

ПРИЧА

Часопис за причу и приче о причама
Београд, март 2012, година VI, број 18

Прича,

први и једини часопис за причу и приче о причама
Београд, март 2012, година VI, број 18

Издавач

Књижевно друштво „Свети Сава“
Београд, улица Гандијева 167–177

За Издавача

Небојша Ћосић

Главни уредник

Слободан Стојадиновић

Одговорни уредник

Славољуб Марковић

Заступник Приче

Др Малиша Станојевић

Дизајн

Драган Цоха

Часопис **Прича** излази четири пута годишње

Тираж – 300

Штампа „Горапрес“ – Београд

Корице

Милка Вујовић

На насловној страни:

Тренутак, 53x42 cm, уље на платну, 2011.

На полеђини:

Моја пријатељица, 35 x 25 cm, уље на платну, 2011.

П П П П П П П Р Р Р Р Р Р Р И И Ч Ч А
П П Р Р И И И Ч Ч А А
П П Р Р Р Р Р Р И И И Ч Ч Ч Ч Ч А А
П П Р И И И Ч А А А
П П Р И И И Ч А А А А А А А А
П П Р И И Ч А А

ПРИЧА

Часопис за причу и приче о причама

Српска прича XX века
(Друга свеска)

Београд, март 2012,
година VI, број 18

Штампање овог броја помогло је
Министарство културе Србије

Садржај

Иво Андрић Поподне	7
Иво Андрић Прича из Јапана	11
Иво Андрић Кнез са тужним очима	13
Иво Андрић Дјеца	17
Иво Андрић Жена од слонове кости	20
Иво Андрић Победник	25
Михајло Пантић Уз ране приче Иве Андрића	28
Милета Јакшић Ах, Матилда!	33
Милица Томовић Приповедач Милета Јакшић	62
Петар Кочић Јаблан	67
Петар Кочић Кроз међаву	72
Александра Грубор Ту се скривао Петар Кочић	85
Неђо Јошић Токе и илике	87
Вељко Петровић Молох	91
Младен Весковић Земља као незасити пагански бог	139
Сибе Миличић Зидање храма	143
Ненад Ивановић Уз Зидање храма С. Миличића	189
Лепосава Мијушковић Утисци живота	192
Славица Гароња Радованац	
Лепосава Мијушковић – зачетница српске модерне	204
Божидар Ковачевић Узнесење	217
Божидар Ковачевић Највећи севап	229
Станиша Војиновић Два вида приповедања	235
О писцима	239

Иво Андрић

РАНЕ ПРИЧЕ

ПОПОДНЕ

Неће бити мање досадно ако напишем да је досадно и велика смисла не видим у овом, али око мене је тако пусто и празно да је нужно да начиним безутјешну констатацију, само констатацију: да сам био и живио и да ми је било неизмјерно досадно.

Откако знам за се мени је било досадно. По дану ми је било досадно, јер ми нису дали у постељу, а по ноћи, јер нисам могао спавати. Кад ме није болила глава, болио ме је зуб, а кад ме није ни једно ни друго болило, био сам питан из математике.

Град у коме сам се родио и у коме и данас живим пријестолница је досаде. Ту се познају сви људи у главу; зна се колико ко има пломбираних зуба и чија жена боји косу, зна се колико је коме година и како коме иде посао и ко је дус-табан. – Још од дадиљиних прича, из дјетињства нисам чуо ништа што би ми било посве ново. Хладно ми је од самоће. Изгледа да се је и мојој досади досадило у мом друштву и да ме напустила и она, па сам сам – да ми се небо смилује. Тежак сам од своје двадесет и четири пуне године, сив сам, прашан, као у љетно поподне, кад пада умор и прашина на обућу и ићи се не мили, да би се најрађе изуло и легло крај друма и прекрстило руке у очекивању – ничега и гледало у небо. Велико. Празно. Стаклено. Безнадно.

Господе Боже, изнад свих облака, пошаљи ми оштар мирис отровних билина и сумпора и вулкана, резак глас ноћних звијери и потреса и грмљавина, неподносив сјај

муња и сунчева колута и морске плоче, оцат и жуч и ма коју медицину, али ме не засипај пепелом мојих поподнева, него дај смисао и љепоту данима мојим, јер гинем под твојим равнодушним небом и искочих из своје извештале коже од неуништиве и посвећене глупости својих суграђана.

Котуровићу, миропомазаниче досаде, најпаметнији човјече у нашем граду. Ви лажете као полуслужбене новине и досадан сте као антиаклохолистичка брошура. Говорите много и паметно. Теглите мог кера за уши и машете ми прстима књиге. Говорите супериорно. Зашто сте тако сив? И зашто Вам је глас пун бора?

Ах, Котуровићу, досадан сте: као поподне, као менса, као чајанка, као грамофон, као професор сте! – Па то што Ви сада говорите долази ми као некуд познато, фонографе, мој; ах да, то сам ја Вама причао неки дан! Колико сам Вас пута само изјурио и ви се увијек брзо повратите! Ваша близина изазива у мени зле инстинкте: увреде части, тјелесне озледе, злобне оштете туђег властништва, насиља, другог, трећег и пошљедњег случаја. Кидајте! гледајте како се играју комшинска дјеца, мажите се сапуницом па се бријте или играјте се својим савременицима ногомета, али – кидајте!

Зијева ми свака пора од досаде.

Моји дани су као карикатуре код којих је велики труп на кратким ногама. Моје поподне је дуго, без краја. Уједињено с вечером оно чини комични труп мога дана. Оно се леди и смркава и изгледа као да никад неће проћи.

Залуду је погледати на часовник, залуду је шетати собом или читати; дан лежи! – зове се уторак или сриједа – и задаје бол у лубањи и оставља умор на лицу. Невјероватно је колико се препати свако поподне кад се *нишита* не догоди.

Један сат. У кавани. Умор од многог жвакања даје лицима тужан изглед. Атмосфера је загушљива и нездрава. Почине варење, убрзано кавом и цигарама. Уста која држе цигару изгледају ружно и одвратно; љу-

ди би требали да се сакрију кад пуше. Иза ручка се о животу не мисли ни добро ни зло и најрадије се сједи на сомоту. Сокови и вријење. Грађани дахћу и штуца им се.

Два. Поподне слази над град. Куће добивају поспана лица. Застори се спуштају. Незадовољници се клате по тротоару. Очајници сједе, с рукама у џеповима, на булеварским клупама.

Неумољиво, сиједо поподне се дотиче свачијег тјеме-на.

Три сата. Код куће. Неко удара у клавир и чини пакост цијелом сусједству. Као зубобоља, као мрски познаници стоји дан и у мозгу је поподне као прочитана књига. Сажално ме гледају прозори мога сусједа с противне стране, празни прозори с бијелим завјесама и меланхоличним маминим фуксијама. Знам свој живот као ружну причу.

Четири. Куће су се снуждиле над својим сјенама, вјетра нема и киша неће да их умије. Излуделим стаклима сијевају прозори. Идем низ улицу и страдам од баналности натписа. Јауче трамвај. За стаклом каванских прозора чиле неурастеници, глава наслоњена на немоћној руци, жељне очи пију широку улицу, гледајући с млаком страшћу дјевојчице испод четрнаест година и њине фино моделоване ноге које штити закон. Дјеца иду из школе. Дјевојчице се држе за руке; дјечаци се смију. Дјечичи гласови долазе као сочно воће.

Пет. Доба кад је болесницима горе. Сат је стао. Уморило га поподне, сива прашина је засула његове марљиве котаче. Све су ствари уморне. Сто изгледа као да ће сад поклекнути на све четири ноге под невидљивим теретом. Тинтарница сахне. Артије жуте. Књиге, чврсто склопљене, смјешкају се уморно златним насловима.

Не зна се која су доба. Смркло се је. Боли ме чудни час између дана и ноћи. Мисао о души данима живљења: неизбјежива представа погнуте, убоге жене која сједи крај мале лампе и шије кроз сузе. Ја сам пустиња у пустињи. Вријеме је загонетка. Дан је вјечност.

Све је мрачније. Ствари мијењају лица. Мучење узима нову форму; досада се облачи у црно. Нема ми спаса.

Таму поцијепа звоно, као да запјеваше анђели. Ах, звоно, као смијех и добра вијест, ускрсно звоно наде у близину бића и топлину живе ријечи, свједоцба о егзистенцији.

Ко си, добри? Листоноша? Тетка из провинције? Чиновник водовода? Не. – Ох, Ви сте то Котуровићу, мој драги, једини пријатељу! Одмах, одмах ћу упалити свјетло!

(1914)

Иво Андрић

ПРИЧА ИЗ ЈАПАНА

За владе царице Ау-Унг био је међу осуђеном Тристо педесеторицом уротника прогнан и пјесник Мори Ипо.

Три године је проживио на најмањем од Седам Отока, у кућици од рогоза. А кад је царица обољела и њена моћ стала све више да опада, њему је успјело, као и већини од Тристо педесеторице, да се поврати у главни град Једо. Становао је крај града у једном крилу неке свећеничке зграде.

Грађани, сити крвавог господства луде и окрутне царице, завољели су пјесника, а већ они од Тристо педесеторице бијаху му нераздруживи другови. Од руке до руке су ишли његови кратки стихови о јунаштву и смрти, а његов добри смијешак био је у њиховим расправама као ријеч која одлучује.

Тада се догоди да од отрова свеопће мржње умрије царица преко сваког очекивања нагло. Њени се неваљали дворани разбјегоше, а она је лежала надувена и грдна у пустом двору и није било никог ко би је сахранио.

Брзо се сакупише Тристо педесеторица уротника и преузеше власт. Подијелише између се чиновне и части и стадоше да владају јединственим царством на Седам Отока.

Кад је у двору некадање царице било прво свечано вијеће, пребројаше се Тристо педесеторица и видјеше да једнога нема, а кад се прочита списак свих завјереника, видје се да нема пјесника Мори Ипо. Не хтједоше да вијећају без његова гласа него одмах послаше роба са двоколицом по њега. У неко доба се врати роб са празним колима; речено му је да је Мори Ипо отпутовао и

да је за вијеће Тристо педесеторице оставио писмену поруку. Најстарији у вијећу прими савијену хартију и предаде је начелнику државних учењака а овај је стаде наглас да чита:

„Мори Ипо поздравља, на растанку, другове своје, завјеренике!

Благодарим вам, другови моји, на заједничкој патњи и вјери и побједи и молим вас да ми опростите што не могу да с вама дијелим и власт као што сам дијелио борбу. Али пјесници су – противно од других људи – вјерни само у невољи, а напуштају оне којима је добро. Ми, пјесници, смо за борбу рођени; страсни смо ловци, али од плијена не једемо. Танка је и невидљива преграда што ме дијели од вас, али зар није оштрица мача танка па ипак је смртоносна; без штете по своју душу не бих могао преко ње до вас, јер ми подносимо све осим власти. Зато вас остављам, другови завјереници, и идем да потражим има ли гдјегод која мисао која није остварена и која тежња што није извојевана. А ви владајте разборито и срећно, али дође ли икад на наше царство од Седам Отока каква биједа и искушење и буде потребна борба и утјеха у борби, потражите ме молим вас.“

Ту је предсједник вијећа, који је био мало наглух, читање прекинуо и старачком нестрпљивошћу, с негодовањем у гласу рекао:

– Каква биједа може задесити царевину за праведног и слободоумног владања Тристо педесеторице!?

Сви вијећници кимнуше главама; старији се осмјехнуше презриво и сажално: Каква биједа?!

Читање се не настави него започе вијећање о закону за увоз и царину.

Само начелник државних учењака прочита до краја пјесникову поруку, али у себи, и онда је смота и похра-ни у архиву некадање царице.

(1919)

Иво Андрић

КНЕЗ СА ТУЖНИМ ОЧИМА

Био је један кнез (али уистину био, не да ја то тек тако причам) који је имао тужне очи и малу кнежевину. Његова земља била је заиста малена, тако малена да би он, кад би се замислио на поподневној шетњи, увијек прешао границе своје земље и ушао у сусједску. Толика је ето била његова кнежевина, мања него једна добра шетња. А очи је имао заиста тужне. Лепе, тамне, осенчане дугим трепавкама, а белоочница с лаким модрим тоном као у младе телади или јектичавих девојака из провинције. Жене су говориле да те очи „говоре“, а мушкарци су ћутали. („Теби све говори!“ рекао је растресено и мрзовољасто један новчар својој жени.)

Али кнез није много марио за жене ни за друге разоноде. Он је бринуо бригу о својој земљи и дању и ноћу мислио како да је усрећи. Како је кнежевина била одвећ малена за каква већа предузећа и планове, он је градио мостиће од трске и мале млинове, који не могу мљети, али је било милина погледати како се на потоцима окрећу безбројни витлови разбијајући воду с лопатице на лопатицу. Он је подрезивао сваки грм да не расте преко мере и да би задржао необичну форму чуна или многокутника, коју му је он одредио.

Насред кнежевине било је једно стабло, иначе крушка дивљака, то је било највеће стабло у земљи и с њега је кнез забранио да се једе. Поданици су строго обдржавали ту забрану и то стабло је било познато у цијелој кнежевини под именом „Најслађе Воће“.

Често су чак из најдаљих земаља долазили путници да се поклоне кнезу тужних очију; он би их примао, гледао, трепћући и у забуну шта да им рече, а они су одла-

зили очарани дубином његова погледа и дубоким значењем његове шутње.

И догоди се једном да је кнежев поглед пао на једну жену као сјена у којој се она разбоље.

То је била плава и млада жена једног сликара, који је живио од својих славних слика и лепих верских написа, који су висили по храмовима. Сликара је био човјек они-зак и снажан, а весео и пун неке нутарње ватре у живо-ту и раду. Ненавикла на лаж и претварање, она пође сва блиједа до сликара и рече му с оним болним миром ко-ји разоружава и којим говоре жене кад истински љубе:

– Видила сам кнеза. Не могу ти дуље бити жена. Ја морам да идем њему, да му служим својим тијелом, и својом душом, колико то једна жена може. Дошла сам да ти то кажем. Чини с мене што хоћеш.

Стајала је пред њим опуштених руку, сва обасјана не-срећом, којој се не може умаћи. А ниски сликар, човјек велике душе, окрену лице од ње и чекаше тако све док није отишла.

Од кад су записане прве приче не памти се да је било двоје достојнијих љубавника који су се љепше растали пред злом, које може сваког да задеси.

Она пође кнезу. Кад је стала пред њега, премирући од његова погледа, није видјела ништа до његових очи-ју. Понуди му се с изразом кривца, и остаде да му служи. Прође доста времена.

Али има дана у години кад се жена не може задово-љити погледом. У нашим књигама није записан број тих дана, јер он није код свих жена једнак. Али свака их има.

Такви дани дођоше, након много чекања, сликаревој жени и кнежевој љубовци. Најједном се сва жена проми-јени. Заиграше јој мишићи, раширише се очи и набре-коше усне. Она притиште руком љубичаст атлас на гру-дима. А поглед јој страшан, страшан за читав педаљ из-над кнежеве главе. Говорила је кнезу више врелим да-хом него нејасним ријечима. Он је гледао у њу својим погледом од рођења, а она застаде пред дубоком шут-

њом тога погледа као пред водом преко које се не може, и тада по први пут видје његову малу лубању, уска плећа и никакве ноге. Жена паде пред сазнањем нове и последње несреће, лијеви јој образ задрхта и све јој се тијело сави у плач. Кнез оде, шутљив и вас у погледу.

Дани иду, а бол неће да прође. То је страшније од пребијене животиње и посјечена стабла. Снови и поама свих мишића, а крв стаје час у глави, час у срцу. Једна рука је код сликара, а друга код кнеза, па је разапину да урла од бола и умире од срамоте.

А једно јутро се диже са свог лога жена, преварена и очајна, помисли још једном на сликара, који ради крај прозора у оштром и фином мирису боја и на његове руке јаке и свјеже опране послје рада, помисли на своју срећу од некад и на несрећу од сада па до вијека – и изиђе на трг гдје је у сјени „Најслађе Воћке“ сједио кнез, окружен својим поданицима и удивљеним посјетницима издалека. Они су, увијек у сјени његова погледа, славили кнеза, уређење његове државе и све дарове које му је Бог дао.

Сви се зачудише да у то доба и на неприличну мјесту приступа жена кнезу. Била је блиједа иако је сва горילה. Кнез је гледао у њу очима које очаравају и заустављају, али она, жена несрећна и мучена највећим боловима које природа познаје, не поникну пред њим, него раскину жељном руком чар његова погледа као паучину, и прије него је тко могао спријечити – страшно је рећи! – плуну му гласно и жестоко у очи.

– Пфу!

Затим се као олакшана окрену. Један час запрепаштене шутње, а онда је разнесоше на мачеве.

Али кнез је ослијепио.

Последње што је видио биле су њене усне влажне и црвене.

Без очију он је био убрзо свргнут. И невјеројатно је колика је била мржња и одвратност, што је ширио око себе. Она је била једнака његовој некадањој моћи. У ци-

јелој земљи није се могло наћи ни једно псето које би га водило, него је куцкао штапом по свијету, гладан и бос.

И зачудо: ни књиге, у којима је најпре записан овај догађај, не налазе самилосне ријечи за биједног кнеза; послје једне поуке младићима, завршују ријечима:

„... јер је пљувачка оваке жене довољна да отрује цијелу војску највећег цара, а камоли не једног човјека“.

(1920)

Иво Андрић

ДЈЕЦА

Априла мјесеца године 1917. кад је држава дијелила свакој кући кило кукурузна брашна на тједан и кад су људи појели сваку травку од кукуруза и срж од зовике и јаворову кору, док им нису ноге поотицале и док нису редом почели умирати, тога априла мјесеца измиљела су на улице безбројна дјеца.

Не знам како је било те године с птицама и љиљанима, али ту дјецу је Бог очито заборавио. Дјеце је било по цијелом граду, по мостовима, око дућана, по јарцима украј пута, око касарна.

Уз градску дјецу придолазила су нова са села из околице. Сваким даном их је бивало више. Многа се нису више ни враћала на село, гдје је поред глади био и тифус, него су остајала у граду и клатила се дању и ноћу. На путевима који воде у град стајале су цио дан патроле и враћале их у села, али они су заобилазили странпутицом, газили потоке и слазили преко узораних, влажних њива и стизали у град онако поцијепани, с кором црвене иловаче на босим ногама и гладом у лакомим очима. Жандарми су их тукли и гонили али их хапсили нису, јер их не би могли хранити.

На измршлом тијелу и танким ногама изгледале су њихове главе страшиво велике и очи су им постајале старачки тупе а лица мала, смежурана и лишпајива као пипуни који зими вену на рафовима.

Градић је врвио од дјеце. Она су газила по потоку који је пролазио испред војничке клаонице и ловила комадиће цријева и дроба, што су их бацали у воду; она су по-

брала коштице од сухих шљива, тукла их на калдрми и јела горку језгру из њих, она су на ђубришту иза официрских кухиња хватала избачене празне кутије од конзерва, испирала их врућом водом и то пила; она су, да завајају глад, жвакала срчку од зове тако дуго док им крв није потекла иза зуба; она су кушала лист од јагорчевине и хљеб од папрати; она су се ноћу завлачила у тек обрађене вртове и прстима ископавала јуче посијан кромпир из меких лијећа; она су просила, крала, отимала, али све то није било доста да се нахрани и остане на животу.

Изгледало је као да у граду гладују само дјеца. Мушкарци су и онако ријетки, жене су радиле и ћутале, али дјеца се нису дала ничим заварати ни утјешити него су луњала по граду цио дан, а многа су и спавала испод дасака од кућа порушених у преклањским борбама. У уској улици пред апровизацијом лежи по цио дан, као снопље, толико дјеце да у пролазу морате гледати да им не станете на ноге; узалуд их полиција гони, она се увијек поновно враћају и лијежу уз магацин и вребају.

Умирала су и старији, али понајвише дјеца. Сваки дан би понеко изостало од скитања; лежало би пред Великим ханом или на плочама крај моста, натеклих подочњака, и зурило у калдрму преда се, без гласа и покрета. Онда би¹⁾ ноге; узалуд их полиција гони, она се увијек поновно вратили²⁾ у којој махали.

Отпаци једног великог европског ресторана могли су спасити ту дјецу, али храна је била те године неједнако раздијељена по свијету и помоћи није било; умирало се, прво дјеца па старији.

Онима, који су преживјели, ишчезао је – све се заборавља и све пролази! – одурни окус папрати и мемљива брашна давно из уста, али ту дјецу је тешко заборавити ко их је само једном видио како чуче у дроњцима од домаћег сукна и војничког одијела и како жвачу пријесну

дјетелину а у угловима с обје стране уста им се циједи зелена пљувачка! И страшна је помисао да ће можда једном та дјеца бити сабласни свједоци на неком страшном суду, гдје ће се боље гледати и праведније судити него у априлу године 1917.

(1920)

1) У првом издању *Немира* очигледно је изостао део текста који се није могао реконструисати.

2) Исто.

Иво Андрић

ЖЕНА ОД СЛОНОВЕ КОСТИ

Ово ми је причао мој пријатељ:

Купио сам је у Кинеза који је био безобразно понизан и кликтао као птица. Сећам се добро, мрак је падао. Рачунао сам управо да је данас настао седми месец от- како живим у том загушљивом граду, сам и незадово- љан, и хитао сам кући да што пре одем са улице, на ко- кој се, у јесењој магли, стално враћа мисао: да ће од свих ових људи једном бити костури. А безбројан свет тала- са и шуми, и успорује ми ход.

Тако сам ишао свако вече, незадовољан као млади људи који рано кући иду. Али то вече као да сам био ве- селији, као да сам мање осамљен. У десном џепу носио сам жену од слонове кости.

Кад сам дошао кући, ватра се била угасила; соба зау- дара угљеном. Узалуд сам звонио и дозивао послугу. Једно вече, кад све вређа и ништа није на свом месту. Поморанце су без сока. Девојка је заборавила да налије воде. Тада се сетих жене у џепу. Извадих је и поставих под лампу на сто. Сенке се лепо распоредише. Блешта- ла су јој рамена и јагодице. Изгледало је као да се сме- ши. Она је била резана вешто, као сви они богови, зма- јеви и мајмуни што их продају Кинези. Као да ме прође чамотиња и рђаво расположење.

Читајући, у постељи, ја сам с часа на час погледао на њу како стоји, малена а светла и складна ствар, у кругу светлости испод лампе. Читао сам дуго, док ми књига не отежа и редови се не изломише и помешаше. Учинило ми се да сам чуо како је књига пала, помислио сам да би требало угасити светлост, али сам био одвећ уморан и све ми се то учини тешко и далеко. Уосталом, тада се деси нешто што је сасвим свратило моју пажњу.

Из сиве неке светлости расла је мала жена од слоно-
ве кости и примицала се, све већа и ближа, док коначно
не седе на кревет крај мене, смешкајући се и без поздра-
ва, као да је до малопре ту била па само на час отишла
и сад се опет враћа.

Нисам се ни зачудио колико би требало. Само се ис-
правих малко на јастуцима. А жена је, једнако се сме-
шкајући, говорила.

– Знала сам да мора тако да буде. Све је суђено. А и
шта би било од вас без мене?

Ја стадох да се збуњујем.

– Боже мој – говорила је жена – колико смо били ра-
стављени, и никад речи, а срце пуно; али за дугог чека-
ња ја сам увек веровала и знала да ћемо се састати и да
сте створени ви за мене а ја за вас.

– Али...

– Не, не говорите ништа; били сте тврда срца. Како
сте могли тако дуго оклевати!

– Али...

– Али сад је све добро. Од сада је све наше заједнич-
ко; живот и рад и смрт; сад, па довека!

– Али!

Али жена је падала све више у ватру.

– Да, одсад ћемо заједно живети, стварати, патити.

У забуни и неприлици, која је почела да прелази у
очај, ја готово викнух оно на што сам најмање мислио.

– Али, ви сте од кости!

– Шта-а-а-а сам ја-а-а-а?!

И жена се зашиљи и накостреша, да је сва личила на
бесну сцену и скандал.

– Од чега сам ја-а-а-а?!

– Од слонове... овај, од...

Она врисну као рањена. Ја се још више подигох, тако да
сам напола седео. После првог вриска још је само јецала.

– Ах, ах, како вас је свет искварио, како сте отупели!

Ах, ви не можете да схватите љубав и доброту, ви не мо-
жете усрећити никог.

Ја сам климао главом у знак да је уистину тако, не би ли ме та ненадна напаст оставила, али она није ни гледала у мене, него је узбуђено настављала.

– Али управо зато вас не могу оставити; ја се морам жртвовати и остати крај вас, јер ви сте тако рђави, ви сте болесни, али ја ћу вас неговати као мати, као сестра, вечно...

Сад сам лепо видео да ту нема спаса ни помоћи. И обузе ме такав ужас какав сам дотад познавао само у ретким страшним сновима. Јер, ја сам знао како смо немоћни према људској глупости и себичности кад оне узму на се дирљив и узвишен облик. Ипак се исправих и одлучих да гоним ту беду од себе свим силама. Али она је говорила тако брзо и тако много да нисам више ништа разбирао; само кад год бих чуо како се понавља реч „вечност“ и „остати вечно“, преда мном би се отворио сив понор и ја бих сваки пут претрнуо од ужаса и поново занемео. Чак сам помишљао да је гоним напоље, али су ми руке и ноге биле као узете. Једва некако дођох до речи.

Говорио сам као човек који се бори за свој живот. Рекао сам јој, све испрекидано, да је од кости, лутка, да сам је купио за свој поштено зарађен новац, а она ми сад засела за врат, наругао сам јој се да је смешна, белосветска, Кинескиња. Коначно сам викао што ме грло носило.

– Па у моју сте кућу банули из бела света и распаковали своја осећања! На мени сте нашли добра дела да чините! Са мном да делите ту вашу глупаву вечност и да ми помажете у послу који и овако сам једва свршавам?! Одмах се губите! Напоље!

Не сећам се више шта сам јој све казао у том страху и са последњом мисли не бих ли је како увредио и не би ли тако отишла. Али она је само њихала сажаливо главом, и није се мицала.

Настојао сам да отпужем с постеље, али наједном приметих како жена крај мене поче да се шири. Све сам

се више примицао зиду, а кад ме притиште, ја почех да бежим. Али жена се све више ширила, док не изгуби сваки облик и као сив млак дим не испуни собу.

Бежао сам по кући, али дим је коначно испунио и кућу и све улице, и кад сам се, избеумљен од страха и задихан од трчања, прибио уз неки стари зид на крају града, видео сам како се страховитом брзином, као море и лава, шири дим према мени. Притиснут и немоћан, ја подигох главу пут неба, али небо је било застрто. Нада мном као и око мене били су само густе облаци тешког, загушљивог дима. Вечност.

Видећи да нит могу да се борим ни да бежим, завиках из гласа, последњим очајним снагама. И, гле, као неким чудом, магла око мене поче да се разређује и уступа, и ја као кроз редак дим угледах круг зеленкасте светлости. И пробудих се.

Протрах очи, још у страху и недоумици. Срце ми је било под самим грлом. Ваздух ми се чинио тежак и загушљив. Био сам вас у зноју. Дигох се. Испод лампе, коју сам био заборавио да угасим, стајала је мала жена од слонове кости. На њој су лепо лежале сенке, и осветљене плохе се смешиле.

Језа ме подилазила и руке су ми још дрхтале кад је узех. Отворих прозор. Чинило ми се да се нећу решити море док не чујем како ће звучно прснути у парчад на гранитној калдрми.

Била је касна градска ноћ, без звезда и облика, сачињена од саме влажне таме и тишине која застрашује. Замахнух и бацих жену свом снагом на улицу, и застадох, послушкујући како ће да падне и прсне. Чекао сам, али сам чуо само како ми мукло бије срце, чуо сам и свој кратак, чест и одмерен дах, али нисам чуо да пада на камен и да се ломи жена од слонове кости. Трнци ме прођоше поново. Чекам, али жена не пада. Коса ми је на глави као лед, и боли. Погледах на мирну лампу, па на мрачну улицу. Куд је одлетела? Да ли то авети невидљиву игру воде? – То само начас помислих, јер ми се одмах

поврати јасна, стара свест: да авети нема, и да је све што
нам се дешава једна једина и велика стварност. Сав про-
трнуо, затворих прозор, седох поред лампе и сагнух гла-
ву под мишљу: да ћу је, извесно, још негде срести.

Веруј ми, и сад стрепим од ђавољег посла те ноћи.

(1922)

Иво Андрић

ПОБЕДНИК

Одједном се у њему јави и букну свест и све претвори у неподносив бол и терет који је претио да смрви.

Негде у дну успламтеле свести, он је знао да треба да ти црвени млазови престану и то крцкање ткива и рскавица и та плоха пресечена врата која се непрестано отвара и продужује, а тек после тога да долази главни напор: он треба да узме ту ужасну главу која је више страшна него тешка, и треба да се дигне и корача и покаже с њом.

Али како да то учини кад га је већ у мислима уморило и кад му се сваки час мрачи свест и пада на очи завес од крви, зноја и врела даха. Ипак се све обавило – ко зна да ли за дуго времена или кратак час? – он се дигао и коракнуо, у огњу и омаглици, осећајући нечовечанску косу међу прстима и тежину одсечене Голијатове главе уз лево колено.

Никад земља није била тако тврда.

Наједном поче да разабире јеврејски поклич, продиран и избезумљен и тежак тресак филистејског оружја које бежи. Иако му се глава заносила, он је ипак разумевао у себи да су то победници који кличу и побеђени који беже. Али шта да чини и куда да се дене он, сам, полунаг, на хумку између војска, с неопозивим делом које га је завитлало и изнело овде и прети да ослепи, избезуми и сатре, јер му се тек пошто је учињено, објавило у свој величини и страхоти. Дуну ветар с планине.

И опет га испуни свест о делу које стоји неопозиво за њим и толико је веће од њега да се не може поднети. Нека се мрачна и горка студен просу у њему, испуни га свега и тргну му на нос и на очи. Чини му се да се видно смању-

је и слаби. Вид се губи и мисао мрачи. Зато се око њега све тако дими и ковитла и зато га тако лако дижу и носе.

А у војсци се помало смирују први неартикуловани урлици, издају се наредбе, срећују се; сад га носе с планом. Сабиру се певачи. Поједини кличу а сва војска одговара:

– Да живи Давид, син Јесејев!

– Живи-о-о-о-о-о

– Да живи будући вођ!

– Живи-о-о-о-о-о

Меша се песма са покличима.

А он се нише као вођка на грани и нит може да се исправи од бола и слабости нит може да падне од руку и штитова који су под њим.

Сањао је доста пута страшно и ружно, па би се устрашен будио а оно ништа није истина него је празник, а напољу јутро и жагор чељади и птица. Али ово је буђење а не сан.

Маштао је много пута ноћу, гледајући маглу над језером, о слави, о победи и тријумфу, али ово је бол и огањ из ког се не излази. Јер пред славом о којој маштамо не стоји дело па је слатка и заноси нас, али овде је чин у коме се он утрошио цео, и сав тријумф и слава што тутње око њега исто је као да су над његовим гробом. Једни су који дела чине а други који уживају плодове и ликују. У делу се сагори, ослепи, оглухне и изгуби за све. Ко би рекао да је овако мрачно у душама хероја!

На једном великом збору је видио добитника на тркама. Између четрдесет најбољих тркача изабраних из свих племена он је био први и победио их за целу људску дужину. Сећа се да је, у општем удивљењу и заносу, видио победничког тркача пуна прашине која се од зноја претворила у блато, крвавих ногу, набрекних дамара, беспомоћно раширених руку и отворених уста, са лицем самртно жутим, пуним бразда и са очима које су у несвести тужно кружиле. Изгледало је као да је поклич хиљада само самилостан дар најнесрећнијем међу њима.

У исти час се сећа оваца, једне по једне, и оца Јесава

и његових смежураних руку и даха његова тела на који се од малена навикао и који му се увек чинио дражи од свега, и своје дрвене кашике забодене у плетар колибе, високо, испод самог сљемена. У тај мах га спустише да га огрну тријумфаторским плаштем који је био донесен. Али пре него су га могли задржати он јекну и сруши се на лице тежином мртва тела.

Никад земља није била тако близу ни тако тврда.

Али га војници, ненавикли да се обзиру ни да мисле, дигоше поновно, пошкропише, огрнуше плаштем и овенчаше и опет испеше на штитове, сабијајући се чвршће један уз другог.

Указаше се градска врата. Бујица света тутњи, кличе, маше и пева. Он осети кадионички мирис који му је одувек био одвратан и чу свештенике како блеје и мекећу и како им се гласови ломе и мешају са бубњевима и трубама и виде градске куће како се таласају, пропињу и машу. И зажеле поновно да се сакрије и ишчезне, али не имађаше снаге да се макне.

У несвестици и грозничавом болу који га је све више испуњавао и постајао једномеран, причињало му се на часове да је то неко предвече кад знан свет излази на одмор, а он утерује стадо у шор свога села, уз мекет и блејање коза и оваца и звоњаву преодника.

Повијао се али су га безбројне руке неумољиво подржавале, страшно му се видеела белоочница, а од његових лепих зеница само мали црни полумесеци. Такав, под венцем и у плашту, ношен је као застава.

– Јаки! Јаки!

– Деснице Господња!

– Најјачи нека царује!

Старице су плакале, свештеници певали, ратници махали копљима а девојкама жељним удаје сјале су очи природно. Робови су добили двоструку меру а животиње се одмарале. И у целом граду није било никог ко није био срећан и занесен.

(1922)

Михајло Пантић

УЗ РАНЕ ПРИЧЕ ИВЕ АНДРИЋА

Да, којим случајем, независно од целокупног опуса Иве Андрића, први пут читамо његове ране приче, да ли бисмо у њима открили објаву будућег писца *Проклеће авлије*, *Травничке хронике*, осталих романа и низа генијалних приповедака? Према једној старој хипотези, која се у интерпретативној пракси непрестано проверава, да би од случаја до случаја била потврђена или оповргнута, у раним остварењима неког аутора, могуће је, *in nuce*, препознати понешто, ако не све, од онога што је он касније написао. При том се посебна пажња обраћа на генезу поетичких константи, карактеристичних за дело сваког оствареног писца, а такође и на опсесивне теме које, у већој или мањој мери, одређују природу и опсег датог индивидуалног стваралачког интересовања.

У случају Иве Андрића одговор на постављено питање није ни једноставан ни недвосмислен. Зна се да је Иво Андрић за живота, у више наврата, одбијао прештампавање својих раних радова, како књига *Ex Ponto* и *Немири*, тако и младалачких прича и песама, желећи да на тај начин направи рез између својих почетака и остварења која су, заснована на другим језичким, поетичким и традицијским основама уследила касније. Не само таква лична, вољна одлука, а најмање некакав претпостављени стваралачки хир, него, пре свега, сложен стицај околности, Први светски рат, искуство сужња и прогнаника, формирање нове државе, даље школовање, интелектуално сазревање и усавршавање, па сагласно томе и нови увиди и нова стваралачка интересовања, прихватање идеологије југословенства, дипломатска каријера, стална промена места живљења и слу-

жбовања те, посебно, опредељење за наставак списатељске активности у контексту српске књижевности, учинили су да се између раних и каснијих Андрићевих дела успостави велика, очигледна разлика, а да евентуалне сличности буду сведене на минимум, готово до потпуне невидљивости.

Све се променило, почев од доминантне поетичке основе (субјективизовани експресионизам, час меланхоличан, а час бунтован и резигниран, уступио је место модернизованом реализму), преко приступа књижевном роду и форми (песника и лирског приповедача сменио је објективни приповедач-хистор), потом језика и наративне синтаксе, до приповедног поступка, кључних тема и хронотопа (импресионистички интонирани записи, пуни нервозе и немира, уступили су место друкчије структурисаном наративу, заснованом на митској илуминацији историје Босне или реалистичкој обради тема из свакидашњег живота малих људи пишчевог времена).

И управо зато што су разлике између раног и доцнијег Андрићевог приповедања тако изразите, а сличности једва приметне, треба обратити пажњу на оно што је мање видљиво, не само следом херменеутичког диктума да је за смисао књижевног дела важније оно што није у првом плану, што се, једном речју, на први поглед не опажа, него и због специфичности Андрићевог стваралачког преображаја, који је колико типичан за писца модерних времена у којима влада императив сталне, динамичне промене, толико и јединствен и непоновљив, па стога и од прворазредне важности за темељну, формативну позицију коју највећи српски приповедач има у књижевноисторијском и поетичком систему, а такође и канону националне књижевности.

У неколико одабраних, по суду овог читаоца најуспелијих, а за дату стваралачку фазу и најрепрезентативнијих Андрићевих прича, могуће је у њима, у виду најтананије нијансе, појединог фрагмента, скициране форме или наративног тона ипак наслути понешто од онога

што ће на начин потпуне уметничке артикулације доћи до изражаја у потоњим, антологијским Андрићевим делима. Апострофирана *аналитичка микроскопија* може нам понешто рећи о томе како се, с временом, образовао најутицајнији, за данашњу српску књижевност обавезујући, парадигматичан наративни модел, свет и глас.

Уочава се то на неколико нивоа. Најранија прича у увом избору, под насловом „Поподне“, објављена 1914. године, у време изласка панораме *Хрватска млада лирика* у којој је Андрић заступљен са неколико песама, и смрти Антуна Густава Матоша, најзначајнијег хрватског писца периода модерне, сва иначе у знаку поетике тога раздобља (кратка форма, незадовољство светом, поетизам језика, нервоза и несмиреност безименог субјекта који приповеда), открива, у једној полуреченици, Андрићеву константну опседнутост мутним нагонима и страстима који се отимају социјалним табуима и рационалној контроли. Приповедач каже: „(...) жељне очи пију широку улицу, гледајући с млаком страшћу дјевојчице испод четрнаест година и њине фино моделоване ноге које штити закон.“ У тим речима језгри се она закупљеност фаталном женском лепотом која тек почиње да буја, а која ће постати кључна за неке антологијске Андрићеве приповетке (на пример: „Немирна година“, „Мара милосница“, „Љубав у касабџи“).

У „Причи из Јапана“ и „Кнезу са тужним очима“ Андрић се опробао у форми алегорично-параболичне приче, каквих нема превише у његовом каснијем опусу (типична је „Аска и вук“), али ће тај поступак посредног казивања *једној о друјом и појединачној као универзалној* постати можда и кључни обликотворни модел целокупног његовог опуса. Легендарни тон, опис збивања која су се стварно или наводно одиграла у давним временима и у далеким просторима, у пресудној мери обележиће многе странице Андрићевог стваралачког опуса.

Прича „Дјеца“, настала као објективан, документарни запис о једном трагички тужном призору из ратних

времена, а објављена 1920. године, у тренутку када се већ огласио и онај „нови“ Андрић („Пут Алије Ђерзелеза“), најближа је стабилизованом приповедном идиому великог писца, и могли бисмо је сасвим лако замислити као фрагмент неке његове дуже приповетке или романа. Све је већ ту: упечатљива слика, објективни тон, уклетост судбине невиних, сведочење о туробној, мучној ишчашености ратног времена у којем човеку не преостаје ништа него да га подноси и трпи, као казну без кривице која је задата самим наopakим устројством света.

Ако прича „Дјеца“ сигнализује појаву исторично и документарно оријентисаног приповедача, прича „Жена од слонове кости“ окренута је ка смеру поетске и ониричке фантастике којој се Иво Андрић спорадично враћао („Јелена, жена које нема“ најупечатљивије је пишчево остварење тог типа). Реч је о интересовању за феномене који се не дају и не могу до краја објаснити, али се о њима, баш због тога, може (и мора) приповедати. Ти феномени сугеришу ограниченост свесног дела човековог бића које живи у сталном а неуспешном опирању раду нагона и ирационалних сила. И, најзад, прича „Победник“, виђена као варијација на библијску тему борбе Давида и Голијата, при чему је фокус на контрасту опште еуфорије и унутрашњег осећања победника Давида, који упркос стеченој слави не може да се одупре утиску мучнине и узалудности сваког чина, кореспондира, на том значењском нивоу, са многим Андрићевим причама чији су јунаци, по вољи судбине а не учињеног дела, увек на губитку.

У закључку рецимо и то да Андрићеве ране приче немају ни уметничку вредност нити показују имагинативну снагу будућег писца приповедача какве су „Мост на Жепи“, „Труп“, „Мустафа Маџар“ и друге, или романа попут *На Дрини ћурџије*, и да их пре свега треба видети као недовршене скице, стилске вежбе, понекад и претенциозне покушаје, а понајвећма као документе

припреме за велику уметност приче и приповедања која ће уследити у каснијим временима, када писац за себе, у мислима и под ногама, напица чврсто тло традиције, и потом успостави нови, синтетички наративни модел који је и дан-данас мера ствари у српској књижевности, оних које јесу да јесу и оних које нису да нису.

Подједнако.

Милета Јакшић

АХ, МАТИЛДА!

(Из једног старог дневника)

13. март 190...

Нема ни пуна три месеца како сам се као чиновник настанио у овој лепој, чудној вароши, коју сам до сада видео свега једанпут, давно, још у свом детињству – а већ сам у последње време почео бивати незадовољан.

С почетка сам се добро осећао: био сам толико задовољан, да ми се та нагла, неочекивана промена душевног расположења учинила одмах сумњивом.

Моје добро расположење долазило је отуд што сам отишао из места у ком сам до тада био у служби, што сам најзад успео да прекинем све везе са тамошњим пријатељима и познаницима (с њом нарочито), којих сам из многих разлога био сит, пресит.

Ником се, разуме се, не јављам, нити ме се оданде ко сећа. И мада ме од њих растављају само четири сата путовања железницом, мени се у почетку чинило да ме дели неизмеран простор, океан: чинило ми се да сам оданде тако далеко и да сам овде тако добро сакривен, као кривац који је од казне побегао међу антиподе: толико је силна била у мени жеља да се оданде уклоним и тврда одлука да се никад не вратим.

Но, моја сумња није била без основе: немир, који ме понекад обузимаше онда када сам с радошћу осетио да сам стекао мира и задовољства, као да је био оправдан. Мере опрезности нису помогле ништа. Мој је мир поремећен... није ми добро, нестрпељив сам, незадовољан, истина, не у већем степену, али се бојим да је клица могла незадовољства ту као клица неизлечиве болести.

Нерасположен сам... и ја од јутрос непрестано истражујем узроке том свом нерасположењу. Глава ме не боли – здрав сам. Познанства нисам стекао, нити га тражим, избегавам га нарочито: чувам га се као јемства, бојим га се као дуга... А стари су познаници далеко... но може бити да је страх баш од старих познаника узрок овом мом необјашњивом душевном неспокојству. У последње време све ми се једнако чини да се ти моји стари познаници крију ту негде у вароши, вребају ме, смишљају начин како да ме ухвате – и ја слутим, осећам њихово присуство; чини ми се да се некако уједанпут смањило растојање између мене и њих и да ће ме они једнога дана изненадити, као што ловци набасају на звер која се у грму скрила.

Повод тој мојој бојазни дао ми је један непријатан случај, који ми се десио пре неко вече у рестаурацији где се храним. Те вечери, не знам зашто, били су у тој скромној, тескобној крчми заузети сви столови. Морао сам, хтео не хтео, сести за туђ сто, те сам тако, сасвим преко воље, упао међу непознате људе. Прелетевши брзим, крадимичним погледом цело друштво, које, изгледа, беше врло мешовито, опазим једног старца, који ми дође познат. Учини ми се као да сам ја тога омаленог, дежмекастог старчића, који је непрестано брбљао, некад негде видео. Познајем га, канда, и по дебелом златном прстену са крупним смарагдом, на кратком затупастом кажипрсту; познајем га, чини ми се, и по капуту са широком огрлицом од зечјега крзна; дође ми као да га знам и по предмету његова разговора: стари се кицош наине хвалио својим успесима код жена, причао своје љубавне авантуре. Сви су знали да он то лаже и смејали му се, али су га непрестано дражили да и даље приповеда – и он је настављао, измишљавао невероватне ствари, и, заваливши главу, као у неком заносу, широко отварао своја велика, безуба уста, жмиркао влажним, светлим очима, грцајући од похотљива задовољства и пропраћајући своју анегдоту одвратним гестима.

Друштво га уједанпут прекиде, а старац се некако жалостиво насмеја, ућута и загледа се у мене, не слушајући разговор који постепено пређе на најразноврсније предмете. И док се ту говорило, колико се сећам, о бравама, разним системама локота, о лопову Папакости, о календару, о Калкути, о Сакунтали, која је пре неко време била приказивана у варошком позоришту, о лотосу и његовом као „трбух у папагаја“ меком листу на ком је Сакунтала ноктом писала љубавно писмо свом краљевском драгану; док су у другој соби певали неки пијани Немци: „хе, ду алте Кунигунде!“ – мени биваше све нелагодније. Ћутао сам и мучио се, стиснувши се на свом уском месту, не знајући куда главу да склоним од погледа сумњивог старца, који не скидаше с мене очију. Где сам ја њега само видео?... Но, ма колико да сам дубоко претресао своје успомене – нисам га се могао сетити. Или сам ја уобразио да сам негде с њим био или је он може бити само налик на каквог мог већ давно заборављеног познаника – и обратно, можда и он само мисли да мене познаје. Како је да је, тек мени поче бивати мучка, стадох се нестрпељиво врпољити на свом месту. Обли ме зној. Трудио сам се да не гледам у њега, али сам, и не гледајући га, осећао његов упоран поглед. Старац се уједанпут диже мало са свог места и наже преко стола: „Ви сте, ако се не варам...“ Ја хтедох јаукнути, промуцам, силно збуњен, некакво туђе име и побегнем из крчме.

То је, ето, та непријатност, због које сам можда нерасположен.

Или моје нерасположење долази отуд што је данас недеља. Та ме недеља раздражује као и сваки нерадни, празнични дан са звоњењем звона, жагором, тиском у препуним трамвајима, плац-музиком, свечаним женским тоалетама, ваздухом засићеним парфемом – та будоарска атмосфера!

Нарочито ми тешко пада недеља после подне. Посла немам, друштва немам, осећам се као изгубљен, уса-

мљенији него икад. Сав је свет нагао у паркове изван града, свак се пожурио да ужива те кратке, пролазне тренутке апсолутнога одмора. Трговине су затворене, улице празне, као да се цео свет уједанпут као неким чудом пренео из вароши на место вечнога празновања, где га ништа не може подсетити да ће одмах сутра, кроз који сат, осванути дан са својим ситним, смртно прозаичним бригаама и трудом око хлеба насушног.

Отишао сам и ја онамо. Топло је, осећа се пролеће. Сунце је ојачало, сија и греје. По бедемима старога града зазеленила је трава, диже се топао дах пробуђених сокова; међу сурим стаблима дрвећа осмехује се цбун зове и јоргована бледим зеленилом, као да је невидљива рука сликарева тек окушала своју кичицу, повукавши неколико благих зелених потеза. Људи, жене, дечица, обучени у лакше одело, размилели се по стазама, поседали по клупама. Младе девојке, зајанурених образа, забављају се с младићима. Шетачи, гологлави, иду полако, леним, разнеженим кораком, застајкују, обзиру се, разгледају напупеле кестенове и платане: све се нада, очекује нешто неисказано пријатно, све је обузето узбудљивом радошћу, опијено пролећним ваздухом, као новим вином.

И на мене прелази то узбуђење, то болно-пријатно неспокојство живаца, и ја чезнем за нечим и бојим се, стрепим од нечега... Можда је пролеће, што је већ ту, узрок мом чудном расположењу? И то је мој стари познаник, с којим ћу се и овде срести – али се од њега не могу сакрити, као што се не могу сачувати од сунца, месеца, звезда, тих страшних мистичних сила, које владају над нама, свуда нас прате и управљају нашом судбином.

16. март

Не допада ми се ни стан. Никако да се навикнем на њега, да се осетим као код своје куће. Кућа је иначе врло мирна, тиха, али ми је та њена тишина неугодна, сум-

њива некако. Њих три душе: муж, жена и кћи станују у суседној соби, од које ме растављају само врата са стакленим окнима, застрвена завесом.

Он је стар, парализичан и иде на штакама. Његова жена, средовечна дебела госпа, пријатна је, пажљива, угађа ми што више може. Кћи им је старија девојка, мршава, ружна, са плавим котуровима испод очију, али по њеном звонком, симпатичном гласу, који чујем из њихове собе и који ми се увлачи у душу, рекао бих да је лепотица. Никад још нисам разговарао с њоме.

Ноћу је у тој кући тишина као у гробу. Када се око девет часова увече враћам у свој стан, ја од неког доба са страхом улазим у собу. Чим ступим на врата, мени се чини да ћу неког наћи ту, да ће ме изненадити каква непријатна, ужасна ствар. Страх мој долази можда и отуд што се у кући очекује да ће старца и по други пут ударити капља, да ће изненада умрети. Увек претрнем ако после девет часова, када они обично већ спавају, код њих случајно гори свећа. Да није умро старац? Зауставим дисање и слушам... није... али неће дуго ни потрајати... Други пут опет страхујем да ћу, кад се једном увече вратим кући, видети мртва старца на мом столу или чак у мом кревету... Старац, међутим, живи, и мада, како ми рекоше, већ полако и оздравља, мене ипак стално мучи то непријатно осећање очекивања његове смрти.

Све је чисто, опрано, убрисано у мојој соби, мирише у њој као у шуми и, кад се вратим увече из звања, затечем сваку ствар на свом месту... Али чим укрешем жицицу па се у прочељу, у великом огледалу, укаже моја јако осенчена, нејасна слика – ја се препаднем... Је ли то моја или слика другог кога, који се ту негде сакрио? Упалим свећу и погледам свуда по соби. Нема никога. Иначе, све је на свом месту, ништа није помештено ни поремећено... Над огледалом велика лепеза као раширен паунов реп; на једном зиду барелефи од бронзе, портрети, крупније и ситније фотографије... Размештена бела постеља. Мртва тишина... Али зашто је мени та

тишина сумњива? Није као друга тишина... тишина ова хуји, шишти, пишти... и мени се учини да је то отуд што су све те слике, сва та мени непозната лица, дотле док ја нисам дошао, шапутала, разговарала се, но чим сам ја ушао, све је као на дат знак ућутало, занемело, само је остала тишина и у њој оно тајанствено шуштање, као одјек њихова крадимичног шапутања... После узмем свећу, принесем је тим фотографијама, пажљиво их разгледам, али не опадам никакве промене на цртама тих ликова: сви су непомични, укочени. Старац и баба, окренути лицем једно према другом, ћуте, не гледајући једно у друго. На лицу онога младића – можда је умро, кад му је портрет тако повештао – онај исти горд, претенциозан израз. Девојчица се исто онако смеши – али је зацело умрла, јер крај ње стоји венчић плаве косе, везан избледелом ружичастом трачицом. Сва та лица, која су све до овога часа можда мењала своје црте, говорила, осмехивала се, плакала – у оном тренутку кад ја ступим у собу укоче се, занеме, и настаје тишина, таква тишина, да се јасно чује избијање сатова из комшилука.

20. март

Дакле, ето шта је!... Пронашао сам! Писмо... писмо од ње, које сам затекао синоћ на ноћном столу – писмо, које сам стално с великим неспокојством очекивао као укор и казну – то је писмо било главни узрок мом рђавом душевном расположењу откако сам овде. Осећао сам то али сам себе заваравао, не смејући да признам. Писмо од ње!... Али зашто? Нашто? И докле? – питам ја. „Нећеш више!“ рекох тако гласно, да се неко промигољи у кревету у суседној соби, а затим се на стакленим вратима одонуд малко помаче завеса. Зар није доста било?... Доста је! – рекох у себи одлучно, осећајући некакав силан прилив енергије. – Нећу га читати... ни отварати га нећу – него ћу ево овако... Писмо бацам у пећ, потпалим га и спалим... Одахнуо сам и би ми лакше по-

сле тога. Осетих се слободан, осетих се здрав, као да сам једним одлучним покретом руке ампутирао болесни део своје душе... Шта би она рекла на то? Не тиче ме се више! Немилосрдан је можда и страшан мој поступак – али шта ћу! *Das Leben macht uns alle brutal* – рекао је некакав поета.

28. март

Има већ неколико дана како ми је сасвим добро, немам халуцинације, не узнемирују ме никакве фантазмагорије ни слутње. Идем уредно у звање, задовољан сам у својој малој, интимној соби, која је одељена од осталих званичних просторија. Ретко се виђам с ким од колега-чиновника, осим кад имам с њима службена посла. Они ме и не гледају баш најбоље. Зашто?... Ја то и волим уосталом. Но може бити зато што по цео дан ни с ким не проговорим реч, код мене каткад попушта ревноност у послу, па ме спопадне чама. Седим тако по читав сат, тупо гледам пред собом, зевам, обузима ме језа и дремеж, мисли ми се расејавају, мноме овлађује досада и опет некакво неспокојство. Устајем, проходам се по соби, станем на прозор и гледам пролазнике или гледам на низове прозора трокатнице преко пута.

На једном од прозора у партеру виђам свако јутро некаквог кицоша кудраве косе; он по читаво пола сата стоји пред огледалом, које скида са зида и прислони на окно па глади, заврће своје брчиће, цеди бубуљице на лицу, градећи при том болне гримасе; поглади обрве, удаљи се малко па се тако издаље посматра, опет се приближи и обрће према огледалу час један, час други образ, мења израз лица, намршти се, насмеши, уозбиљи се. При том његову улепшавању, дотеривању, присутна је каткад некаква висока црномањаста, ружна женска; она га увек на крају пољуби у чело, што без сумње значи да је све у свом реду. Затим их нестаје с прозора. Ко су и шта су – не знам, не тиче ме се.

Примећујем, иначе, да се у тој кући често мењају укућани. Стара лица ишчезавају, јављају се нова, а после краћег или дужег времена нестаје ових и долазе друга. На једном од прозора на другом спрату, појављује се одскора некаква женска, девојка ваљда с бледим, мршавим лицем, окруженим густом плавом косом. Она је често на прозору, помаља се до појаса, наслони се, гледа овамо, онамо. Каткад јој поглед падне доле на мене, а кад нам се погледи сукобе, она се, не знам зашто, насмеје, па се нагло уклања с прозора. Ко је и шта је – не знам, слабо ме се тиче.

Дуго ми је време... досада, чама. Не ради ми се. Акта стоје на гомили нетакнута.

Али све то прође, кад искуца последњи службени час. Онда се ужурбам, чисто летим из звања, као да се бојим да ме ко не задржи, и, кад изиђем на слободан ваздух, ја одахнем и дишем нагло, пуним грудима, као да сам утекао из простора одакле су потајно исцрпли ваздух. Па онда лутам...

Изиђем из вароши, пентрам се, врљам по оброњеним, запуштеним бедемима градским, покрај шанчева зараслих трском и шеваром. Ветар меланхолично дува туда, навејава романтична осећања, прелази преко трске и она шушти тихим, отегнутим шумом. Из вароши допире потмула хука, клопот кола, котрљање електричног трамваја, што мумла и јечи као рањена звер и злобно пишти, сиче као змија.

Кад падне мрак, враћам се у варош, лутам по улицама препуним света: шетају се грађани, војници, даме у чаробним тоалетама. Над високим кућама што се скоро састале у врху, трепти као кадифа црно небо засејано ситним звездама као бледим сјајним варницама. Вечерњи ваздух што веје озго и слива се с кровова у уске улице, измеша се с мирисом парфема па годи, пријатно узбуђује нерве. Тих, уздржан разговор шетача, мек, ваздушан ход дама, измена сенки и беле електричне светлости, што плива по њиховим непознатим лицима тако да

тек наслућујем мистичну лепоту њихову, изненађује ме, очарава... И тако идем, застајкујем, посматрам, разгледам. Волим гледати непозната лица и бити непознат.

Или одем у тамне алеје, заћем дубоко у усамљене делове паркова, застајем, предомишљајем се и полазим насумце даље без сврхе. Прећем мост над заспалом реком у којој дрхте раздробљене слике електричних пламенова, као поломљени стубови чаробне речне палате. Крај обала црни се масив огромних врба и одбија се од тамног неба, а према бледом, угашеном западу као црн цин усправио се димњак неке фабрике, са дугачком перјаницом дима, непомичног у тихом ваздуху. И онда се враћам мртав уморан у глуву улицу предграђа, у свој тихи стан, легнем и не могу дуго да заспим.

12. април

Време је стално лепо. Не могу ништа да радим. Немиран сам нешто. Тако ми је увек с пролећа.

Често се украдем из канцеларије већ око десет сати пре подне, попнем се на градске бедеме па посматрам околину: како се далеко у кругу, чак тамо где се као фантом назире плаве контуре неких планина, зелене сенокоси, беласају се ритови које облећу вивци, црни ћердани дивљих патака, а чавке ту близу, весело кличући, граде гнезда у бедемима. После легнем на траву, сунчам се као гуштер и тек када са свих цркава заграју звона и војничка труба засвира, оглашујући подне, враћам се у град.

Шеф подозрева нешто. У почетку ме је хвалио и сада ништа – ћути и посматра ме као у недоумици. Он је, без сумње, опазио код мене некакву промену нагоре, али, као добар либералан човек, још неће да ми замери, неће још из извесних педагошких разлога, ваљда, да ме опомене. Подозриво ме гледе и писари, када ради посла у архиви проћем кроз њихове собе.

Осећам болове у крстима. Није требало лежати на трави. Рано је још.

14. април

Изостао сам већ много пута из канцеларије. Изостанке сам обично могао да оправдам, али има доста и неоправданих, а највише их има за које нико не зна. И данас бих био одсутан, али данас пада киша, те немам куда. Седим, но ништа не могу да радим. Као да сам се одвикао од посла, немам воље. А можда ће воља доћи, док само преболим пролећну кризу.

Гледам кроз замагљена окна, по којима клизе кишне капи. Кроз мокар прозор преко пута на спрату, као кроз мрежу назирем главу оне девојке – мислим да је девојка. Незгодно је то што сам ја ниже од ње, те морам да истезем врат кад хоћу да је видим боље. И она погледа каткад овамо. Навикао сам на њу, па ми је замука кад је не видим. Дешавало се да је каткад нема тамо, и онда сам узнемирен, зловољан. Боље би било мање гледати онамо...

Доиста, шта она ради онде? Нагиње се над некаквим ручним, женским радом, везом или швом. Је ли сама, или има још кога? Има ли родитеља? Браће? Сестара? Шта су јој родитељи, ако их има? Без сумње да је сирота... како јој је име?

Та и таква, понекад још и чуднија питања намећу ми се, гледајући је тамо, па се онда упуштам у нагаћања, свакојаке коњектуре... Понекад се развежим... долазим до тог сентименталног поетичног закључка да има старе родитеље, да су они врло красни и врло сиромашни људи, да је она јединица, да у њеној скромној девојачкој соби веје тишином и неисказаним мирисом невиности. Онда ме обузме жеља да се неопажено прикрадем у ту њену собу, да тихо, као ваздух, прислоним ухо на њене ланене косе и, уздржавајући дисање, да ослушкујем ход њених добрих, детињих мисли, нечујан као ткање златне паучине, док она гледа у свој рад и док се њени танани прсти, бели као шипчице од слонове кости, крећу по ћерћеву... и тако, отприлике даље, у том смислу... Али,

шта ја то фантазирам ? Шта се заносим? Можда све то није ни близу тако. Зашто не могу нигде да је видим изблиза на улици, у парку? Уосталом, треба се оканити свега тога, и, што је главно, мање гледати тамо... Гле! подигла је главу, погледала овамо... секну ме нешто у срцу. Тргох се као да ми је на главу пао плод с какве воћке; погледала ме, насмешила се, умала и уклонила се с прозора. Зашто се она увек смеје кад ме погледа? Зато што истежем врат? То мора да је смешно. Где је? Не враћа се... кажем: не гледати тамо.

Дуго ми је време, киша непрестано пада, покушаћу да што радим.

17. април

Синоћ се изведрило. Указао се млад месец. Лутао сам по улицама, али ми шетња није годила... чудновато је да се та девојка никад не показује међу светом, никада је не видим на улици.

После вечере шетао сам се опет, али мада волим да сам сâм, ипак ме око осам сати обузе жеља да нађем друштва, једнога човека макар. Али кога?... Завиривао сам у оне опскурне кафане другог и трећег реда, где долази мешовита публика: ситна буржоазија, радници, сељаци. Паде ми на ум наш канцелиста. С њим бих, чини ми се, могао провести, утући једно пола сата пре него што одем у свој стан да легнем. Он ми је некако симпатичан, увек ми се љубазно јавља, услужан је.

Нађем га доиста, обрадовао сам му се као каквом старом, давно невиђеном познанику. Он се изненадио када седох за његов сто, подигао се мало с места, нагнувши се и конфузно примајући моју руку коју сам му некако радосно пружио. И ја сам се додуше збунио. С тим човеком ако сам до сада коју реч проговорио, наравно службено само, и зато кад сам сео, нисмо знали како да почнемо разговор. Трудио сам се иако ми је то тешко полазило за руком, да будем према њему неуси-

љен, не бих ли га мало охрабрио. Но он се снебивао, врпољио се на својој столици, тро руке и говорио „м-да!“ Он очевидно никако није могао да појми ту неочекивану промену у мом понашању према њему, коју уосталом ни ја самом себи нисам могао да објасним.

Беше то старац дуге, беле браде, блед, мршав као скелет, који се љуљао од слабости и глади, када дуне јачи ветар, јер је покрај своје малене плате волео и да се карта. О својој прошлости, пре бирократске каријере своје, ћутао је упорно, али је, чини се, и он морао имати кадгод бољих, срећнијих дана. Из тога времена, изгледа, остало му је некакво отмено кретање, држање пропалог патриције, некаква извештачена важност, којом је тежио да изазове поштовање свога круга у ком се кретао, међу својим партнерима, који су га иронично називали секретарем – „*Herr Sekretar!*“ Он ту иронију није опажао и као да се хранио и одржавао у животу том илузијом. Све што сам о њему знао, било је то да је удовац, а о другим његовим породичним приликама нисам ништа чуо, јер он сам о себи није говорио никад а нико га никад није ни питао.

Наручим вина. Старац је слабо показивао вољу за пиће, јер, по свој прилици, није ни вечерао, али, ипак сркнувши мало, разгрејао се и почео причати о стварима које ме нису ни најмање занимале... Запитао га да ли познаје кога у великој трокатници преко пута нас. Рече ми да је и сам одскора ту, да се укућани често мењају и да их слабо познаје. Навалих даље с питањима. Напослетку му, околишећи, бојажљиво споменух девојку коју виђам тамо. Старац затрепта очима, начини усредсређено лице, замисли се и после неколико тренутака, одричући главом, одговори да је не познаје.

Заћутасмо... Мени уједанпут би досадно и неугодно његово друштво... Док смо ћутали, осетих да ме загледа некако са стране, подозриво, као да хоће добро да ме осмотри; гледао ме је радознано као на човека о ком се чешће говорило и говори у интимном, поверљивом дру-

штву, тамо у канцеларији, међу њима. То његово посматрање збуњивало ме, јер га канда нисам опазио пре него што сам запитало за ону девојку, па сам отуд закључивао да то његово чудновато гледање стоји у вези са мојим интересовањем за ону девојку: он се, наиме, ваљда досећа да сам послове због ње занемарио... а да сам посао забаталио, познато је свима.

И мени овај човек дође као неки тајни агент, детектив, од ког ме ухвати страх. Покајах се што сам тако далеко забасао са својим питањима.

„Данас није могао да се нађе један акт“, прекиде он ћутање, изговоривши све то тако некако бојажљиво, као да он сам не би рекао да му није други неко наложио да ми то каже. И он се, како ми се чинило, збунио што је то казао тако непосредно, некако с неба па у ребра не нашавши згодна прелаза на тако деликатну ствар.

„Какав акт?“ упитах га, а реч ми запе у грлу. Знао сам да се и тај акт изгубио или забацио мојом кривицом, јер сам већ одавно опазио да ми нестају службени списи.

„Некаква акта“ одговори секретар, гледајући у страну „шеф се јако љути.“

Хм! чудно!... мислио сам гледајући расејано у забринуто лице „секретарово“. Куда се девају та акта доиста? О том сам чешће размишљао у последње време, завирујући у архиву и посматрајући мучаљиве дењкове исписаног папира: на највишим полицама стоје најстарија акта по којима је попао прах са задахом смрти, на којима је мастило избледело, а слова изгледају као сасушени, жути, пресовани црви. Они који су их писали давно су земља и пепео, а сами списи, лепо сложени и повезани у снопиће као на вечни покој, леже у својим фаховима, сваки у свом саркофагу, као у римским катакомбама. Њих нико не дира а ни они никог – то су најбоља акта. Али има млађих и сасвим младих, бујних, свежих аката. Они ми задају много главобоље. Ту су разни извештаји, молбе, жалбе, тужбе, па изјашњења на тужбе, па противизјашњења, па записници бурних сеоских скупштина –

и тако даље – ко ће их све изређати. С њима имам често посла, па се од неког времена више пута дешава да који од њих – не знам ни сам како – некуд ишчезне, умакне ми испод руке.

Тражећи какав нестали акт и мислећи више о актима уопште него о оном који тражим, ја се каткад упуштам, између осталог, у овакве дигресије: како би изгледало кад би све те речи, место што су исписане на папиру, биле као живе речи ухваћене у нашу архиву као у какав циновски фонографски апарат, па ја, на пример, само шкљоцнем бравом на вратима, а фонограф почне да функционише: каква би то силна музика била, грандиозна симфонија, у којој би, без сумње, доминирао глас (да је случајно био ухваћен у фонограф) онога скупштинара, који је према једној тужби у скупштинској седници викао „са урликом нечовечним“... Против таквога урликања у скупштинама, требало је предузети строге мере, али се акт о томе негде забацио – и ја га сад тражим.

Акта! Акта! мислио сам полазећи кући, а слике оне девојке сину му пред очима, потискујући моје бриге о службеним списима. Обузе ме језа и зевање... Шта је мени то? Да нисам заљубљен? Опет зар?

21. април

Гледам по цели дан на прозор. Данас опазих тамо некакву космату главурду, обраслу у црну браду... Ко је то? Глава та погледа овамо па је нестаде, а појави се она, погледа на мене па се брзо окрете, као да се срди. Зашто? Уосталом, што мање гледати тамо, а још боље никако и не гледати... Таман то помислим, а већ после неколико тренутака неодољиво гледам опет онамо... Шта је то?

24. април

„Тако се не амтира!“ рекао ми је јутрос шеф сав задихан и по његову узбуђењу видео сам да ми је казао оно што га је давно мучило. „Где је тај и тај акт?... Тако се, господине мој, не може... Ви бацајете списе!... Акт је света ствар! Тако се не званичи!... Ви доводите у питање егзистенцију свију нас!“ И онда се овај добри човек окрете, па љутито корачајући оде на своје место. Доиста, ништа није тако дирљиво него кад се добар човек љути. Би ми га жао. Протоколиста, међутим, намигну на канцелисту, дијурнисте се крадом погледаше, неко се накашља. Ја сам ћутао. Сав сам претрнуо у почетку, али не због прекора да се мојом кривицом губе акта, јер то може да се деси, већ из страха да ми се не рекне да акта нестају стога што ми је некаква женска заврнула мозак. Но, то ми се није казало просто зато што то ваљда нико и не зна, осим можда „секретара“, који је тек само нешто наслутио из нашег разговора – али више неће ништа дознати. То треба тајити. Главно је да шеф не зна – и ја сам после његова укора задовољан и радостан у души, а намрштен бајаги од гнева што се списи губе, отишао у своју собу и у архиву да их тражим. Преметао сам, тражио, расејано превртао фасцикле и, по свом обичају одскора, све се дубље упуштао у студију о актима уопште.

Акт је света ствар! каже шеф. А ја велим да је акт жива ствар. То је резултат мојих студија о њима...

Та акта, доиста, као да нису акта, већ некаква жива створења. И ма како да су различита по садржини, по старости и по том каква су их лица писала – она сва имају једну заједничку црту: да се шале, да се сакривају! Одавно сам ја то већ опазио. Најозбиљнији, иначе, акт уједанпут подетињи, па прави шалу с тобом: сакрива се! Тражиш га и тражиш – нема га! Поћеш у потеру за њим, хваташ га, ловиш га, сав се ознојиш од муке – нема га!... Завукао се негде, смеје се оданде, хоће срце да му пукне

како се уздржава да не прсне у гласан смех – радује се као дете кад се игра жмуре. Сутрадан, или после једног сата, дођеш опет да га тражиш и, мада си изгубио већ и последњу наду да ћеш га наћи – смотриш га на столу, ту, под носом: лежи сасвим озбиљан, нем, као да ништа није ни било. Откуда он ту? чудно!

А можда та акта ноћу излазе, провлаче се кроз разбијено окно на прозору од наше архиве и иду, тумарају, састају се с другим актима из туђих надлештава, посећују једно друго и не враћају се често по неколико дана. Има их и таквих, који се никад и не врате. Уопште, изгледа да они не умеју паметно, умерено да се користе слободом коју им дајем кад им дрешим окове и ослобађам из фасцикла. Злоупотребљавају моју доброту. Њих треба одмах после употребе натраг у фасцикле, у ропство. Није за робове слобода... Е, али нестају и фасцикли! Једанпут сам ушао у архиву, увече, кад никог није било у звању, па сам се страшно препао. Мачка једна која се кроз разбијено окно увукла у архиву, поплашила се кад сам ја ушао, па је брзо искочила кроз окно напоље. Само је питање да ли је то била мачка!

Колико год да је непријатно то „губљење“ службених списа, мене све више занима тај мистични живот аката, о којима се обично мисли да су мртви папири.

29. април

Заверио сам се да ни на шта друго не мислим до то да будем добар, тачан, примеран чиновник. Ваља чувати хлебац.

Ту моју чврсту намеру пореметио је један сан, који сам сновио ноћас.

Сањам, као, нашао сам се ноћу сам у парку на клупи, на којој обично седим. Месечина је, видно као на дану. Парк је био пуст, алеје мртве, нигде живе душе. Као црн кров, наднесен нада мнош, склопиле се, чврсто сплеле листане гране старих платана и храстова; цбуње је сто-

јало као очарано – нигде ни најмањег покрета, све је непомично као у најдубљем сну. Ја са страхом слушам ту гробну тишину осврћем се, нећу ли где угледати жива човека – нигде никог. Уједанпут, као разливање воде која је провалила насип, као олуј који долази с краја шуме, зачу се у најудаљенијем делу парка шум. И тај шум постајаше све чујнији, јачи, над мојом главом поче да се размиче грање и широко лишће стаде да се креће, све брже и брже, стаде да лепеће као милијарде тајанствених, црних крила, само од себе, јер се ниоткуда не осећаше ни дах ветра: изгледаше као да свако дрво, цео парк снива да лети.

Усплахирен, збуњен, освртао сам се на све стране и опазим где под једном групом младих борова, бела као на дану, Венерина статуа поче да се креће. Њен бели вео стаде да вихори као на ветру, њена лепа, античка глава, обливена густим таласом плаве као злато сјајне косе, помаче се, и њено лице, исто као лице у оне плаве женске на прозору, насмејано, обрте се према мени и она ме гледаше подижући своју голу, мраморну руку и машући на мене некаквим белим предметом.

Шта је то? Марамница?... Срце ми нагло бије од радости, од неког болног усхићења, дах ми се прекраћује, пружам руке, хоћу к њој, али не могу да се помакнем с места. А она се већма нагиње к мени, једну ногу спушта с постамента, и промењена у лицу, преплашена, као да слуги неку несрећу, са очајном жељом да ми помогне, маше све већма оним предметом у руци, као да би хтела да ми га преда – али ни она не може да се помакне... Ја тарем очи, гледам у онај бео предмет – акта! читав дењак аката, по свој прилици изгубљених аката.. .

Тргао сам се иза сна, мокар од зноја, са јаком главобољом, несвестан још где сам и шта је са мном, са јасним, у мом памћењу дубоко урезаним визијама свога сна, којих никако не могу да се отресем. Још нисам начисто је ли то био сан. Па иако је сан (шта би могло друго бити!), то он мора ипак да значи много. Али шта мо-

же да значи? Она – и акта!... Какве везе могу имати та глупа акта с њом... с том... с тим створењем, које – страх ме је признати самом себи – волим – Зар опет! Авај! У помоћ! У помоћ!

4. мај

Премишљавам непрестано о том сну. Сваки дан понављавам у успомени сваку подробност и мада сам иначе због несвршених послова, због изгубљених списа свагда ишао у звање као јагње на заклање, ја од оно доба увек журих, да што пре стигнем онамо и по читаве сате стојим код прозора. Са неописаном чежњом, са надом и зебњом у уздрхталом срцу, пропињем се на прсте да је видим на прозору – али ње нема... Зашто?

5. мај

Не видим је ни данас тамо... Шта је то? Где је она? Како ми је тешко што је не видим!

6. мај

Ни данас је нема... нема је већ недељу дана тамо, више од недеље дана, тачно: читавих тринаест дана нема је да се појави, као да је отпутовала куда, одселила се, умрла. По читаво преподне чекам је, а после подне идем, тумарам, тражим је... но где да је нађем? Кога да питам? Никог не треба да питам... одмах ће посумњати. Ћутати – трпети... надати се! Можда ће се вратити!

15. мај

Често је сањам, скоро сваку ноћ. Но, има већ четири ноћи како је нисам сањао, па ни ноћас не. Нема је на прозору, одселила се ваљда. Дакле, растанак је требало да значи онај сан... И ја се већ сада помало навикавам на

то да је не видим тамо. И по старој навици, гледам каткад онамо. Јуче сам погледао и видео неко обријано лице: нов укућанин, глумац какав... па сад више не гледим. Почео сам је помало заборављати. У души ми је тихо и тужно. Радим свој посао.

Али шта ми би уједанпут? После подне, око четири сата, дође ми силна жеља да је видим, да је видим или... Украдем се из канцеларије, одем у парк с надом да ћу је зацело срести.

Шетао сам се, прошао по свима стазама брзо, па онда опет лагано, седајући, премештајући се с клупе на клупу, али ње нигде. Тада ми се деси нешто што ми даје повода мислити да сам сишао с ума.

Спавао сам па сам се уједанпут тргао иза сна. Јесам ли доиста спавао? Мора да сам спавао. Седећи на клупи, под великим кестеном, на својој клупи, осетим пријатан умор, малаксалост у целом телу, нарочито у глави... Уједанпут ми се учини да ми се мозак топи, раствара, испарава на сунцу које у тај мах продираше кроз кестенове гране и моја глава лагано клону као празна махуна и ја заспах тврдо, као да сам умро ту, у парку, на клупи. Али може ли се у сну тако јасно видети и осетити оно што сам ја видео и осетио за то време, које ме је, као што ја мислим, прошло у спавању. Сећам се свега што ми је рекла, сећам се и још чујем њен убрзани, страшни шапат, сећам се и још и сад осећам стисак њене руке, осећам бол у руци из које ми се измакла њена рука – боли ме и тишти и ја грчевито пружам ту своју руку у ваздух, хватајући њен фантом. Зној ме облива, сав дршћем. Грозница? Врућица?

Откуда и како – не знам; знам само толико да се за један тренутак нашла код мене... онемео сам, усне су ми дрхтале, нисам могао ни речи проговорити; њене су руке дрхтале, била је сва бледа, једва чујним шапатам рекла ми је нешто... приљубила главу уз моје груди – и онда се нагло одвојила од мене, нестало је, одлетела и као да је вихор однео.

Нисам имао времена да се разаберам, све се то десило у једном тренутку, али тако јасно, тако живо, да и сад још не могу да се приберем од те изненадне среће, од милин које навалише на мене као јак, кратак плусак.

Скочио сам с клупе као еластичан. Почео се хватати сумрак. Свет је пролазио по стазама, освртао се и гледао ме као неко чудо. Зверао сам нећу ли њу видети где међу светом... Ено је! Је л' оно она? Боже! С ким то иде? Са једном постаријом дамом! С матером? Дакле, то није био сан? Дође ми да викнем; неодољиво, незадржано хтедох у једном махнитом крику да јурну као бујица моја осећања – али сам се уздржао. Не! проћи ћу само крај ње... познаћу по њој да ли је то доиста било... Са стиснутим песницама, са напред опруженим рукама заустављао сам своје кораке, задржавао дисање, стиснуо усне и прошао поред ње љуљнувши се у страну, као у епилептичном наступу... Па шта је сад то?... Она је прошла равнодушно крај мене, није ме ни погледала... Па то и није она! рекох гласно и застадох осврнувши се за њом. Није она! Можда је само што налик на њу! Ја од сваке женске с плавом косом мислим да је она. Додуше ја њу нисам никад ни видео из непосредне близине... Па где је она? Шта је то? Зар је то био сан?... Обиђох цео парк, али је не нађох нигде. Па како се онда могло десити ово? Је л' могуће да сам ја то сањао? Јесам ли ја при свести? Зар ја више не разликујем сан од јаве?

Мозак ми се врти, мислим, мислим и никако не могу да објасним себи овај мистериозни, чудни случај.

Да питам кога? Али коме могу поверити такву ствар? То се не казује лако ни најприснијем пријатељу. Па ипак би требало коме да саопштим то, макар и не као свој лични доживљај, него онако... уопште... као пример халуцинације... или тако што.

Да запитам секретара? Али шта тај глупи старац зна? Ипак пођох да га потражим, одох до рестаурације, где сам га нашао први пут. Од оно доба нисам разговарао с њим – тамо га није било. Завиривао сам у кафане,

у пиваре, у сутерене и једва га нађем у једној малој кафаници за карташким столом. Приђем му лагано с леђа, поздравим га задихан, уплахирен. Он ме погледа преко наочари и, загледав се пажљиво у мене, упита ме што тако рђаво изгледам. Његово ме је питање збунило и уједанпут ми дође тешко, стидно да га тако што питам и још пред његовим партнерима.

Шта је мени? мислио сам, идући кући. Да то није била халуцинација? Да није слабост живаца? Да ја нисам болестан?

Шта ће то бити са мном? шапутао сам, стојећи пред капијом куће у којој сам становао. Има већ два сата како лутам, уморан сам, требало је лећи али се нисам могао одлучити да уђем у свој стан – он ми је постао одвратан у последње време. Да одем у кафану? Омрзнуо сам и њу.

Време је пролазило, настајаше ноћ тиха, топла, али је ова, иначе дремљива, улица била још будна. У комшилуку, ту и тамо, испред куће седели су људи, жене; чуо се разговор и гласно зевање, док се, најзад, и тај свет некако неосетно разиђе. Капије се закључавале, те наста тишина каква може да буде у овако забитим крајевима предграђа. На једној цркви, далеко негде, избијао је сат, њему се, као на тајанствен сигнал, одазивали сатови са ближих и даљих цркава. У кући преко пута искуца ситно, ужурбано десет сати. У празној улици одјекнуше кораци једнога пролазника па се изгубише иза угла. Једна мачка претрча преко пута.

Осетих се усамљен, остављен; на срце ми се навалио терет, у грлу ме пекла горчина. Знао сам да са устрептаним нервима, узнемираним срцем нећу моћи заспати. Али шта да радим? Пођох насумце, без цели.

Упутим се улицом где је напред, на једном углу, усамљено сијала електрична светиљка, непомичним пламеном, као да се негде загледала. Завијем за угао, пођем уз канал, којим је испресецао предграђе. Вода у каналу беше мирна, црна, дубока. Преко, на другој страни, сасвим уз обалу, као из воде израсла, стајала је некаква

стара зграда. Огромна сенка ове напуштене, порушене грађевине са које је спао леп, те се виделе голе цигље као кости с којих се сљуштило месо, покривала је скоро сву ширину канала. При слабом осветљењу видело се како при дну зграде вода подрхтава: водени пацови излазили су из рупа ове развалине, пливали по води и узнемиравали је. Из великих, црних пролома, као из очних шупљина гигантске лубање, где су некад били прозори, излетали су слепи мишеви.

Ишао сам напред. Нисам сретао никог. Понегде само, под капијама, стајали су љубавни парови, чврсто приљубљени, као срасли једно уз друго, непомици, неми као у дубоком сну. Електричне сијалице бивале су све ређе, њихови пламенови једва су тињали, као да хоће да заспу – а после их нестане.

Наста помрчина, коју су осветљавале само звезде. Забасао сам у сасвим непознат крај. Појавише се ниске кућице, покривене трском, са забатима од дасака – жалосне, шћућурене, као заспало јато птица.

Нисам овуда никад ишао... Застанем. Куд сам ја то залутао?... Глува тишина. С неба се откиде једна звезда и паде за хоризонт, оставивши за собом сјајну полукружну линију од бледога фосфора.

Хтедох се вратити натраг, кад, ослушкујући тишину и своје срце које је лупало, уједанпут допреше до мене звуци музике, нејасни, удаљени. Од времена на време забрујали би дубоки тонови контрабаса. Свирка је та била као у земљу сахрањена, долазила је из некакве подземне крчме, као из гроба. Жеља ме повуче онамо, потреба друштва, ма каква друштва. Свирка се чула све јасније и каткад се, изненада, као ослобођена отимала напоље, у ноћ, када би неко, улазећи у крчму, отварао врата: виолине су цикале, акорди хаотични, замршени, изражавали су некакав мутан, неразумљив, очајнички бол. Маџарска песма. Она ми за тренутак изазва визију пустаре и чарде у којој заљубљени бећари разбијају своје дертове.

Уђем унутра, али се одмах покајах. Крчма је била пуна љуте одвратне воње од дуванског дима, рђаве ракије и вина, којим беше уполивана тезга на којој се точило пиће. При слабом осветљењу једва се распознавале физиономије непозната света. То су могли бити понајвише раденици, кочијаша, па онда сумњива лица, кесароши можда, који су ту, склоњени од полиције, трошили своју зараду.

Хтео сам се вратити, но када се окретох, угледам за једним столом – секретара! Он ме није одмах видео, а када ме спази и позна, његово се бледо, мртвачко лице издужи, он се избечи а из уста му изиђе једно зачуђено, изгладнело, изнемогло: „О-о-о!“ Запрепастио сам се када сам га видео. Откуд он овде? Зар он и овамо долази? Старац је уз то био и пијан, али, изгледа, више маљаксао него пијан.

Седео је сам. Пре тога је, без сумње, имао друштва с којим се картао, али су га партнери, пошто су га прво опили па опљачкали, оставили и отишли за други сто. Пођем к њему. Он се с напором диже са свог места да ми изиђе на сусрет, пође к мени али се забатрга и задржа о мене ухвативши ме испод мишице својом коштаном руком, од које ме прође језа. После се сруши на столицу, саже главу и, машући њоме, смејао се безгласно, зацењено, тако чудно некако, као да плаче. „А ви... а ја... ето!“ Замуца он и лупи обема шакама са раскреченим прстима по столу који беше уполиван вином.

Неко се од публике за другим столом засмеја грубим, гадним смехом који пропрати страховити кашаљ.

Наручим вина и почнем га жедно, жудно пити. Вино ме загреја и охрабри да потакнем разговор о мистериозном случају што ми се десио у парку. Почех издалека. Али се показа да је старац неспособан за разговор. Старац и не слушаше шта ја говорим. Изгледа као да се напрезао, купио снагу да нешто каже. „А ви треба да се жените!“ извали он уједанпут тако неочекивано, као да ме ошину муњом, и лупи шаком о сто. Откуд то сад?...

„Шта велите? Зашто да се женим? Откуд ви то мени?...“
Закупих га питањима. „Н-да!“ настави он, лупивши пеницом о сто – „време је... ја бих сватова... да играм!...“
па се засмеја онако, као да плаче.

Шта он то трабуња? мислио сам изненађен и, не знам зашто, обрадован. Зна он нешто... Откуд му паде на памет мисао да треба да се женим?... Лагано само, казаће он све... он ће и нико други размрсити конце у које сам се уплео.

И онда ме обузе таква нежност према њему да га хтедох загрлити, изљубити, обећати му новчану потпору од своје стране и хиљаду других немогућних ствари, али место тога ја, уједанпут, на своје сопствено изненађење, викнух некако неприродним, смешним гласом, од ког ме обузе стид, на музиканте да дођу ближе. Они засвираше, а старац поче лупати длан о длан и намести уста да звижди. Но, да ли зато што није умео звиждати, или што од слабости и клонулости није могао да скупи усне колико је потребно – тек из његових уста не изиђе никакав звук. Кад је видео да звиждање не иде, а он завали главу и поче нешто да пева slabим гласом, али одмах престаде, очајно затресе главом, скупи лице као да се јако окиселио и са таквом резигнацијом одмахну руком, као да је хтео да је отресе с рамена и баци међу свираче: „Про-шло!“ рече и спусти главу па, као да се замислио или задремао, оста тако неколико тренутака. „Ни бригае вас, господине Н.!...“ рекох му тешећи га. „Него, шта ви то рекосте, да треба да се женим? А где ми је девојка? Реците!“ Старац нагло подиже главу, погледа ме уверено, као да ме је први пут видео.

„Шта велите?“

„Казали сте ми да се женим. Знате ли ви какву девојку? А?“

„Ко? Ја казао?“ одговори он расејано склапајући своје мутне очи, „ништа ја не кажем... ништа не знам... не тиче се мене ништа... н-да!“ и положи главу на руку наслоњену на сто, па уједанпут заспа. Ја се сав нако-

стрешим од љутине. Почнем га дрмати за раме, вући за косу. Онај код другог стола, где се картало, засмеја се опет ружним, грубим смехом. То ме још већма раздражи. Дође ми да старца ишћушам: заспао, а нисам ништа дознао!

Каква је то глупост од мене! мислио сам враћајући се кући, љут на самога себе. Ништа старац не зна, нити може знати. Шта ја хоћу управо од тога човека? Требало га је још само ћушити, па да ми се онај тамо багаж у крчми још више смеје...

Ноћни ме ваздух освежи, у мени поче да говори разлог. Ама, човече! Та све то: и твоја неуредност у служби, и губљење списа и истрага због тога, која је, како чујем, у изгледу – све то долази од твоје бесмислене страсти, то се одмах позна... не треба у том погледу „секретар“ нешто нарочито да зна, већ је он споменуо жељидбу онако... уопште... као нешто конвенционално, што се обично говори младим људима... Да!... И мени изиђе пред очи слика старчева, како спава крај стола, те се покајох што сам га оставио сама у оној крчми.

Али – зашто сам ја управо пошао кући? Дужност би ми била доиста да старца некако склоним, савест ми то налаже. Али не! Шта ме се најпосле тиче! Не, не! Најбоље је отићи кући и лећи.

Пођем напред, но после неколико корака застанем... Ама шта ћу код куће? Та мени се не спава... а што је главно, мени се све једнако чини да ћу њу негде видети. Како и где? Где да је видим сад, ноћу, после поноћи? Ниси је никад могао да видиш ни на дану и тамо где се свет највише налази, на корзу, у парку – а камоли овде... ноћу!... О том не треба ни мислити. Па ипак морам се вратити, старца ради, да видим шта је с њим, не могу га оставити тако. Покушаћу да га сместим у крчмареву собу, на диван, ако не на кревет. То изискује колегијалност, хуманитет најзад тражи од тебе то... Хуманитет? Лажеш! Лажеш ти самом себи и обмањујеш сама себе! Признај! Ти си увртио себи у главу да ћеш њу видети и

зато би да се враћаш, да луташ, да тумараш Бог зна куда и докле. Теби је потребан какав романтичан сусрет, необичан, немогућ... негде – неодређено где... А и што се старца тиче – и ту лажеш! Није теби до њега и његове судбине, већ би ти објашњење о оној женској, које од њега и иначе не би добио, а камоли сад, кад је пијан као чеп... Иди кући!

Али ма како да ме је савест укоравала и ма како да су јаки били разлози разума против моје намере да се вратим натраг, ја ипак, неодољиво, с некаквим неодређеним мутним надама да ће се овај замршени сплет од илузија, снова и реалности некако размрсити, јер се овако не може издржати – пођох одлучно натраг. Али кад сам се окренуо, спазим да сам забасао у некакву другу улицу и да се враћам сасвим непознатим путем... Поче лутање. Тумарам четврт, пола, читав сат. Напослетку натрапам па улицу, која ме је први пут одвела до крчме. Убрзам кораке. Не знам тачно колико је времена прошло док нисам нашао пут, али ми се учини као да је уопште већ доцкан, да је крчма затворена, те скоро потрчим спотичући се по неравном, разривеном старом тротоару. Стигох сав задихан. У крчми је још било друштва и, канда, више него пре.

Застадох да одахнем. Не уђох одмах. Обузе ме некакав страх, стид, шта ли, те прво пажљиво послушних на вратима. Изнутра се чуо смех, кратак, на махове, груб смех, па онда некакав висок, плачевни женски глас, а затим стењање... као јечање рањеника. Шта је то? Бојажљиво одшкринем врата, завирих унутра и видех овај приказ: секретар је лежао на земљи и стењао блебећући нешто, из чега сам могао разабрати само једну реч, једно женско име: *Матилда*. То се име односило на некакву женску која је, окренута мени леђима те јој нисам могао видети лица, трзала из све снаге, вукла секретара за руку, покушавајући да га подигне са земље. Старац се отимао, бранио, бацакао, не хотећи никако да устане. „Тата... али слатки тата, устани!“ молила га је она кроз

плач... Дакле, кћи! Матилда... Хм!... Није ружно име, помислих у себи с ироничним осмехом у души. „Маните га нек спава – види се: допада му се кревет“, рече један из гомилице која се наслађивала овом сценом и која прште у смех на ову примедбу. Кћи га опет повуче свом снагом за руку и подиже га мало од земље. „Та хоћеш устати!“ цикаше она кроз стиснуте зубе, али старац ипак претеже, звекну главом о патос и оста непомичан као мртав. Матилда се заплака пригушеним, тужним плачем покривши очи рукама. „Умро! Па без свеће?!“ примети онај исти из гомиле, који је очигледно важио у друштву као шалјивчина, те су се сви морали смејати, ма шта он рекао. На последњу његову примедбу која је некако прошла неопажена, не насмеја се додуше нико, али када је почео да поје: „со свјатими упокој“... наста свеопшти, громогласни смех. „Та ово се више не може поднети!“ плакала је Матилда. Мени се уједанпут стужи. Хтедох јурнути напред, да сам узмем старца у наручје, када се на сцени појави нова фигура. „Васо, та докле ћеш гледати да тату тако понижавају?“ човек кога она ослови овим именом беше некакав цин, са густом, црном брадом и великим ожилком преко чела, без сумње, њен муж. Он је дотле стојао у страни код келнераја и од времена на време приносио устима фићок с ракијом и каткад с презрењем погледао час на Матилду, час на старца, час на гомилу, којој је, очевидно, хтео дати времена да ужива у овој сцени, па да онда, на крају, покаже да без његове помоћи не може ништа да буде. На Матилдин позив он се најзад помаче, коракну напред, саже се и растави старчеве ноге, затим се наватке намести међу њима као међу рукуницама од таљига и чучне. Међу гледаоцима наста огромно интересовање, кретање. Чак се и ја осмелих, па се помакох напред да видим шта ће да буде. Загледах бојажљиво у женску с именом Матилда. Прићох још ближе. Друштво ме тек тада опази. Сви обратише погледе на мене заграјавши: „А-а-а! Ево му колеге!“ „Господине, шта учинисте од њега?“ рече ми

она с прекором. Ја је погледах забезекнуто. Је л' могуће! Та то је она!... Боже! Та она је његова кћи! и удата... и... *Матилда* уз то!... Та је л' она то?... Она... она несумњиво! Она! Па његова, секретарева кћи! Дошла да га води кући. Моја се слутња испунила – ох, какав глуп састанак! И прва њена реч па прекор! Неко ме је очигледно оклеветао док нисам био ту, да сам ја старца опио. „Како сте га могли оставити!“ настави она и у очима јој блесну мржња. Али ја нисам слушао шта је она говорила даље, нити сам више разумевао смисао њених речи – ја сам је само гледао а оно што сам тачно опазио беше на моје велико запрепаштење то да није лепа, да није млада, да је управо далеко од *оне* коју сам ја видео гледајући *ову* издалека, кроз призму своје глупе страсти.

Па ипак, пренашајући на њу црте слике коју бејаш сам о њој створио – то мршаво, узано, воштано лице са жутиим, ситним пегама, па фина, танана линија носа као сеченице од ножа, па онда тај трагични патнички израз лица – све то беше, требало је да буде лепо. Али она, она... његова кћи! И ја то нисам могао да дознам због своје невештине, глупости своје! И уз то удата за оног клипана, ког сам каткад виђао на њену прозору, и не слутећи и управо одбијајући од себе свом снагом претпоставку да би јој то могао бити муж, само да ми не ремети моју илузију о њој.

Он уједанпут викну крупним медвеђим гласом да старца дижу. На то се сви присутни као на команду сагоше, тргоше немилосрдно старца са пода и бацише га на леђа зету, пребацише му омлитавеле старчеве руке преко рамена, које онај незграпно повуче, прекрсти их некако као да их веза на својим грудима, а затим се подиже без по муке и понесе старца као перце на својим леђима из крчме. Узвици дивљења испратише га на врата. „Како је то страшно!“ рече ми Матилда при поласку, искрививши уста на плач, при чему јој заблисташе два, ох! златна зуба... Па то она зар?... Мени се стеже срце. Стајао сам нем, збуњен, непомичан, са помешаним

осећањем сажаљења и горчином разочарања гледајући за њом док је излазила из крчме. Сви пођоше да их испрате. Остадосмо ја и дремљиви крчмар, који не беше радознао на овакве сцене, јер их је чешће виђао. „Добар човек, али слаб на пићу.“ И још је крчмар нешто говорио, али га ја нисам слушао. У мени је плакала некаква горка, бесна жалост. Клупче се разрешило, свршено је све! рекох у себи и осетих потребу, силну жељу да пијем, да саспем у грло ватру какву, отров, апсинт – па уједанпут дрекнух очајним, мени самом непознатим гласом, срушивши се на једну клупу: „Шнапс!“ А затим ми се оте један болан крик: „Ах, Матилда!“ У крчми наста тајац, за тренутак. Сви се обазреше и погледаше ме зачуђено, али када шаљивчина, ком никаква ситуација на свету није била толико трагична да не би у исти мах могла да буде и комична, понови са ироничним патосом: „Ах, Матилда!“ – прснуше сви грохотом у смех, који ми и сад још звони у ушима, као смех судбине.

Без датума

Данас сам био у звању. Сви зинуше од чуда када ме видеше, сви изменише значајне погледе и завртеше главама не рекавши ништа. Неко се накашља.

Један се писар диже и оде у другу собу, одакле после неколико тренутака изиђе шеф, који ми приступи некаквим свечаним ходом и у општој тишини, чврстим гласом, гласом неумитне судбине, прочита ми акт у ком је стајало да се због неспособности, крајње неуредности, и нарочито због губљења важних списа, отпуштам из службе.

Ја сам ћутао и тупо бленуо у велику, сјајну ћелу свог шефа, који се чврстим, важним кораком враћао у своју собу, затворивши врата за собом.

У свечаној тишини, која се никако не прекидале, ја учиних један општи нем поклон свима редом, обрнувши се, однекуд, на једној нози, и после неколико тренутака наћох се на улици.

Милица Томовић

ПРИПОВЕДАЧ МИЛЕТА ЈАКШИЋ

Проучаван и памћен у историји књижевности као песник, приповедач Милета Јакшић (1869-1935) био је заборављен, све док није, захваљујући Светлани Велмар Јанковић, изронио из књижевне прошлости. Она је 1985. сабрала готово све његове приповетке у једну књигу библиотеке *Бишћина* под насловом *Нечистића кућа*.

Јакшић се у српској књижевности појављује као приповедач упоредо са песмама које објављује у најзначајнијим часописима и листовима тога времена. Приповетке, често, потписује псеудонимом Ленски. За живота је објавио 32 приповетке. Приповетка *Ах, Мајтилда!* први пут је објављена под насловом *Из дневника једног чиновника* 1903. године у *Колу*, да би касније била објављена у још две Јакшићеве збирке приповедака – *Црно маче* (Напредак, Панчево 1921) и *Мирна времена* (СКЗ, Београд 1935).

Јакшићева проза припада епохи реализма, али у њој налазимо и лирске елементе романтичарског порекла, а и наговештаје модерне приповетке са елементима натурализма и надреализма. Милета Јакшић гради специфичан приповедни свет у коме се јавља, веома рано за српску прозу, паралелан свет са елементима оностаног. То је јединствени, хомогени приповедни свет у коме преовладавају осећање усамљености, страх (од смрти, од усамљености, од изопштења из патријархалне средине), панични страх, халуцинације, снови, фантастика са етнолошком, фолклорном основом. Јакшића модерним чини окретање унутарњем свету ликова. Јунаци његових прича у негативном су односу према стварности, усамљени су, нестални, отуђени. Његов приповедни

свет померен је на тамнију страну. Од описа, па до изрицања душевног стања ликова, физичко је потиснуто, мање је битно. У првом плану је оно исконско у човеку. Јакшић на тај начин, често, достиже ниво волшебности која краси модерну приповетку 20. века.

Већина Јакшићевих приповедака једним својим делом нагиње немиметичкој прози, што је постигнуто укључивањем сна и фантастике. Приповетка која се структуром битно разликује од осталих јесте *Ах, Машилда!* Писана је у првом лицу, у виду дневничких записа састављених од белешки распоређених на петнаест датума и завршном епиолошком белешком без датума. Бележење почиње у марту, а завршава се у мају. Ова прича обједињује мотив трагања за идеалним женским ликом и непосредно бележење дневника човека који је у душевној кризи (побегао из средине у којој је живео). Трагање за непознатом женом (Јеленом које нема), бесконачне шетње по граду и околини, стављено је у сасвим реалан контекст, а пометњу једино изазивају оживели снови неуротичне личности.

Радован Вучковић ову причу назива „типском симболистичко-неоромантичарском причом о губљењу идеала и спознаји друге, ружне стране лепоте“ (Радован Вучковић, *Модерна српска проза*, Просвета, Београд 1990, 133. стр).

Кроз форму унутрашњег дневника, у овој причи је најбоље оцртана психологија самог приповедача кога Иванка Јовановић поистовећује са Јакшићем за време његовог боравка у Темишвару (Иванка Јовановић, *Милећа Јакшић*, Нови Сад, 1969). На самом почетку приповедача обузима стање незадовољства, велики безразложни бол који подсећа на романтичарски *weltschmerz*. Када креће на откривање узрока тога стања, приповедач из романтичарских вода залази у модерне приповедачке токове. Њему почињу да се јављају стања привиђања и халуцинација (привиђају му се стари варошани од којих је побегао; оживљавају му бивши станари из

његове изнајмљене собе; себе у огледалу сагледава као странца), чиме се ефектно отварају врата оностраног. Иако нам се, после спаљивања непочитаног писма његове бивше љубави, на тренутак учини да су приповедачеве халуцинације престале („Немам више халуцинација, не узнемирују ме никакве фантазмогорије ни слутње“), он ипак пада у ново стање раздешености, у коме свој празан живот домишља и испуњава фантазијом о непознатој девојци сагледаној из даљине на прозору зграде преко пута надлештва у коме ради. На крају прибегава сну. Механизам сна примеренији је све сложенијем унутрашњем стању. Испуњење жеље – сусрет са вољеном, а непознатом женом, делимично је доведен у питање постојањем субјектове кривице. Ипак, Јакшић је изванредно уобличио његов сан у коме Венерина статуа добија атрибуте непознате жене. Она га упозорава машући марамицом која се претвара најпре у хартију, па у акта. На чиновничковој јави акта су његова мора, а у сну она постају рационална нит која повезује јаву са сном. С обзиром да се статуа креће, али само на постољу, а приповедач постаје непокретан, можемо закључити да ће жеља бити само делимично испуњена: приповедач ће наћи ону коју је тражио, али ће блискост међу њима бити онемогућена. Сан је, у овом случају, као одраз психичке депресије посредник између човека и предмета. Такав је случај и са фотографијама мртвих у изнајмљеној соби на којима мртви међу собом говоре.

Губљење осећаја границе између реалног и иреалног повод је и за феномен оживљавања ствари. Изгубивши један акт, приповедач се уверава како су акта „некаква жива створења“ која оживљавају на мистичан начин. Прича о актима као живим бићима подсећа на роман Антуна Ковачића *У рејистратури* с том разликом што је код Јакшића мистика оживљених аката приказана нушићевским хумором и окончана упитаношћу на модеран начин (када је тражећи акта приповедач у архиви пронашао црну мачку која је уплашена искочила кроз

прозор, он се загонетно пита: „Само је питање да ли је то била мачка“.) Ово је поовски мотив црне мачке.

Јакшић у својим приповеткама користи колективни лик – гомилу, а тек се повремено враћа опробаним реалистичким решењима. У колективном лику појединци се издвајају на начин како се то чини у цртици, скици ликовно речено, остајући често на нивоу литерарне карикатуре. Јакшић их издваја из гомиле само једном њиховом цртом, која му помаже да би боље „осликао“ атмосферу гомиле. У приповеци *Ах, Мајилда!* анонимни хушкач хумора и смеха у подруму кафане представља издвојеног појединца који нема имена, његов лик остаје непотпун и припада највећим делом групном портрету.

Специфичан Јакшићев отклон очит је и када је реч о рецидивима романтизма, које налазимо у прози српских реалиста. Трагање за ликом непознате жене збива се са наглашеним отржењем. У овој приповеци непозната жена у коју је јунак приче заљубљен, указује му се са ружним лицем. Први пут када му се обрати она користи тон грдње и ружења главног јунака. Њен отац је током целе приче трештен пијан пропали чиновник, а она је чак удата и то за ружног мужа. Приповедачу приче бивају уништене све илузије.

У Јакшићевим приповеткама наглашени су и симболи велике отуђености. Јунаке и у кућама прати тишина *као у њробу*, притиснути су *непријатним осећањем очекивања смрти*, собе су им налик на *костурницу*. У приповеци *Ах, Мајилда!* на акта је *појао њрах са задахом смрти*, а *слова изгледају као пресовани црви*. Главни јунак се спушта у некакву крчму као у Хад (*Свирка је била као у земљу сахрањена, долазила је из некакве подземне крчме, као из њроба*). Усамљеност појачану отуђењем прати страх од страшних мистичних сила које владају над нама. Јунаке по правилу, занима *мистични живот*, они су свесни *болесној дела своје душе*, немира и узнемирености, а увек се, на крају, покаже да све то потиче од страха од смрти и оностраног света.

Укратко, све Јакшићеве приче настају нарушавањем реалне стварности у приповедни свет који је извитоперен, на граници оностраног и неухватљивог, нема снаге да се у потпуности огласи, већ остаје притуљен и притиснут тешком тишином и отуђеним ентеријером у којем се приповедач осећа тескобно. Ово се пројектује и на све главне јунаке Јакшићевих приповедака.

Литература:

Радован Вучковић, *Модерна српска проза*, Просвета, Београд 1990.

Душан Иванић, *Српски реализам*, Матица српска, Нови Сад 1996.

Милета Јакшић, *Нечистија кућа*, приредила Светлана Велмар Јанковић, Просвета, Београд 1985.

Иванка Јовановић, *Милетија Јакшић*, Матица српска, Нови Сад 1996.

Петар Кочић

ЈАБЛАН

Одавно се ухватио сумрак.

На стрњишту испод села у једној забрдици скупио се Лујо сав под хаљиницу. Само му вири пјегаво лице с крупним, грахорастим очима и неколико прамичака жућкасте косе, расуте по челу. Пред њим на неколико корака пасе Јаблан.

Сваке вечери, откад су настале врућине, до неко доба ноћи напаса Лујо свог Јаблана. Пази га као очи у глави. Два пута га на недељу соли. И ужину с њиме полови. Воли он Јаблана – јер је Јаблан најјачи бак у цијелој околици. Лујо се поноси. Остале говедаре и њихове бакове поношљиво презире. Усред гробља смио би он ноћити кад је Јаблан с њиме.

– Само шјутра! – Трже се Лујо као иза сна, збаци са себе хаљиницу, а очи му сијевнуше од узбуђења.

Устаде, приђе баку, па га стаде миловати, мазити и тепати му:

– Добро се ти, Јабо, наруцај. Руцај, бате, колико ти дуса подноси... Само шјутра! Рођени мој, мили мој, драги Мој Јабо – само шјутра!

У Лујином промуклом гласићу дрхтало је меко, њежно преклињање. Бак махну по навици репом, па га ухвати мало по образу.

– Зар мене, Јабо? – пита га пријекорно. – Сад ћу ја плакати.

Он се мало одмаче у страну, па као ћоја заплака. Јаблан диже главу.

– Није, није, Јабо! Шалим се ја. Нијеси ти мене ударио... Е, немој се, оца му, одма' за свашта љутити! Де, да се појубимо!

Пољубише се. Лујо огрну хаљиницу, па се опет спусти на влажну траву, да сања о сјутрашњем дану.

Сјутра ће се његов Јаблан бости с царским баком. У њему већ одавно букти, пламти жеља: да се Јаблан и с Рудоњом пободе. Преклињао је кнеза, да му испуни жељу. И остарији су луди молили кнеза.

– Ма, људи моји, није то тако лако – царски је во! Него, ја ћу бацити молбу. Одреди ли царство да се боду, добро и јест – не браним ни ја; не одреди ли – није ништа ни било! Је ли тако, браћо?

– Тако је, кнеже. Само 'ајде по реду, па се не бој!

Молба је бачена, одговор је кнезу дошао: дозвољава се. Сјутра је Преображење, а уједно и царски дан. Сјутра ће се код кнежеве куће огледати Јаблан и Рудоња.

О томе Лујо будан сања. Час види, како је Јаблан пао, како убоден издише; час, опет, како је надбо Рудоњу, па поносито стоји на мејдану. Чује, како Јаблан громовито риче, а брда одјекују. Он долига:

*Воло-лије, доло-лије!
Јаче моје мило баче
од тебе ваше јадне краве!
Та, кравуљо, наїрдуљо!
Наїрдим ти товедара
и у кући кућаницу
и на сїрузи сїруїарицу*

– Јабо, је ли теби студено? – чу се Лујо испод хаљинице.

Јаблан пасе, шути, ништа не одговара. Он устаде, помилова га, извуче из стога два снопа зоби, метну пред бака, па леже крај њег'. Послије дугог полусанљивог, дрхтавог трзања превари га сан. Кад Јаблан поједе жито, леже и он код свог доброг друга.

Дубока страховита тишина. Влажна свјежина шири се кроз ноћ. Млак вјетар подухива преко кућа, што се у полукружном, непрекидном низу протежу испод плани-

не. Кровови, обрасли маховином, једва се распознају, према мјесечини, од зелених шљивика кроз које стрше. Само се гдје-гдје бјеласка нов кров. Село спава мирно, слатко, као једно, здраво и осорно планинче када га ма-ти подоји и уљуља.

Сунце се лагано помаљало иза планинских врхунаца, који још уморно почиваху у прозрачном јутарњем сумраку. Један тренутак – па се све обли у бјеличастој свјетлости! Све трепти, прелива се. Само, тамо далеко испод планина у присојима, трепери магличасто, тиморно плаветнило. Све се диже, буди, све се пуши као врућа крв, одише снагом, свјежином.

– Свануло већ! – протегну се Лујо, протра очи и погледа око себе. – Јабо, бате, што ме нијеси пробудио?

Јаблан је рано, врло рано устао и добро се напасао. Драго бијаше Луји кад видје како су у Јаблана трбуси забрекли.

– Е, кад си се тако, бате, наруц’о, ето ти па мало ’нако заслади! – вели весело Лујо, па баци пред бака неколико снопова зоби.

Јаблан поједе. Кренуше кнежевој кући.

Вране пролијећу из околних шумарака и падају на кукурузе, који су се истом почели зрнати. Чува ри хајкају! Страшила на оградама око кукуруза лепршају се. Сермија се изгони на пашу. Вика, довикивање на све стране.

Лујо иде замишљено за Јабланом. Удубио се у мисли – не чује он те галаме, тог живота који се око њега шири. Он мисли о Јаблану и мејдану.

Врцну се, као да се нешто досјети. Растеже педаљ, па поче мјерити штап:

„Оће Јабо надбости – неће; ’оће – неће; ’оће – неће; ’оће!“ – викну Лујо, а очи му засвијетлише од превелике радости.

Од драгости стаде љубити и грлити бака.

– Је л’ де, Јабо, да ћеш ти њега надбости? Нека је он

царски! Свеједно је то мом милом, драгом, рођеном Јаб-би. Је ли тако? Де, кази своме Јуји! – поче му се безазлено улагивати.

У разговору с Јабланом стиже Лујо кнежевој кући, гдје се бијаше доста свијета искупило. Светац је, не ради се, па дошли људи да мало пробесједе, а као планин-цима мило им је гледати и кад се бакови боду.

Луји се стеже срце кад угледа Рудоњу. Учини му се страшан, голем; и дебљи и већи од Јаблана.

– Јабо, бате, ако данас платиш главом, не зажали на ме! – уздахну Лујо, припи се уз вола, па поче опет, кри-јући од људи, мјерити штап. Изиђе да ће Јаблан надбо-сти! Разведри му се лице.

– Јеси ли се уплашио, мали?

– Ти се, синко, ништа не бој. Твој је бак стари мејдан-ција – соколи га један чичица.

– Не бојим се ја, вала, ништа! – вели Лујо поуздано.

– Богме ћеш ти, малишане, и јаукнути кад Рудоња исуче Јаблану цријева – застрашава га пољар. – А и јест ми много додијђ.

– Е, то ћемо, пољаре, истом виђети! – смије му се пр-косно, заједљиво Лујо.

– Маните се, људи, празна разговора! На страну дје-ца и жене! – викну кнез оштро, готово званично. – По-ведите бакове на ову раван ниже плота!

Изведоше их. Околи свијет са свију страна. Бакови се почеше њушкати, као да се упознају.

– Трке, Јаблан!

– Трке, Рудоња!

Бакови стадоше букати, копати предњим ногама, за-носити се, ребрити, док силно не грунуше рогови о ро-гове. Стоји прасак, лом! Земља се круни, угиба под њи-ма.

Лујо дрхће, стрепи. Сваки му се живац разиграо. Из-бечио крупне, грахорасте очи, не трепће. Сваки покрет прати; сваки удар одјекне у разиграном срцу. Стиснуо се, погнуо се – помагао би Јаблану да може. Засјенише

му се очи. Само назире како се нешто пред њим врти, вијуга, угиба.

Рудоња насрну свом силом.

– Поду’вати га, Јабо! – викну Лујо, као изван себе.

Јаблан, стари, лукави мејданџија, посрну као ђоја на десно колено предње ноге, па подухвати Рудоњу испод врата. – Не дајте, људи, нагрди вола! – узвикну преплашено кнез.

Испод врата Рудоњина шикну велики млаз крви. Лујо задолига. Јаблан стоји поносито на мејдану и риче, а планински врхунци силно – силно одјекују.

Петар Кочић

КРОЗ МЕЂАВУ

Већ се поче и смрачивати, а они не моглоше краве продати. Нико их честито и не погледа, а камоли да их упита за цијену. Нико ни да се нашали!

Старцу се то нешто грдно ражали и љуто га заболи, и, да је имао суза, грко би и болно проплакао. Али, онако испашен и сатрвен дугим јадом и чемером, само суво уздахну и крену с трга, водећи погружено на привузи стеону кравицу, чија се плава, свијетла длака, мркасти рошчићи и обло, пуно виме измеђ бјеличастих и меснатих кракова једва распознаваху у сувој и оштрој зимској вечери. За кравом се диже и пође дијете – није му могло бити више од дванаест година – држећи чврсто у промрзлима рукама лескову мотчицу.

Старац је ступао погнуто, вукући тешко ногу за ногом. Сијед је сав, коштат и крупан као одваљен комад оних грђених и непрекидно мрачних и туробних планина, што се мукло уздижу поврх његова села. По разголићеним, руњавим и широким прсима нахватало му се стврднуто иње. Уздигао накостијешене, дебеле бркове, испод којих мутно, као из неке даљине, вире уморене и готово умртвљене очи, па љума и граби уз пут.

Сува зима стегла. Одасвуд бије, пржи и као уједа, гризе оштра и немила студен. Руштри се окорјели снијег, и жалобитно цвилећи угиба се под ногама.

– Баш нико ништа, Вујо! – трже се старац и обрну се дјетету.

Мали је шутио и уморно, изнемогло корачао за кравом. Од суве студени на њему се бијаше све накостијешило и укочило. Ситне, меке длачице на лицу му се најежиле, а руке поцрвењеле, па поцрњеле од тешке зиме.

Кад бише насред чаршије, снијег поче пропадати. Љуто и као на силу одваљиваше се лепирица за лепирицом, испрва тешко, као да се мучи и натеже, па онда лакше, учестаније и гушће.

– Баш нико ни да се нашали с цијеном, а ево нас и ноћ у чаршији стиже! – трже се опет старац из мисли, а у ријечима му, очима и лицу дрхташе нешто болно и очајно.

Све се више смрачава и као да се нешто из далека по-тајно и подмукло спрема и пригушено хуји.

Снијежне лепирице укрштају се у лету, ломе се једна о другу и шуште у тананом и меком шуму поврх њихових глава, а њих троје, старац напријед, крава за њим, за кравом Вујо, промичу чаршијом лагано и уједначено, стопу за стопом.

Старца су обрвале мисли, тешке и црне мисли, па потресају из темеља душом његовом.

Некад је он био најнареднији и најзгоднији домаћин на цијелој Крајини. По далеким селима, касабама и градовима, по механама и хановима, на царским друмовима од Босне до Цариграда, говорило се и причало о згоди и направи Реље Кнежевића са Змијања.

Велика је снага и задруга у њега била. По четрдесет, педесет кућне чељади радило је на њивама његовим, са којих су се у врелој сунчаној свјетлости кроз планинско, небеско плаветнило ломили и кршили дрхтави и задихани гласови, а пуна и забрекла снага прштила и пуцала испод загријаних кошуља и сребрних гердана. И пјесма рада и распламћеле младости, пјесма ускипјеле, необуздане планинске снаге уз оштри фијук коса и српова разлијегала се силно, протегнуто, у врелом дрхтању бијелих облих грла, испод помодрелих горских висова.

Раном зором отискиваше се небројено благо од Рељиних торова. Зачас би крдо оваца прекрило и забијелило пољем испод планика. Говеда би у дугим редовима замицала у планину на пашу, да се у подне врну води на пландиште. Јаблан, који је својим разглашеним јунаштвом затворио цијело Змијање, поносито би се одво-

јио од говеда, измакао би напријед, па би громовито рикао, букао, копао ногама и задрто разносио земљу роговима.

И Реља је као растао, ширио се. Прса му се напињашу да пукну, а срце му обузимаше и облијеваше нека слатка, чудесна врелина.

Све му је напредовало, расло, бујало, множило се и ширило унедоглед. И њега би често пута, кад би погледао на свој мъл и имаће, обузимала некаква потајна, нејасна језа и слутња... „Ово се већ одавно пресипа... прелијева!“ – прошаптао би, дрхћући и угушујући ону страшну кобну мисао која би му тада синила кроз главу.

И рађало је, и расло је, и напредовало је: жене се близиле, овце се близиле, козе се близиле, а улчек сјеме на бацао по десет рода. Торови прекрили пола поља, а стаје се окупиле око једног заравњака као мала касаба.

Глас се Рељин ширио. „Шта толико теслаишеш! Што си се толико дигђ, нијесу на теби токе и илике Реље Кнежевића!“ – говорило се кад би се когод стао чиме поносити. На зборовима код цркава и манастира, на кумалима и свадбама приказивао би кум куму, пријатељ пријатељу част и поштење: „’Вала ти, куме, ’вала ти пријатељу! Ти мене почестовђ овом чашом, а тебе Господини Бог сваким родом и берићетом. Жито ти родило, коло ти возило, и бакови букали кђ у Реље Кнежевића!“

И паше су му падале на конак. Црне грчке владике високих тенцерастих камилавки, бескрајно дугих и широких рукава и облапорна срца на жуту јаспру, свраћале су њему и благосиљале дом његов и торове његове. И он им је давао много, премного, не бројећи, не устежући се, пуном шаком. Самоме везиру за курбан-бајрам слати су овнови из Рељиних торова. И некакву је бурунтију од цара задобио. Зашто и крошто он није знао, нити је хтио кога питати. „Ово мени ништа не треба, а у реду није да се царска јазига потеже и повлачи по кући!“ – рекао је, и сложио бурунтију на ватру. Његова су му-

шка чељад била сва до зуба наоружана. Пасоше за оружје није му падало на ум да тражи, нити је коме падало на ум да га пита за то. Често је купљено од народа оружје, али се Рељи никад заптије не свратише ни на каву. Нешто им је било као зазор.

Свагдје је био признат и призват. Али овамо да буде кнез или да сједи у каквом царском меџлису, није хтио ни по које благо, нити је дао коме свом, иако се знало, да су његови стари судили на Змијању, и да је он потомак од Змијања Рајка што се у пјесмама пјева.

– Кад не могу кнезовати кô што су ми стари кнезовали, нећу да будем ни турски алабаш! – говорио је Реља поносито.

Силно је мрзио чаршилије и ријетко је силазио у чаршију. Три пута у години: кад би смиривао мирију, кад би товарио пиће за крсног имена и кад би са зимнице у прољеће пратио овце на јагњило у доње крајеве.

Већ би се на неколико дана знало кад ће градом минути крдо Реље Кнежевића са Змијања, и чаршилије би се искупиле на ћошковима, и Турци би посједали на дивананама, да ћефше и сеире кршно и бијело благо. Кад би звоно са големог овна предводника растегнутим звуком одавало да су прве овце иза града, пошљедње би улазиле у чаршију, преливајући се у пуној свјетлости прољетног, дрхтавог сунца, а за њима би поносито јахао на брњашу Реља, обучен у модри копоран и црвене, скерлетне чакшире, са црвеним шалом око главе и крупним, сребрним токама и иликама на прсима, под пуним пусатом. И Турци би се и чаршилије дивили И чудили згоди и богатству Рељином, а у његовој души дизаше се сласт и топлина, свијетла и мека као незнана пјесма без ријечи што се диже од загријане земље, и миришући веже се са насмијаним небом прољетним.

Препунише се торови, пресуше се амбарска ока, пренапуни се кућа здраве, једре и кршне чељади, а кеса, пуна бијеле и жуте јаспре, силно затеже за Рељиним припашајем.

И једног кобног дана – добро се он сјећа – ненадно се дигоше врући планински вјетрови, погнаше и завитлаше млаку прашину у ковитлац, расипљући је по торовима, стајама и њивама његовим. Тих дана обноћ је у торовима блечало благо, торске су љесе болно, као да цвиле, шкрипјеле, чобани су снивали немиле и чудесне снове, а пси су око торова некако тужно, претужно урликали и завијали као гладни курјаци усред зиме на планини.

И пође шапат од уста до уста:

– Рељин брњаш осванô мртав у бари.

– Три јунице, што су се ономадне оштуриле, нађоше јутрос говедари мртве у тору.

Орлови мрлинаши, они грдни планински орлови огуљених, голих вратова и дугих, заоштрљених кљунова, почеше се вијати небом изнад стаја Рељиних и падати крај торова. Црне вране и гаврани у дугим, широким јатима кобно су и злобно грактали поврх ма̀ла и има̀ћа његова, падајући на товне мрлине са немилим крештањем, а он је болан, преболан ходао тамо и амо, као без главе, сатрвен и убијен ненадним јадам и чемером. Чамма, зебња и грозничава, дубока језа дрхташе на образима његовим и на образима чељади његове. Свако је чељаде стрепило и осјећало да се нешто невидовно увлачи и подмукло шири по торовима и стајама, обарајући немилосно све живо пред собом.

– И Јаблана јутрос међу силним мрлинама нађоше мртва у тору! – просу се опет шапат, болан и дрхтав шапат од уста до уста, а из поља од торова разлијегало се жалобитно јадиковање малог Ђоке за својим Јабом. И сва се чељад заплакаше, зајаукаше. И Рели се грдно ражали, али се стеже, намрачи, па само суво уздахну и, заносећи се као мало у страну, викну:

– Не плачите, не јадикujte, дјецо моја! Плачем и јауком не ожали се погибија снаге моје и лепоте моје. Пјесну, пјесну, дјецо! Јоване, Милане, Видо, Јагодо, дјецо моја! Не плачите, не јадикujte, већ се загрлите и запјевајте ону пјесну од туге големе... ону велику пјесну од

које процмили и дрво и камен, а камо ли срце у човјеку!
Ту пјесну, ту велику пјесну запјевајте загрљени и ожалите погибију снаге моје и љепоте моје!

Мали је Ђоко вас дуги дан прејадиковао набрајајући Јабланове мејдане, и пред вече је заспао на мртвом тијелу биковом, од кога га нијесу могли никако раставити. Заспао је, да се никад не пробуди. Мало срце, пуно велике, дјетињске љубави, препукло је од преголеме жалости за својим Јабом.

И прва се носила кренуше из Рељине куће.

Иза тога чељад се поче поболијевати и падати као снопље. Носе се носила, нижу се гробови и промукла женска грла, бугаре сиње и црне тужбалице. Мушкарци, гологлави и распојаси, без црвених припашаја, без модрих чованих копорана, и без крупних тока и илика, убијени ненадном и подмуклом несрећом, тврдокорно шуте, без суза и јаука, али су жалостивни, сломљени, сатрвени...

И нижу се гробови, мали и велики, женски и мушки. Страхота погледати! Нагрнули оголели просјаци и блентови из далеких села; пуно их гробље. Осјетили, нањушили и они, као и оне планинске прождрљиве орлушине на мрлинама, па се отимају о пиће и масна јестива што се износе на гробље. Обучени у нове миришљаве рубине, што остају иза мртваца, просипају пиће по гробовима, прождиру облапорно грдне масне залогаше, режећи један на другога као пси. Блентави Шеле обукао на се читаву нову одјећу покојног Маркана, брата Рељина, па скаче помамно преко гробова и бучно мумла да уши заглухну:

– Ај! Иј! Уј! Како ми стоји глава?... Зар нијесам кршан и прикладан, не буди примијењено, кô и сваки герз!... Ај! Иј! Уј!... Ујујуј!...

Луди Крстан, обучен у стајаће руво Луке, синовца Рељина, сјео на камен више једног гроба, поднимио се на обје руке, па сам за се крупно, дубоко говори, као да му глас долази из мрачних дубина:

– Док једном не смркне, не море другом сванути. До-
душе оно не би требало да тако буде, али људи тако
'оће, па нек им тако и буде. Ја нијесам чојек, ја сам блен-
тави Крстан, а блентавом Крстану то је, ако ћеш, блен-
тави Крстане, и драго. Зар није тако?

– Јест, брате Крстане, тако је – мијења глас и одгова-
ра сам себи...

– Кад буде по некој памети, брате Крстане, мрачне
су ово и кржаве бешједе, али се мени не море ни смркну-
ти ни сванути међу људ'ма, јер ја нијесам чојек већ
блентави Крстан. Зар није тако, брате Крстане?

– Тако је, брате, тако...

И блентави је Крстан и даље нешто мумлао. претре-
сао, а око њег' се дизао и ломио грозан и језив јаук и ле-
лек. Наједанпут се трже, исколачи очи, зину и грчевито
здера са себе сву одјећу и го побјеже с гробља, а за њим
се нададоше остали блентови са силном, заглушном
вриском И писком. Само остаде злоглава Каласура ко-
ја од малених ногу трчи по селима од куће до куће и уви-
јек свијету говори да нешто тражи. Већ неколико дана,
од јутра до мрака, она непрестано јадикuje и нариче на
гробљу, не једући и не пијући ништа. Нуде је јелом и пи-
ћем, дају јој хаљине што остају иза мртваца, она све то
одбија, неће да прими, него само јадикuje и непрекидно
јадикuje. Родбину И укопнике обузима све већа и студе-
нија слутња, и они је гоне с гробља, али се она упорно
отима, неће да иде:

– Не дирајте ме, ја сам жалобитна, ја сам мека и бо-
лећива срца. Ово су дјеца моја, сестре моје и браћа мо-
ја. 'Оћу да и' ожалим. Нико и' неће онако од срца ожа-
лити нô ја...

Силом је одагнају с гробља, али се она опет привуче
и обноћ, кад се све смири и утиша, ходајући од гроба до
гроба, јадикuje и нариче, дубоко потресајући душом за-
препашћене чељади.

Реља, усправан, потамњео у образима као какав
окорјели грешник, празна и укочена погледа, хода тамо
и амо, суво, изнемогло шапће и мрмља:

– Чудне ли среће и црна ли удеса мога!... Боже, Боже, што си тако немилостан! Што расточи државину моју, што обори и разруши краљевину моју? Зар нијесам писо̄ на намастире и цркве; зар нијесам давô кљасту и сакату; зар нијесам славио име твоје и прислуживô свијеће слави твојој?...

Онда би се на једном тргао, занио, подбочио би рукама слабине, окренуо би се према торовима, око којих се разлијегаше језива писка орлова и студено грактање врана и гавранова, па би као упола јаукнуо:

– О ви црни врани и орлови, наједите се, науживајте се, и напијте се крви моје и снаге моје! Оснажите своја крила, па се високо под небеса дигните и крилите земљом и свијетом. Огласите својим црним гуком и јауком на све стране свијета несрећу моју голему и погибију краљевине моје и лепоте моје!...

И све помрије, леже у гроб, осим њега и неколико млађих жена, које се убрзо разудаше; и све пропаде, ишчезну, свега нестаде осим худе и врлетне земље, коју немађоше нико више обрађивати и зиратити, и осим празних и загушљивих стаја, из којих заудараше задах смрти и пустоши. Торске љесе нешто свијет разнесе, нешто се опет осушише и сагњеше. Друго све узе невидовни удес и разграбише птице небеске и разлијеше просјаци и суманути блентови. И он остаде сам с окорјелим мразом и ледом на души, и тврд као камен, црн као огорјео пањ у планини, спусти се изнад огњишта, на коме се ватра гасаше...

Највише је чамио у кући и око куће, и врло је ријетко излазио међу свијет, који гледаше у њ као у неко чудо и страшило. Њега бу дубоко у души забољело оно бојажљиво, нејасно и тајанствено сашаптавање кад би гдјегод бануо међу људе који га не познају – само кад нешто шапћу. Светковина и зборова код цркава и манастира клонио се као живе ватре, јер се ту много причало и бесједило о његовој страховитој погибији и удесу. Кад би помислио на те зборове и светковине, душа би

му потајно пропиштала, јер се на њима не блијеште више токе и илике са витких и врских Кнежевића, не праште пећанке њихове, не бјеласају се у лепршању широке бошче, нити звекћу меко и уједначено дуги гедани са једрих и наочитих снаха и дјевојака, које задихано разносе по збору, од сопре до сопре, части кумовима и пријатељима. Умукле су и оне дрхтаве, приказне ријечи које су одјекивале с краја на крај збора и слатком врелином слијевале се у душу његову: „’Вала ти на твојој чести и чествовању, краљевино славна!“

На зборовима и светковинама широко се и снажно пролијевала снага његова и лепота. Свега тога нема више, све је умрло, увело, ишчезло, да се никад не поврати. Само су се оне крупне приказне ријечи дубоко упиле у душу његову и живјеле с њим и он с њима. Прелатко га је било увриједити. Требало је само нешто рећи о његовој потреби и сиромаштини.

– Сиромаш, вукарни Реља!

– Не дирајте ме, браћо. Црн је удес мој, велик је јад мој и преголема несрећа моја... Нијесам ја вукарни Реља! Ја сам краљ без краљевине... цар без царевине! – узвикнуо би очајно, задрхтао би и само би тада грчевито зајецао да га је жалост било погледати.

Сваком свом чељадету, малом и великом, подигао је Реља, одмах, првих дана, биљег, па је гробље тврдо оградио, све сам, без ичије помоћи.

Држао се чисто и у реду. Сам је себи и прао и крпио рубине. Гдјекад би, недјељом и празником, обукао и стајаће руво, али му оно стајаше некако тужно, неприкладно, и он се стидио од сама себе.

– Реља, Реља, не приличи ти ово руво више! – говорио је сам себи и брзо га је свлачио.

Нешто свога блага што је било у свијету, на маслу и на извору пригнао је кући, да заметне и расплоди, али му се није дало. Кад нешто једном пође, не заустави се!

И малог је Вују, синовца и једину мушку главу, кад му је мати умрла, повратио на старевину.

Кад се све старо измакло, кад је сасвим осиромашео и опотребио, кренуо би у доње крајеве, доле гдје га нико не познаје, па би радио на надницу. Тако би, преко лета, зарадио нешто за зиму, да се прехрани и прислужи свијеће на гробовима своје чељади. То га је много стајало, али он је сваких Задушница, и зимских и јесенских, палио свијеће и држао даће и прекаде.

– Ама, виђе ли ти, Вујо, како је леден и немилостан данашњи свијет: нико ни да се нашали с цијеном, а шјутра су Задушнице! – прену се опет Реља као иза сна, кад бијаху подалеко измакли из чаршије и прихватили се брда. – Шјутра ће бити гробови и биљези наше чељади мрачни, неосвијетљени. Немам чиме споменути мртве своје, нити имам чиме даровати кљасти и саката за покој душа њи'ови'... Шта дочека Реља Кнежевићу! – с грким пријекором дубоко уздахну.

Вујо га није чуо и разабрао, већ се сав тресао и цвекотао зубима од оштре студени која га обузимаше са свију страна и снажно продираше до сржи у костима.

Поврх њихових глава шуштао је и меко лепршао снијег који је пискаво шкрипио под ногама, а око њих је као болно чамила језиво бијела зимска ноћ, без гласа и даха.

Кад, у Добрњском Пољу, скренуше с главног друма према селу, мјесец бијаше на заходу, а скромачна свјетлост звијезда једва се распознаваше на не прегледној, бескрајној бјелини.

Снијег поче гушће лепршати кад уђоше у планину, коју им је ваљало пријећи и спустити се у поље.

Крава стаде нешто зазирати и застајкивати.

– Идеш ли, роде? – окрену се старац и јаче повуче привузу.

– Идем, идем – тешко мали растави вилице.

– Је ли ти студено?

– Да – једва чујно и с напрезањем одговори Вујо. Реља скиде шал, стресе снијег с њега, и омотага чврсто малом Вуји око главе и ушију.

– Утопли се мало, по Богу брате, јер све ми се чини да се спрема велика мећава... Ту мотчицу баци, чоче, из руке, па руке метни у њедра... Ево ти ове моје 'аљине, па се добро умотај – рече старац, скиде хаљину, и остаде скоро упола го.

– А ти, стриче?

– Мени, дијете, не треба ништа. Ја се не бојим ништа, ни мећаве, ни вјетра, ни студени... Силне су мене мећаве биле и гониле, па ми не могоше ништа...

Високе оморике под тешким ињем стадоше се лагано њихати и повијати, шкрипећи и збацујући са себе пуне прегршти снијега.

Рељу нешто жигну кроз срце. Он само махну главом и пође, шапћући, пун слутње:

– Ово се спрема мећава. Знам ја Змијање, знам ја ћуд нашије' планина и ове наше зле'уде, врлетне земље: све то потајно и подмукло режи!

Наједном се ненадано задрмаше у врховима јеле и оморике јаче, силније, а јака се и бучна мећава диже, као да се цијела планина из темеља потресе.

Њима се смрче пред очима. Снијег их је све јаче засипао, мећава им је дисање заустављала, а они су грабили напријед, посрћући и заносећи се.

– Идеш ли, роде?

Идем, идем – једва је одговарало дијете, дрхћући више од страха него од студени.

– 'Ајде, роде, 'ајде... О страшне ноћи и мећаве – ће ће ми ово убого сироче моје главу изгубити! – шаптао је старац и пробијао се свом снагом кроз мећаву.

Уморени и малаксали од силног напрезања и оштрог шибања ражљућених вјетрова, они би застали да одахну, да се одморе, ослушкујући, са неизмјерним страхом и зебњом, како бијесни ноћни вихори урлају и потресају, рекао би, и небом и земљом, ломећи и кршећи све пред собом.

Каткад мећава утоли, вјетрови се смире, стишају. Ништа се не чује, ништа се не осјећа до њихово кратко,

изнемогло дисање, и оно лагано, дрхтаво изумирање вјетрово што трепери и клизи по снијежној бјелини око њих.

– Моремо ли, Вујо? – викнуо би старац послѣје одмарања, стежући чвршће привузу у рукама.

– Моремо, моремо! – одговарао је Вујо, а у гласу му је сад дрхтао онај луди, врели планински пркос, који се све силније буди и пламти, и у малом дјетету, што је напрезање веће.

– Напријед, Вујо! – узвикну Реља, прикупљајући сву снагу, као да ће се с неким у коштац хватати.

За часак се опет ненадно диже мећава. Јеле су се љуљале из корјена, шкрипећи болно, и вјетрови су са њихових врхова у помамном бијесу и звизгу тргали и разносили огранке и иње на све стране.

Пријеђоше планину и сиђоше у поље. Пuteви су били заметени, нигдје пртине, ни знака, ни даха од живота, а бура непрекидно бјесни и урла.

Ударише на пометеничке биљеге којих је много, премного на Змијању, и Реља осјети да су забасали па викну из све снаге:

– Помагајте, помете нас мећава! Забасали смо... Забасали смо!...

Његов изнемогли глас дочекаше и зграбише вихори и, као осветнички, помамно га растргоше и разлијеше по узбјешњелој, лудој ноћи змијањској. Кад се мало, за часак један само, стиша бура, он опет викну:

– Помагајте, забасали смо... забасали смо! Помете нас мећава...

Испред Накомичића кућа, чије је од вајкада било да сласавају залутале путнике и намјернике што у зиму прелазе преко Змијања, лизну широк и висок пламен запаљене сламе и чу се снажан, протегнут узвик:

– На десно, браћо, на десно!

Реља напреже сву снагу и јурну преко сметова према пламену који се високо у небо дизаше, повијајући се под ударцима вјетрова сад на једну, сад на другу страну.

И Вујо граби, и он се очајно отима, али се све више умара, малаксава, снага га оставља, издаје, а онај мали распламћели пркос догорјева у њему, гаси се.

– Идеш ли, роде?

– Идем, идем – немоћно одговара дијете посрћући, падајући и устајући, док на једном звизну снажан вихор и дебео га смет удари у прса. Вујо јакну и изнемогло паде.

– Идеш ли, роде? – викао је Реља поиздалека.

– Идем, идем – чинило се старцу да чује дјетињи глас.

– 'Ајде, роде, 'ајде! – мрмљао је потмуло Реља, подмећући пркосно своја гола, раздрљена прса немилосрдном и неодољивом шибану планинских љутих вихора.

У њему се бијаше распламћела дивска снага, сви му се живци напрегли. Посрће, пада, устаје, заноси се и језиво осјећа како се бори с нечим страшним, невидљивим, што га дави, гуши, зауставља му пару и дисање.

– Идеш ли, роде? – викну опет и несвјесно се обрну, али не бијаше ни краве ни Вује.

Он држаше само комад привузе у руци. Капу му стргли вјетрови и однијели, а опанци му негдје спали и остали у снијегу. Био је бос и скоро го. Прибра сву снагу и, посрћући преко сметова, потрча натраг.

– Вујо! – очајно, силно јакну и паде крај малог, с кога бијаху вјетрови снијег разнијели.

Негдје у даљини, са планинских овршака, разлијега-ло се по узнемиреној зимској ноћи студено вијање гладних вукова, мијешајући се са урликом и ломњавом побјешњелих вјетрова који потресају земљом, носећи као невидљиви дивови на својим снажним плећима грдне сметове, и разбацујући их ражљућено на све стране... Звижде вјетрови, звижде и урличу, а полумртва се уста љубе и издишу у слаткој смрти...

Александра Грубор

ТУ СЕ СКРИВАО ПЕТАР КОЧИЋ

Мој је деда по оцу увек говорио истину. Можда је слагао само да је рођен 1901. Лаж је била у функцији: тврдио је, читавог живота, да је моја бака старија од њега, да је, малтене, на силу ожењен. Вероватније је да су га његови скривали од мобилизације, када је почео Први светски рат. И спалили докумета. Мимо тога, у све друго што ми је испричао, још као детету, могла сам да се закунем.

Али је једну причу оставио за сам крај. А живео је деvedесет три године. Била је то прича о мом прадеди и Петру Кочићу. О „Кочићевцима“.

Често сам, као дете, боравила у нашој старој породичној кући у Лакташима. Често сам се, као и сва деца, пела дрвеним степеницама на таван. Нисам ни слутила да се ту скривао Петар Кочић. Нисам ни знала ко је Петар Кочић. Да је био пријатељ мога прадеде Саве Грубора, тада кмета у Лакташима. Гледала сам, често, Савину фотографију на аустроугарском пасошу. Плаве очи, бркови, шубара. Висок, изузетно леп човек. Различит од Кочића. Па ипак негде исти. Једино ја, од свих Грубора, немам те његове светле очи. Бацила сам се на породицу моје мајке. Али чувам у себи нешто изузетно бунтовно, нешто крајишко, нешто немирно, нешто кочићевско. Или ми се чини?

Мој прадеда и Кочић су били нераздвајни. Бежали су, били хватани, робијали су... Кочић није дочекао остварење свога сна о паду царевине, а мој прадеда јесте. Кочић је био видра, отелотворена снага људи из тога краја. Као и мој деда, уосталом.

Читава је бројна породица знала да се у кући скрива Кочић, али му је мој деда, тада дете, носио храну на таван. Био је очев и Кочићев миљеник. Носио је, такође,

храну Кочићевој жени у Бањалуку, када хране није било. Пешачио је у одласку и повратку. Ту је навикау задржао до краја живота. Пешачио би и причао. А приче су му биле чудесне.

Није ми, међутим, рекао како је Кочић завршио. И због чега, највероватније. Нисам знала ни да је, пред крај њеног живота, још једном посетио Кочићеву жену. Најавио јој се, није био сигуран да га је запамтила. Али је она, одмах са врата, рекла: „Уђи Стево, добро ми дошао!“ Мој је деда имао некакву своју етику које се чврсто држао. Желео је да је пита да ли треба да разоткрива детаље из Кочићевог живота које можда само он зна. Или да ћути, иако држава, наједном, позива све који нешто знају да и проговоре. Кочићева је жена рекла: Не!

Тако ова прича сада израња из крајишке магле, спушта се са Поткозарја, задржава у воћњацима, тече Савом до Београда, и стиже до мене, унукe човека који је хранио Петра Кочића. Пре него што је одрастао, постао бродски капетан, преживео Јасеновац, иако никада није проговорио о њему. Посебно не пред дететом, његовом унуком. Ћутао је о Јасеновцу, ћутао је и о Кочићу. Том невероватном човеку из Крајине, том познаваоцу душе српског језика, што је умео да збори са животињама и као животиња, а животиње су га, као светог Фрању, разумеле. И птице, и „бакови“, и јазавци... Писао је о људској природи, о фатуму у босанским касабима, не знајући да зла коб вреба и на њега, да он то проводи живот изазивајући судбину за љубав неких виших истина.

Ко зна о чему је размишљао на тавану куће Грубора у Лакташима? Ко зна шта је написао? Да ли су га хранили разљевушом, као мене? Сви што веле да му је опус мали, незналице су без срца. И спадају у оне који су убијали Кочића, за живота, и после смрти.

Мој је деда, пак, чувао успомену на њега. Као црни бисер на длану. И ја је, ево, између ових редова, и даље чувам. Тако што је предајем другима, као цртицу са маргине неке од Кочићевих прича. Можда баш оне о Јаблану и Рудоњи. Или животу и пропасти Реље Кнежевића са Змијања. На пример.

Неђо Јошић

ТОКЕ И ИЛИКЕ

Токе и илике, ријечи и слике

Има у Кочићевим записима *Истиниџе мејданицџе* повећи број минијатура о личностима из пређашњих времена Змијања, спадалима и занесењацима, брижним и кућевним кнезовима, о личностима епске снаге и ширине. Има их, а чини се да мало ко надраста своје вријеме као један од приповједачевих предака — поп Симо Кочић. У поменутих записима, посве кратко, о њему стоји ова биљешка:

Кад га је [попа Симу Кочића] целат, неки Моралија из Граба, посјекао, високо су шикнули млазеви крви из вратније' жила и попрскали Ђумишића чардак, а труп му је стајао усправ све док га није један Турчин гурнуо ногом.

Поп Симо Кочић у своје вријеме постао је симбол постојаности, морални образац сваком Змијањцу што држи до себе, до своје снаге и епске куражи. Попу Сими Кочићу долична је једино пјесма, епски десетерац који би га смјестио под једно окриље с већ опјеваним ликовима из времена страдалничке српске историје и епског предања нашег, старијег и новијег. Симин обезглављени труп гурнуо је Моралија ногом, препознавши у њему симболику дубоке укоријењености у своје етничко тле.

Да би у приповиједи *Кроз мећаву* што сугестивније дочарао Рељу Кнежевића, потомка „од Змијања Рајка“, Кочић није посезао за устаљеним средствима портретисања, подробним и широким и заморним описима (као

што је то био уобичајен реалистички поступак на прелому деветнаестог и двадесетог вијека), већ је свео опис на пар нужних црта:

Сијед је сав, коштат и крупан као одваљен комад оних грђених и непрекидно мрачних и туробних планина, што се мукло издижу поврх његова села.

те „увукао“ Рељу међу житеље страдалног Змијања, у аутентичну атмосферу у којој се поодавно искристалисало мишљење о њему:

Шта толико теслаишеш! Што си се толико диго, нијесу на теби токе и илике Реље Кнежевића!

Рељу Кнежевића срушила је несрећа, судње вријеме — зла коб обрушила се на његову љепоту, на његове једре и здраве снахе и синове и његов небројени мал. И једном и другом Кочићевом јунаку била је следствена пјесма: попу Сими Кочићу сагласно највишим моралним принципима, Рељи Кнежевићу јер је једино она лична да у замаху дочара велико пострадање — и Реља вапи за њом:

Пјесну, пјесну, дјецо! Јоване, Милане, Видо, Јагодо, дјецо моја! ... ту велику пјесну запјевајте и ожалите погибију снаге моје и љепоте моје!

Не бих да се у овом кратком осврту бавим Кочићевим прповједачким поступцима, да задирем у поетику његовог приповједачког дјела. Нагласио бих једино то (а што су и други, бољи и позванији од мене, од Скерлића наовамо уочили и рекли) — у Кочићевим приповјеткама постоји снажна веза међу природом, дешавањима и промјенама у њој и међу његовим ликовима. Рекло би се да времена и судбине у његовом прозном дјелу чине

јединствен склоп, те да су природа и вријеме мистични оквир у којем се одиграва судбина појединих његових јунака. Природа је показала своју ћуд и пред последњи и судњи удар на преживјели остатак моћног Кнежевићева братства:

Ово се спрема мећава. Знам ја Змијање, знам ја ћуд нашије планина и ове наше зле'уде, врлетне земље: све то потајно и подмукло режи!

Кочићево Змијање и моју Врховину дијели ријека Врбас. Невријеме у Врховини махом удара из правца запада, тј. са Змијања и Мањаче планине. С врха Чемернице и њених падина, посебно љети кад је лијеп и сунчан дан, пред очима пукне Мањача планина и Кочићево Змијање. Из даљине рекло би се да је то једна питомина какве нема под Богом, али кад сњегови, вјетрови и градобитине отуда „загуде“, и стогодишњег старца у Врховини сваки пут наново увјере колико је оно грдно и дивљачно. Кочић то (као свједок без сумње!), дочарава овако:

Наједном се ненадано задрмаше у врховима јеле и оморике јаче, силније, а јека се и бучна мећава диже, као да се цијела планина из темеља потресе.

У таквим приликама, пред невријеме (кад чобанин и дрвосјеча и ратар, погледа у Змијање као у чудо), од старихих људи, као дјечак, чуо сам за Петра Кочића и ово: „Не би тол'ки трибуњ бијо да није са Змијања!“

А да природа и земаљске силе, знане и незнане, прожимају свеколики живот брђана с лијеве и десне стране Врбаса, у Змијању и Врховини, свједочи и једно предање о **злом духу и овну предводнику** (предање које се каткад јавља и као средишњи елеменат или везивно ткиво усменог приповиједања):

Има тамо неће, да ли ближе Крупе, бунар у шуми дубок, предубок. У бунару, веле, да пребива дук ... А ован нечи пропане туј, ован. Пропо и освоно оглођан на Врбасу ... Гола – кажу – кост са облуком и звоном о глави.

(Предање из Врховине)

Бездана под Мањачом веле да има. У њој — ко бива — пребива дук. А између Госпојина нечи ован пропане туј, звонар ован, предводник. Пропо пред мрак а сјутрадан освоно оглођан на Врбасу ... Го — кажу — костур са облуком и звоном о глави.

(Предање са Змијања)

Вељко Петровић

МОЛОХ

Када је Милош Ока, доктор технике и први инжињер велике светске предузимачке фирме „Пенц и Брезлмајер“ у Берлину, ујутру у 9 часова улазио на главну капију палате Брезлмајер, у своју канцеларију на другом спрату, испитивачки се загледао у лице вратарево. Огромни, ливреисани Померанац с укоченим брковима скиде само учтиво качкету, и назва добро јутро. Ока, нешто умирен, седе у лифт. Глава му је бучала, као да је целе ноћи гутао јаку црну каву.

У предсобљу се замисли за тренут. Из велике писарничке одаје допирало је куцање писаћих машина са шкрипутом њихових ваљака и са звонцањем. Једна госпођица, са црном сатенском кецељом и исто таквим наруквицама до лаката, пређе преко предсобља у благајну, носећи у руци исписан табак. Ока се уздржа да не запита шта то носи, и, онако у горњем капуту и са шеширом у руци, окрете леђа својој канцеларији и пође право вратима која воде кроз две инжињерске одаје директору Брезлмајеру. Прилазећи вратима чуо је све јачи жагор. Срце му се згрчи, но он ипак енергично ухвати за кваку и отоври. Чим се појави седам пари изненађених очију упреше се у њега, и галама се пресече као мачем.

Ока их погледа све редом, два инжињера, три подинжињера и два цртача техничара. Осим потоње двојнице сви су били старији од њега, али се, ипак, после једне секунде мучног прекида, олако поклонише и поздравише га. Ока пркосно тргну главом, отпоздрави и запита:

– Је ли ту господин директор? Тројица одговорише у глас:

– Јесте.

Ока помисли: ови су о мени говорили. Мора да се нешто догодило. Нешто рђаво. Тело му се осуло хладним знојем, и док је, тобоже равнодушно, корак по корак, пролазио средином између њих који су му се покорно и с подмуклом радозналошћу склонили с пута, ноге су му биле тешке као да ђулад вуче за собом. Он је у исти мах осетио да су они очекивали, да ће се он претходно нешто поближе распитивати, но он, не осврћући се, одлучно отвори врата директорове собе.

– Добро јутро, господине директоре? Има ли што ново? – усиљеним осмехом поздрави Ока старог Брезлмајера који га дочека с некако зненађеним, престрављеним лицем и не одговоривши ништа тешко се диже иза огромног писаћег стола, и пружи му телеграм.

Ока леденом и устрепталом руком прими хартију, с типично исписаним папирним тракама: Сондерхигел 7½ с.

Сада тачно 6 с. пустисмо воду Изар набујао тече акведуктом угиб 1½ м.

Кеслер.

Ока се унео у телеграм. Последња слова му заиграше пред очима. Он их прочита још једном. Крв му полете у лице. Жиле му набрекоше на слепим очима. Ухвати се за писаћи сто да се не пољуља.

Најзад директор промукло прошапута, као од уздржавања да не дрекне, док му је дуга брада дрхтала:

– Шта кажете на то? Један и по метар! Пропадосмо!?

Ока још није дигао очију с папира. Док му се одједном не појави на лицу осмех као дуга.

– Шта, шта кажете?

– То је забуна. Штампарска грешка. То је 1 ½ милиметар. Фали још једно м.

Брезлмајер узрујано истрже телеграм из Окине руке.

– Како? Ја то не верујем.

Но Ока, сад већ мирно посматрајући преплашено лице старога Немца, тихо и разложно као свом млађем одговори:

– Молим вас, видите, да је угиб заиста 1½ метар, акведукт би морао одмах пуцати, а досад би се срушио. Јесте ли ви примили после овог још који телеграм?

Стари директор, као расплакано дете које тражи утехе од старијег и јачег, с полунеповерењем ишчекиваше сваку реч Окину.

– Нисам.

– То је добро. Онда телеграфишите одмах хитио Келсеру, да поново јави резултат, и то словима. И Ока, изрекавши то, свуче капут, обеси га са шеширом о клин и седе на кожно канабе, посматрајући ужурбане покрете свога шефа. Уистину је и он сам био још увек узнемирен, али је велики страх тога старог човека и његовог шефа изазвао у њему овако понашање.

Док је слуга отрчао на пошту, Брезлмајер је ходао горе доле по соби, и гладећи своју дугу браду, измишљао све најгоре евентуалности, у које ни сам није веровао, само да би навео Оку да га разуверава. Очекивање и тумачење је уморило и самог Оку, и он се диже да оде у своју канцеларију, да тобоже сврши један посао.

Шеф га је задржао готово брутално.

– Маните до врага сваки посао засад. Чекајте док дође одговор.

Брезлмајер је био нервозан и нестрпљив. Сваки час је погледао на сат, ослушкивао, мотрио кроз прозор, звао слугу и псовао га због безначајних ситница.

– Не, не, рекао сам ја да је то сувише смело.

– Варате се, видећете! – одговарао је Ока с поуздањем, мада је и он сам још непрестано стрепио у души и пушио цигарету за цигаретом.

– Млади сте ви још сувише, господине докторе, те превише верујете у теорију. Сећате ли се како сам ја одмах изјавио своју сумњу, чим сте ми казали ваш, иначе тако духовит план? Но, признајте, да сте и сами побледели кад смо сазнали да је наш оферт примљен.

– Молим, молим, господине директоре, то је било узбуђење због великог нашег, и свог личног успеха.

– Добро, добро, али ја вам и опет кажем, ви се много поуздавате у теорију и у „Окине армиране бетоне“. Оно се истина све слаже на папиру, али ви рачунате с материјом идеално, ту је требало учинити само један пропуст, па да се ова страшна вест обистини.

И Брезлмајер се ухвати за главу. Ока, да би и себе охрабрио, поче полаким и логичним разлозима да тумачи свој план, обзирући се стално на све евентуалности и непредвиђености у терену, у раду, у материји, „у најгорем случају“; и закључак је, као рефрен иза сваке тачке, гласио: да је катастрофа немогућа.

Усред разлагања, које није занимало ни једног, – Брезлмајер га је на пола слушао, а Оку је стало душевног напрезања, – улети један чиновник с неотвореним телеграмом.

Брезлмајер га нервозно раскиде, а Ока је још имао толико времена да опомене чиновника да се удаљи из одаје, па уздржавши се да се не нагне над Брезлмајера, не скиде очију с њега.

Директор се загледа у згужвани папир, па га одједном диже у вис као заставу и викну:

– Хурра! Браво, господине колега! Ока поцрвене, и једва је могао да се одбрани од шефове руке која му је стискала десницу и да дохвати телеграм.

„Све је у реду угиб као у почетку подруг милиметра. Кеслер“.

Ока се насмеја триумфалним и нешто устручивим осмехом.

– А јесам ли вам ја рекао, господине директоре?

– Браво, браво, драги колега, честитам Вам! – говорио је гануто директор, са сузним очима и загрливши пријатељски свога младог, првог чиновника.

Ока узе капут и шешир у руке, но шеф пође за њим.

– Ваљда нећете и данас радити? Идите, одморите се, знам да нисте добро спавали, као ни ја. А ја идем да се извезем у Груневалд.

Но Ока се мирно брањаше.

– Не. Идем да свршим онај плафон за Технику. Данас ће бити готов.

Кад је прошао кроз обе одаје, чиновници су ћутали, нагнути над својим таблама, погледали га испод ока и тихо се јављали. Само је најстарији устао и смешећи се свечано пришао.

– Може ли вам се честитати, господине докторе?

– Ако баш желите, може.

– Честитам вам, честитам вам!

– Хвала.

У својој соби мало је застао, извадио огледалце, обрисао своје подбуле очи, насмешио се и прионуо на рад.

Пред кућом је чуо сирену шефовог аутомобила, али није прекидао посао. Но после једног сата рада, пошто је довршио један део, осети да му рука дрхти и да му бројеви не иду по вољи. Зато прекиде посао и оде кући да легне. Но никако није могао да заспи. Превртао се, устајао, шетао се по соби, и осетио крај свег великог задовољства велику чаму. Хтело му се да говори, да ком пријатељу саопшти своју велику радост и успех, али када се замислио, кога то да посети, кога да позове, није нашао никог. Имао је познаника, али то су били само званични, пословни познаници, друга није имао ни једног, пријатеља још мање. И одједном, нагонски притисну звоно.

С рукама унатраг и с насмејаним лицем дочека свога слугу Франца. Но кад се појави његово хладно, непомично, избријано лице с танким, дугим носом, увученим уснама и с котлетима, он се мало збуни.

– Да, овај, Франц, испеглајте ми смокинг и извадите ми кошуљу за њега.

Франц као да није приметио необично понашање свога господина, или није хтео да томе да израза.

– Jawohl, Herr Doktor!

Али Оку је копкало у души. Шетао се у папучама, смешкао се и ружио папучу, кад би му склизла с ноге.

– Е, данас имам добар дан, Франц. Успео сам с једном колосалном ствари.

Франц, у чучећем ставу, пребирајући тврде кошуље, уљудно окрете главу:

– Да нису господин доктор добили повишицу, или... да... нису... испросили богату госпођицу?

– Није то, нешто славније... Ех, не разумете ви то! Јесте л' нашли? Добро. Хајде, иштите број шездесет-седам петстотетридесетипет.

И отишавши до телефона на писаћем столу у првој соби, диже слушалицу:

– Добар дан, госпођо. А, јесте ли сами?... Одлично. Молим те, можемо ли се данас састати... Не, не, не! Свакако, молим те, дођи, данас имам најлепши дан у животу, пуно ми је срце... У седам... Па добро. У пола девет. Али сигурно. Обуци ону „твоју хаљину“, знаш... Ха, ха, ха... Хвала, љубим ти очи!

Кад се Ока вратио у спавачницу, рубље је већ било стављено на постељу, а Франц је пеглао бензинском пеглом црно одело у својој соби. Милош оде за њим.

– Франц, донећете од Клајнвехтера, као пре, шунке, лакса, ајвара, сарделенбутера, наравно земичака, бадема, јабука, бомбона, али не као пре: само од чоколаде и без ликера; затим две боце бургундског и две Мума. Ја ћу сад отићи, а кад се вратим да сте поставили сто за двоје, спремили самовар, лед и направили сендвиче. То све унесите у собу. Да, ако нема рума и бенедиктинца, донесите.

До осам сати се шетао. Пријао му је рани пролетњи ваздух. Осећао се опет свеж и јак, као да није имао толиких напора у последње време. Путем се сретао сваки час са својим познаницима, који су му се јављали, а он им је одговарао преко обичаја љубазно, скоро снисходљиво. Чудио се ипак како то да још нико не зна за његов успех. Знаће се, знаће се. Тешио се тиме. А и учинило му се да му је круг познанства ипак мален. Но сетио се, како је у почетку свог рада, пре четири и по године, ишао булеварима потпуно непознат и незнатан. Сећао се како је онда бленуо у лепе жене чезнући за њиховим познанством, али у исто време и бојећи га се, јер је тада

још једва хватао крај с крајем и становао у месечној соби. Данас је слободнији и зато их смело гледа, стручњачки оцењујући сваку поједину, по оделу и по држању, ко је, шта је и каква је.

Када се вратио у стан, соба је била осветљена, писаћи сто примакнут до прозора, а на средини се белио постављен сто с укусном китом цвећа у вази. Све је било у реду, и две боце у авану с ледом. Самовар је чекао да се потпали, а ручници са шареним сендвичима и са скарлатним лаксом и шунком, око којих су се блистале, као разбијене призме од стакла, изрезане црвене и беле пиктије, хладиле су се у прозорима.

Ока изађе до Франца и похвали га што је све у реду, а особито зато што се сетио цвећа, прими од њега обрачун и остатак новца и нареди му да седи у својој соби и да се не показује докле га он не позове.

У осам и три четврти кратко се јави звоно, и Ока, укућен у смокингу, истрча и отвори врата, на која упаде задихана висока жена у црној одећи и замурена густим, црним велом. Обоје нешто промрмљаше и хитно уђоше у осветљену собу.

Док јој је Ока помагао да свуче горње одело, љубећи јој руке и чело, она је испрекидано, у смеху говорила:

– Неко ме је узастопце пратио од угла, где сам кола зауставила, па све до оне друге капије на коју сам ушла; чини ми се да је пошао и у кућу за мном. Ах, све једно! Је ли да ме није могао познати? Бога ми, тешко ми је било доћи данас. Морала сам отказати две посете. Али за тебе и ту жртву. Но, а што ми стојимо?

Ока ју је цело време држао за руке, па не пуштајући је, удаљавао се од ње, гледајући је целу.

– Хоћу да ти се надивим. Данас си дивна. Хвала ти.

И хтеде да је загрли, но она, румена и задовољна, благо га одби и поведе да седну.

Госпођа Пенц, жена Милошевог првог шефа, дворског саветника, који је у предузећу учествовао својим великим капиталом и угледом, била је висока, плава

Германка, равних, снажних рамена, дугих ногу, висока чела и права носа, полукружних, танких усана и енергично усечене браде. Њене су плаве очи биле вазда отворене и сталне. Нечег од херојских вагнерских жена је било у њеној личности. Била је двадесет година млађа од свог мужа, који је, и ако крупан и јак човек, имао неки страх од ње, као и њен отац, пруски генерал. Оку је заволела тек ове последње године, када јој се приближио, јер дотле и ако је долазио у кућу, није хтео да јој обрати пажњу. У последње време је често чула и читала о њему необичне хвале. Хофрат Пенц је нарочито хвалио тог, „управо гениалног младића, који је необична енергија и савесност“, али на њена питања, какав је то човек иначе, и одакле је, знао јој је муж управо толико колико и Милошев путни лист. И та чудна мистика његове личности дражила је госпођу Пенц. Да није била поносна, она би му прва пришла, али овако ју је занимао, но с уверењем да ће на томе и остати. Али баш у то критично време почео је Милош обраћати више важности и интереса њој. Она се дивила тој његовој проицљивости, јер је била уверена, да је он њу пре свесно избегавао, и да јој сада свесно поклања топлину својих мудрих очију. Као паметна и несентиментална жена она је одмах разумела свачије рачуне, тактике и намере, и смејала се унапред сваком, а тај ју је смех досад стално сачувао од авантура; али у Окину понашању је било нечег бескрајно дискретног и у исти мах непопустљиво одлучног и јасног. Овај паметни, стварни човек од рачуна и амбиције, али и од маште и инвенције, изазивао ју је на двобој. Он је уверен у победу, јер тај иде само на сигурно; а то је дрско, но распаљује. И она му се приближила.

Упознала је у њему изврсног познаваоца музике, доброг свирача, и јако се чудила, како да то нико не зна. Био је и добар козер, који је с извесном лакоћом хумора говорио о људима, о књигама и о сликама, што је све боље познавао но они у њихову друштву који претенциозно расправљају. Али о себи није никад хтео да говори.

Ни о својим плановима, а камо ли о својој души. Било је несумњиво нечег бруталног и јужњачког у њему, али то се тек назирало. Она је слутила, да под тим панциром који је тај јужњак стегао око груди када је дошао амо, на туђи север, мора да тиња ватра темперамента и спава топла месечина сентиментаности. Њој се допадао тај чудни Србин, с црном и сјајном косом као гар, са зеленим очима, опаљеним дугим лицем, орловским носом и јаким здравим зубима у избоченој доњој вилици. Али је њу још више привлачило оно недокучиво што је у њему. И што је боље упознала Милоша Оку, њена је страст све више расла да уђе у његову душу, да сазна све о њему, да види његово наличје, његову, као месечеву од земље окренуту, мрачну страну. Јер она је била уверена да се не вара кад наслућује да он има своју тајну. Та неизвесност и то назирање ју је бацило у његов наручај.

И, ето, већ пола године како она њега воли, како је његова, али је још увек тамо где је и била. Слуша његово срце, и осећа да је ритам тога срца друкчији но ритам његових речи и дела, па ипак још га не познаје.

Данас је била изванредно лепа. Његов глас на телефону је дрхтао друкче но икад до сада, његова жудња, његов прохтев је био нов. И сада овај његов дочек, његов раширени поглед којим је купа, и у ком има нечег пијаног и заборавног, изазваше да јој се лице и рамена жарила. Она га је посматрала изненађена, с очекивањем, и сањива као спремна на мажњу, игру, и, можда, на узбудљиве страхоте.

– Немој сести. Прођи тако по соби, да те гледам и слушам!

– Шта је то теби, ха-ха!

– Волим сад да видим твоје кретање у мојој соби – да чујем твој ход и шум твога одеа.

Жена се нешто удаљи, протегну се мало, као да се огреје у његовим зеницама, па му пружи руке и приступи, јер је он седео, обухвативши му главу, међу своје дланове.

– Ти, шта је то с тобом?

– Задовољан сам.

– Са мнош или са собом.

– Са собом што ми је данас успела једна велика ствар, и што имам тако лепу жену с којом ћу поделити радост.

– Ти волиш више себе но мене. Ти уистину волиш само себе. Ти, егoисто!...

– Има нешто у томе, да ја волим себе, и зато волим тебе, што си ти један део, најлепши део, срце моје личности. Ти си символ мог победног, великог живота!

– Значи: ти ме волиш док си срећан, а ниси срећан док ме волиш.

– Ха, ха, играш се речима.

– Не, не, драги. То значи, чим би те снашао велик бол, неуспех или туга, ти би ме престао волети.

– Тебе јадан човек и не сме волети. Ти си добро рекла, да ја посрнем, одрекао бих те се у срцу. Да паднем у беду, ја бих те гурнуо од себе и омрзнуо.

– Зашто? Како то?

– Ах, манимо то! Све су то речи. Ја сам срећан и љубим те, срећо моја. Жена је постала брижна. Није разумела његове речи, и устручавала се да му приђе ближе.

– Хајде, причај, шта си то данас доживео.

– После. Прво ћемо вечерати.

Госпођа Пенц се једва расположила иза друге чаше шампања, који су они мешали црним вином. Милош је цело време ћеретао о дневним догађајима, о репертоарима и о концертима, а затим прешао на тепање. Она је особито волела ту његову нежност, која јој је личила миловању кадифне тигрове шапе, у којој и при најнежнијој милошти бдеју у полусну опасни нокти.

Када су погасили сијалице, те је само једна у другој соби крај врата бацала комад светлости преко пода, жена се наслони на голи лакат, и, гладећи другом руком Милошеву гргураву косу, замоли га:

– Но, причај, ала си грозан. Зато си ме и звао, а сад се даш молити. Требало је да сам ћутала па би ти сам одмах код врата почео.

Милош Ока скрсти руке под главом и зажмиривши пут плафона, поче говорити раздрагано и гласно, сматрајући лепу жену крај себе само као слушача, само као средство које му омогућује да гласно искаже њему самом тако пријатне мисли.

– Дакле постигао сам. Избио сам у први ред. Конструисао сам један акведукт, какав још досад ни један архитект ни сањати није смео. И све је оригинално, све је моје: и план и материал.

За месец дана све ће светске новине писати о њему и о његовом градитељу, и донеће њихове слике. За пола године све ће стручне ревије третирати велику новину „Окина бетона и духовиту мисао д-ра Милоша Оке“. Ископаће из архива и библиотека све моје незапажене расправе, и моја дисертација доживеће ново издање, а моја књига, коју ћу сада дати у штампу „О модерном монументалном стилу у архитектури и о еквивалентном материалу“, биће светски догађај, отвориће епоху у архитектури, и донеће ми чланство у академијама. Славу и богатство.

Ах, није било лако издржати. Нико ме није разумео: ни шефови ни колеге, ни радници ни публика. Али ја сам све метнуо на коцку, легао сам под сводове своје творевине, срце ми је самом стрепило, рескирао сам, знајући, ако се сруши, сахраниће ме под собом. Али сам победио кукавицу, ситничара и Хамлета у себи, тако сам победио и велики свет, и сад с највише своје сазида-не куле у Сондерхигелу машем сунчаном заставом, и сви ме виде и сви ми тапшу.

Да ти само знаш, шта сам ја створио! Ухватио сам природу за рокове, стихију сам једну подјармио, те ми се сад покорава и ради што јој ја заповедим. Читаву једну реку сам ишибао из њеног стохиљадугодишњег корита, одвукао сам је на пола сата даље, утерао у мој акведукт и напујдао на турбине, те сад понизно врти точкове човеку, ствара светлост, пили челик, реже дрво, греје камине, гура локомотиве и прти људе, робу и новац и идеје.

Кад је преклане велика колонија Блајхграмових фабрика у Сондерхигелу у Баварској расписала конкурс, како би се могла употребити снага реке Изар, која на пет километара од колоније протиче у висини од четрдесет метара над долином колоније, ја сам израдио план и поднео Брезлмајеру. Радио сам три месеца дању-ноћу, сем осталих послова. И кад сам му поднео, он се убезекнуо. Мислио је да ћу створити тамо у његову току слап и пренети снагу. То би изнело неких 40 до 50.000 коњских снага. Али ја сам начинио акведукт, да се читава река одмах код Сондерхигла спроведе у њега до фабрике, ту да пада са 29 метара опет у вештачки рукав, који је одводи поново у старо корито. Предрачун је био на милионе, али је пад давао 500.000 коњских снага.

Брезлмајер се више уплашио од нацрта но од огромних трошкова.

– То је немогуће. Зар на тим чачкалицама ви да пренесите једну бесну реку?

И заиста се човек мора најезити кад види мој нацрт. Километар и по, у импозантној параболи, диже се, шест метара дубоко, тешко ваштачко корито на двеста и једанаест пари стубова. Сваки је тањи од мене у пасу, најнижи четири, док су, постепене висине, на крају високи 32 метра.

– То је апсурд, то је хистерија! – узвикивао је стари. – Ја не бих смео проћи испод ниједног свода ни кад је корито празно!

Ја сам се смејао, али сам извео да поднесемо оферт. Он је пристао, јер је био уверен да га неће примити. А примише га. На наговор младог Блајхграма.

Брезлмајер је био поражен. А ја сам сам, морам признати, претрнуо. Брезлмајер ме је питао трипут: прimate ли потпуну одговорност?

– Примам!

И почесмо радити. Послове је водио Кеслер, који је веровао у мене, и ако се његова памет противила моме пројекту. Осећао је да је у питању један велики прин-

цип, испит зрелости мога бетона, и хтео је да учествује у његовом триумфу. Али имао сам и с њим тешких тренутака. Сваки час ми је телеграфисао с очајним преклињањем да нешто неће бити добро. Кад је скелет био готов, и кад су се стубови слили, радници и пучина из околних села дигоше будаке. Побунише се и не хтедоше даље радити на самом кориту и сводовима. – „Срушиће се, срушиће се!“ Једва сам успео охрабрити Кеслера, а он је једва натерао раднике да наставе. И онда сам доbio опет очајан позив од Кеслера:

– „Дођите одмах, пуца!“ Био сам на ивици самоубиства. Али сам слутио да су криви изводиоци, а не ја. Под неким изговором отпутујем онамо. Ишао сам сâм. Нисам смео ником поверити ко сам. Преобучен, дигнуте огрлице, приближавао сам се, а груди су ми се дизале кад сам угледао хиљаду радника који врве и раде на колосалној мојој замисли, која се пружила као монструозна стонога, с крестом, големим, преисторијских зауруса.

Кеслер ми похита, блед и узнемирен, и шану:

– Пођите за мном, да нико не примети!

Ја му шапућући рекох:

– Чекајте. Је ли да пуца доле, код темеља?

– Да.

– То је зато што кад лијете свод, не подупирете с противне стране стубове. Тако се тежина готовог свода прислања и гура онамо где још свод није готов, где нема противне једнаке снаге притиска.

Његове очи синуше.

Тамо, трећи пар стубова, доле, ја сам затрпао. Пазите, мотре нас! Видите ли?

– Видим. – Одговорим кроз зубе, к’о бојаги пушећи равнодушно цигарету и разгледајући околу.

Заиста доле, као што сам рекао. Одахнух.

– Тако је. Дакле, учините као што сам рекао.

Кеслер ми одушевљено стиште руку.

...Данас је пуштена, као што би требало да знате, река у мој акведукт. Отишао је Хофрат Пенц, а и Кеслер

је тамо био. Брезлмајер није смео, а ја нисам хтео. Било би театралније да сам се у случају неуспеха бацио под сводове који се руше, али бих се ја већ и овде убио. А здравице нећу да делим с господином Пенцом. Ноћас сам пробдео најцрњу ноћ. Мислио сам да сам на граници лудила због Кеслерова првог телеграма. По њему би се све катастрофално свршило. И мене је ударило као гром, али сам одмах запазио нелогичност, и да је по среди штампарска грешка. Тако је и било.

Ја сам победио. И идуће недеље идем да видим своје дело.

Вилма прогута: – И ја ћу с тобом ићи! – јер и ако се у њој родила велика чежња да присуствује сусрету мајстора и његова дела, сетила се, да би је он заборавио у сенци једног од двеста својих витких стубова.

– Шта је тебе довело с толиком амбицијом овамо? Зар се не би лакше пробио тамо где те познају и воле? Ко тебе овде воли? Само ја. А и мене је страх да те волим.

– Амбиција ме је дотерала овамо, а љубав ме је одгонила. У моме крају љубав не трпи амбицију и растаче је. У сукобу једне и друге, мора се бирати, иначе се пропада. Ја сам изабрао амбицију и славу, ледену светлост бесмртности, место топлог сумрачја породичне и народне љубави. Код вас овде, ваљада се може бити и женин и очев и, братов и сестрин, и градов и срезов и округов и државин и народов, и целог човечанства у исти мах. Код нас то не може. Или – или. Наша средина је себична и љубоморна. Она хоће човека да поседује свега. Ти на мојој равници не можеш израсти изнад ниских кровова да преко њих гледаш, јер ти се земља углиби под ногама, и ти упадаш до појаса. Она ти даје у шаке свој микрометар, којим се само наши клипови могу мерити, она ти пружа сузно дрво са две жице, на ком се само њој разумљиве мелодије, без модулација, могу изводити, она ти усисава речник којим се само у нашем мрачном чардаку опипљиве ствари могу звати. Њена је љубав

страшна, и када те она занесе и претопи у себе, ти више ништа друго не можеш волети, само оно што је њено, и ништа друго не можеш створити, само оно што она воли, што она разуме, што она потребује, и нико више на свету. Моја земља не трпи гениалност, јер геније је свачији, и јер је она праведна мати, – ту је њена чаробна моћ, – она воли сву своју децу подједнако, и неће ничији глас да крикне више осталих. Моја земља живи својим животом и не хаје за цели остали свет, она има своју историју и своје смерове, којима она све покорава, изравнава и ломи. На тајни жртвеник, приноси она дневно срца и мозгове своје најбоље деце. Зашто? Да би сачувала примитивно девичанство своје ватрене љубави за све своје мале и ниште, који су, сви заједно само, горостасни и дубоки.

Ти то не разумеш? Изгледа ти као бајка. И јесте прича о мојој земљи бајка, јер њен је садашњи живот још трајање, преисторијске бајке. Хаос, у коме се само назире контура једне величине. И у тој недокучивости је баш њен неодољиви чар. Суморна и дивна, крволочна и неодољива као Молох, прождире она своје најбоље због неког недокучивог нагона. Због неког чудног и својственог човекољубља, које је дубље још и од Достојевсковог, јер она ваљда једе своју најдаровитију децу, да би била једном, кроз векове, толико сита и силна, да би могла вратити богато свој дуг, и родити изнуреном и залуталом човечанству нове геније и апостоле.

Видиш, ја – који сам је омрзнуо, јер она се може само или страшно и пожртвовано љубити или мрзети, и проклео када сам осетио њен загрљај који дави, – и данас дрхћем када на њу мислим и мада сам је гурнуо ногом, осећам да и амо пушта своје кракове за мном. Ја чим склопим очи, видим њене мирне, упаљене очи, које ме пробадају и немо, заповеднички зову:

– Ако је тако, онда ћеш се ти вратити. Али и ја идем с тобом.

– Нећу! Нећу!!

– Видим по твојој страшној мржњи да је силно волиш, и зато је и мрзиш што јој ниси дао што јој припада, свој живот и своју амбицију, и зато се осећаш обвезан њој, и зато је мрзиш тако.

– Није истина! Лаж, лаж!

– Милошу, ти се силно мучиш, ти си несрећан крај свих ових твојих успеха. Ко си ти? зашто силиш себе, зашто си се опколио ледом, кад ти срце зебе? Зашто гураш од себе љубав, зашто се кочиш у самоћи, кад твоја душа пати? Милошу, ти силом живиш из главе, а ти ниси за то. Ти и мене волиш главом, и себе и своју страсну амбицију, а гушиш глас своје душе која хоће да поздравља људе? Мени је ужас крај тебе дисати, а чини ми се да те тек сада почињем да волим!

– Не, не, то само не! Нећу да ме волиш душом. Бежи онда од мене! Воли ме крвљу својом, јер оно ја не могу издржати, јер ти не смем вратити такву љубав!

Моја је снага у самоћи. Бити сам, и туђ, и стран свима. Ја ником нећу да загледам у душу, нећу да ми нико уђе у моју. Хоћу да ми она остане нема, да лежи дубоко укопана, као факир с језиком заврнутим у гушу, који лежи два метра под земљом; и срце му бије свака пола сата по једном, а кад престане, нико неће сазнати за ту смрт, ни он сам. Ја ником не гледам у очи, и када се ко загледа у моје, ја се окренем. Јер ја сам сложен из комађа без чврсте везе, као пирамида од наслаганих стена. Уђе ли ко у мене, одрониће своју стену, и пирамида се руши, цела. Зато нећу ни сам да улазим ни у ког, јер онда су и моје двери широм отворене.

Ја се бојим љубави, јер мене љубав обвезује, спутава, испреплеће и слаби. Кад волим, онда преносим своје смерове и своју судбину на предмет, а ја хоћу сам себи да одговарам само, за све, и за свој живот и за своја дела.

Милош се већ у почетку говора повукао, а сада је устао и сео на фотељу. Жена се прибила уза зид, и, скупљених обрва, нетремице гледала у промењено Милошево лице у коме су очи утонуле.

– Ти си ишчупао живац љубави у нападу своје таштине, и сад то зјапи црна шупљина у твојој души. То је огорчење што би хтео волети, а не можеш. И савест те бриди што си сам себе укљастио. Али ја те волим.

Милош нагло устаде, наже се до жене сасвим лице у лице, и стиште јој грчевито мишице:

Немој ме волети! Ти ме не смеш волети!

Вилму потресе плач:

– Хоћу, баш стога и хоћу да те волим. Тебе треба волети, и ти сам то желиш, само не знаш. И обвивши му руке око врата, нежно га замоли:

– Причај ми што о твојима који су те волели.

– Од како сам ја отишао од куће, они су непрестано мислили на мене, о мени сањали, и мени намењивали прве пупољке нових калема, и ако ме нису спомињали. Ја то знам. А када сам био међу њима, говорили су само о мени, ишчекивали ме и излазили преда ме, и на најкраће удаљивање испраћали ме. Кад се ја смејем, и они се сви смеју, кад сам ја нерасположен и они се сви престаше и смраче. Волели су ме неком елементарном љубављу, мене; оваког како изгледам, а зато, јер су ме родили и јер су се са мном у истој постељи родили, и јер имамо исте покрете, исте очи и исти глас и ход. Свако поједино би од њих било у стању у свако доба да умре за мене, али никада ни једно није могло да гледа у мени човека, засебног, одељеног и независног од свих људи од породице, један можда њима сличан, с њима развијен, али посебан свет и живот. Они су мене волели само као свој део, као члана своје заједнице, а не као човека са својим даровима. Ја сам могао бити избразган крастама, и њима бих био најлепши, ја сам могао бити ситан, злобан и рђав, а њима бих био најбољи. Само морам бити с њима, бити њихов. Моја памет и моје способности су им импоновале, они су се дичили њима, али их нису волели. За моје идеје они не би жртвовали ни једну опеку из наших старих зидова, а на моје идеале су били љубоморни, и мрзели их. Они су у породичном програму одредили

мени своје место, и нису трпели да се одступа од тога. Када сам се по свршетку доктората вратио кући на одмор, и да се приберем за свој велики рад, они су ме дочекали и преплавили љубављу. Удесили су ми и собу, опколили ме мекотом брижљивости и домаће угодности, с уверењем, да ћу ту до смрти одрађивати свој малени посао, испраћати њих до гробља, и утопити се у мирној срећи, коју ће они крунисати тиме што ће и мене оплакати и испратити до породичне гробнице. И кад сам се ја већ побојао да ћу се расталити у тој доброту, и изјавио да ту нема за мене поља за рад, да ја ту уопште не могу радити, они су се унезверили. И после жестоких речи и пребацивања, ја сам залупио врата и дошао овамо у неизвесност, у борбу за успехе. Када ми је први посао успео, ја сам им се онда – после годину и први пут јавио, и послао им новаца. Они су ми их вратили. И од то доба је прекинута веза међу нама.

– Теби глас дрхти од узбуђења кад о њима говориш. Тебе то боли.

– Јесте. Мене то боли. Јер тиња у мени жудња да неко с љубављу прати лет мога талента. Равнодушност ме велике гомиле збија и конзервише као ледена студен, завист и мржња ривала ме кристалише, али неми страх љубави која се диви, благосиља и верује и у моје снове, дала би ватре моме духу. Љубав која се не јавља из моје сенке. Њено одсуство највише осећам у часовима неуспеха и успеха. Тада трнем у самоћи, и чини ми се да ће ме равнодушност стићи а мржња здробити.

...Али шта ја то све говорим теби! То су пренатегнути живци.

Милош је устао и ходао по соби кријући очи од Вилме.

– Ти се кајеш што си био искрен према мени. Ти ме не волиш ни онако, као пре једног сата.

Милош, пригнуте главе, стаде пред жену.

– После овог разговора, не могу те више волети. Опрости. И, молим те, иди. Иди што пре од мене. Иди!...

Жена се диже, пребледе и паде преко постеље, јецајући:

– Где је мој понос? Шта си учинио од мене? Милош није ни приметио, кад јој се плач утишао и кад се дигнула, и пришла њему. Он је расејано гледао кроз прозор, а уснама неразумљиво мицао.

– Милошу, Милошу, ти бунцаш, ти си болестан. Не може бити да истину говориш.

Милош се полако окрете, и погледа је горућим очима.

– Молим те, иди.

Жена се устреми, као да ју је дигао постепено бес, да зарије нокте у његово лице.

– Звери!

Но он је шчепа за руке, сави их да је пала на колена, и гурну је на под. И дрекну дрхћући од јарости и гађења, као кад се бори са змијом која хоће да упије своје колутове у мишице.

– Иди!

Лепа се жена сломијена диже, и док се он поново окренуо прозору, она се, гушећи ридање, облачила.

– Никад више?

– Никад – одговори мирно Ока, и не окренувши се, а она избеже као из тамнице.

Ока је још дуго бленуо кроз прозор, а да се није ни покренуо. Осећао је грижу савести и, посматрајући како се напољу спушта магла, која као да све ликове по улици погрбљава и гута, растао је у њему бол што је увредио и опет једно мило створење које га воли, баш зато што га воли. Поче да њиме овладава онакав сумор, који потиче из помисли на осамљену смрт, и из страха да ће, можда једном, у такав мутан и студен дан, узалуд тражити једну душу да га прими, огреје и саслуша. Већ је био близу тога када се прстом пишу заборављена имена и стари цитати и безумни усклици по окну, посукнулом од нашег сопственог даха. Но трже се и окрете мрмљајући:

– Ех, глупа сентименталност. Треба бити јак.

А то је учинио, као да је истргао трн из длана.

Отишао је у један шантан да се разоноди. Сред претставе наиђе сан, и он се врати и леже.

Сутрадан је устао ведар. Кајао се још само у опште, због онаквог разговора с Пенцовицом, а честитао је себи што је био енергичан. У канцеларији га дочекаше већ силне честитке. На улици су га две бивше колеге зауставиле да му стисну руку. Топили су се од учтивости, али се ипак скривало у очима њиховим и у њихову тону извесно чуђење, а то се особито свиђало Милошу. – „Нисте ме досад примећивали, а?“ – мислио је у себи са задовољством.

Код куће нађе позив за сутрашњи соаре код чувеног шефа одељења у министарству железница, дворског саветника барона Халма. И то је успех. Мора да су данас чули од Брезлмајера, кад га у последњи час позваше. Лепо. Одмах се обуче и учини посету.

Пред сам одлазак, слуга му преда писмо. Одмах је познао. Вилмин рукопис. Заста један тренут, па га остави. „Нећу да кварим расположење. Сутра!“

Када су му лакеји скинули горњи капут, и док један оде да га пријави барону, Ока се загледа у огледало. Зглади своју по средини раздељену косу, и осмехну се. У јаком осветљењу црни фрак и бела тврда кошуља добро су истицали његову оштру, тавну физиономију.

Барон је сам изашао по њега, и одвео га бароници кроз два салона, који су блештали од свиле и од женских деколтеа, а затим одмах у мушки угао, где су га већ очекивала господа. Међу њима се весело лелујала преседа Брезлмајерова брада.

– То је мој драги доктор Ока! викнуо је стари подумач задовољно и интимно, гледајући с очинском добродушношћу у њега. Сви су већ били упућени, и честитајући му на успеху, радознано се распитивали о њему: како је, одакле је, где је учио, шта је све радио и чије се методе придржава? Ока се осећао полупијан. Говорио је и кретао се олако и сигурно, али се и сам чудило својој ду-

ховитости и слушао свој сопствени глас с удивљењем. Говорио је о модерној архитектури и о њеној великој кризи, налазећи њене узроке у томе, што она, тежећи за својственом монументалношћу, још никако не располаже адекватним, новим материјалом. Његово је мишљење, да се мора створити нов материјал. Јер наша се култура развија у знаку интелектуализма, у преиначењу и подвргавању природе, више но икад, нашим циљевима. Све се индустриализује, дакле морамо створити уместо човечјом и нови камен, прилагодљивији но овај досадашњи, сирови, напросто тесани из мајдана. Он сада на томе ради.

Развила се дебата. Већина је порицала могућност његове тежње, али су сви посматрали тог младог варварина, који се и својом мрком бојом и ватром својих очију и наглашавања разликовао од свих присутних, као оличење једне нове елементарне снаге.

Пошто је у средњем салону почео концертни део, то господа прекинуше свој стручни разговор и ступише унутра. Даме су поседале у округ а они остадоше стојећи да слушају певање младе баронесе, која је славим и пријатним алтом певала једну Регерову песму. Певала је прецизно и рутинисано, али без темперамента, но зато су јој сви тапшали. Она се поклони и насмеши. Ока примети да га је пажљиво погледала, и одмах, као насилу, скренула очи, и помисли: – ту се не би требало много трудити. Пошто је пратилац, неки чурави конзерваторист, одсвирао на клавиру две Григове песме, и не хотећи ваљда слушати шаблонски аплауз и ласкање, ударио одмах у валс, даме се дигоше с кавалерима у салон за играње. Ока се извини, да не игра, и остаде са старијом господом и даље. После неколико „рундова“, позове га домаћин у име баронице да приступи њима, јер даме желе да говоре с јунаком дана. Али тек што је Ока приступио, прође по друштву шум, да су Пенцови стигли. Барон Пенц се вратио ноћашњим брзим возом, и дошао је са женом.

Вилма је била мало бледа, и кад је видела Оку између мајке и кћери, она трепну оком. Милош се поклони и захвално прими честитку Пенцову, који га је спасао моменталне забуне:

– Ах, господине докторе, дивно је било! Штета што нисте присуствовали своме триумфу.

И тада надугачко исприча целу церемонију отварања, а даме су раширених очију слушале и погледале на Оку, који се уморно смешио.

Млада баронеса значајно погледа својим плавим очима у Милоша, и уздахну:

– Благо вама! Успех мора да је најузвишеније осећање. Понекад га је само тешко поднети сам.

– Заиста?

Милош помисли: – девојка к’о девојка. Као да је кћи ког нашег попе.

– Само му је баш у том и сва чар: сносити га сам а по мало се смејати и њему.

– Ви мора да имате јаку вољу.

– Можда, не знам, у колико је то акција а у колико опирање?

– Ви као да се не умете радовати? Боже мој, како бих се ја радовала!

– Ко мисли на будуће послове, тај не сме ни мислити на оне који су му већ за леђима.

У том изненада приступи Вилма.

– Пардон, допустите, господине докторе, да вам честитам, од срца!

Ока погледа у њено бледо лице, и примети неки бољан и поругљив грч око њених усана.

– Хвала! – и пољуби је у руку.

Игра се отпоче понова, а Милош после кратког ћутања настави:

– Барон Халм је ванредно љубазан господин. И био је потпуно већ упућен у мој рад.

Жена поћута мало, па с висине поругљиво се осмехну:

– О, наравно, ви продирете. Ја вам и на том честитам. Само напред! – Па, тобоже пребирајући цветове у пасу, прошапта из профила: – не опијај себе, Милошу, има Бога!

Он учини као да је пречуо, и настави своје равнодушне примедбе о присутнима који су сви лепо и љубазни.

У сред закуске изазва лакеј домаћина напоље, а овај се врати и благо диже Милоша испод руке, на једну реч.

– Имате телеграм, драги докторе, нисам хтео да вас буним, али богзна, можда је што прешно.

Милош се замисли: – Одакле?

– Не знам. Чини ми се из иностранства. Милош претрну и изађе.

Телеграм је био из Раванграда:

„Милану и оцу веома рђаво доћи одмах Меланија“.

Милош пребледе и уздрхта. Барон га обгрли:

– Да није породична несрећа? Жан, одмах чашицу коњака!

– Да. Хвала. Молим вас, изазовите господу Брезлмалера и барона Пенца.

Обадвојица га опколише уплахирени.

– Молим вас, господо, опростите, у мојој породици се десила несрећа. Не знам још, али биће смртни случај. Извинићете ме, и допустићете ми да одмах отпутујем. Најдаље за недељу дана ја ћу се вратити и надокнадити пропуст.

– Али, молим вас, и две недеље, изволите само! Ах, каква несрећа!

У том се иза њих створи Вилма, сва преплашена, не хајући што јој је рукав од чипака запео за мужево дугме на фраку и што се подерао:

– Шта се догодило?

– Ништа, ништа, драга, врати се, да се друштво не узруја! одговарао је Пенц, гурајући је благо унутра, и немајући времена да се чуди женином понашању.

Но Вилма приступи Милошу сасвим близу.

– Знаш. Вама се нешто догодило?

– Да. Смртан случај. Морам одмах поћи.

– Шта? Ви хоћете да путујете кући? – па се окрете мужу и Брезлмајеру:

– Не пуштајте га, забога! Људи се згледнуше.

– Како то говорите?

– Не пуштајте га, забога! Јер ако оде, неће се више никад вратити натраг.

– Али, молим те, немој бити детињаста. Молим те, иди унутра. Збогом, господине докторе ! Дакле, за десет дана вам се надамо. Ако је заиста таква несрећа, будите јаки, пред вама је живот, и примите моје саучешће.

Милош је стојао блед и као укопан. Па се одједном трже, диже главу, рукова се са господом и пође,

– Не пуштајте га, не пуштајте га! – шапутала је жена скоро кроз плач и бес, а Милош јој се само поклониле и истрча.

Предосећао је судбоносност свога путовања, страховао је од њега, али је морао да пође. И као да се бојао себе, није хтео ништа унапред да размишља, него је јурио кући, спремио се, извадио карту, а одлагао да се разабере и одлучи тек на железници. На журбу га је терао нагон, да спасе оне који га сада у својој несрећи зову у помоћ.

Све је обавио у реду, и то механично, и када се најзад смести и наслони у меко седиште, и воз полако, искашљавдјући се измили испод огромне станичке стрехе, он затвори очи, и осети жмарце умора по свим удовима.

– Дакле, кући. Но тек што је започео мисао, неко га прекиде.

– Пардон, је ли слободно, куда путује господин?

Милош отвори очи. Један дебеликасти Јеврејин, са тешким златним ланцем преко затегнута, кадифена прслука, наглављивао је на своје углачано теме свилену капицу, и уздишући, као да је болестан, с уживањем се гнездио, како би се што боље пружило и увалио у побочном седиште. И учтиво се смешио.

– Није слободно! – прекиде Милош кратко, и опет заклопи очи.

– Молим, молим, само тако питам...

– Дакле, сад ћемо кући. Знао сам да се једном морам вратити, али сам мислио да ће то бити друкче. На врхунцу славе, моћи и богатства, па да им онда опростим све и да их дарујем. Ја ништа да не примим, а све да им дам. Али о мојима сам увек маштао једно, а све се извргавало противно... Јадни моји! Они сад кукају, и можда сумњају да ћу ја доћи. Сиромах брат мој, бедни мој стари! Ипак ваљда неће бити најгоре. Можда су само јако болесни, и кад ја дођем, њих ће велика радост, што их волим, оснажити. Само да ми је да их нађем у животу! Али ако је најгоре? Треба бити јак. Видећу у каквом су стању оставили децу. Уредићу, како се год да, њихове прилике, примићу дугове на себе, женску ћу децу осигурати, а снаји ћу морати дати апанажу. Више се од мене не може захтевати. Наравно, да бих то могао учинити, морам се одмах вратити, прионуту још срчаније на посао, и богато се оженити. То је најзад дужност, не рођачка већ човечанска. Први је задатак сачувати хладнокрвност и у најтежим часовима, не дати се тузи и општој забуни, која обично влада у кући где хранитељи умиру. Зато не вреди сада унапред стварати судове и планове. Док се извиди све.

Тако је Милош говорио себи, али то хладно размишљање није могло да угуши у њему велику жалост. Он је хладне мисли изговарао у себи, али је у његовој души почело да се тушти. Он је осећао да ту није само питање материалног осигурања, већ да је ту по среди жалост, жалост, црна жалост за његовим драгима, које он можда више неће никада ни видети. И док су се вагони ударали један о други, као зверке везане за репове које хоће да се отргну и разбеже, цвилећи и мумлајући потмулу и монотону песму неумитног тока, болова и пролазности, у ноћи, он се почео сећати појединости које је доживљавао с братом и оцем, замишљао је њихова лица из младости, и слушао, у ваљању точкова, њихове гласове и смехове. И полако је расла у њему чежња да их што пре угледа, да их утеши, да им помогне, заборавља-

јући на све сукобе и ружне породичне међусобице. Из тиха, једва приметно, поче му се стешњавати грло, и нека нежност, болна и пријатна као давно неосећани, пријатни бол, почела је да влажи његове трепавице. Милош превуче руку преко очију, уздахну и изађе у ходник. Ту наслони главу на хладно окно, и поче тихо, тихо јецати. Зашто је плакао? Да ли за братом и оцем, да ли због нечег другог, пропуштеног и неповратног или због повраћене љубави? Он није знао. И када се стресао од зиме, он опази да су му живци попустили.

Шетао је горе-доле по ходнику, и нестрпљиво трзао се при свакој станици.

Напољу је био мрак, и само су искре прхале по ваздуху, узвитлавале се и гасиле као свитци. Ту и тамо засветли која стражара, пред којом као кип стоји човек са знаком у руци као с округлом пљоснатом лопатом. Можда и томе човеку, у тој маленој, заптивеној собици, издише дете? Много се пати, много.

Милош се загледа у окно, обриса га завесом, и посматраше своје лице у том огледалу. Исто се тако огледао кад се оно враћао са одмора кући као студент. Како је смркнутије и тврђе сада његово лице! Много је преживео од тога доба. И то све, и борба за опстанак, и љубави, и успеси, све без сарадње, без учешћа његових рођених који сад умиру. Шта то значи онда бити брат, бити син, кад је оно што чини твој живот, потпуно одељено од његових радости и тегоба?

Милош је већ цвокотао од зиме, и зато, клонуо и тешке главе, врати се, леже и заспа.

Тако је у мутном расположењу путовао и тај цели дан, посматрајући путнике који се мењају и станице, излазећи, улазећи, наређујући без икаква свесна опажања.

Када се воз приближавао Раванграду, он се спремао мирно и разборито, али је у души био узнемирен. Погледао је кроз прозор, да ли се виде торњеви, и са задовољством је гледао младе усеве који су се лелујали на вечерњем ветру. Каква је оно нова црква? А, ено, наша!

Срце му закуца. Ту су можда кога од његових опојали данас. Читав ред нових кућа. Ено гробља. Да ли је који међу овима његов гроб? Сви ће они ту лежати. А он, богзна где ће. Хоће ли ко изаћи пред њега?

Чим је воз стао, он се изгура први, обазре се и викну енергично носача, па угледа кроз сумрак рђавих петролеумских лампи жену у црнини. Она јс зверала тамо-амо, па кад је приметила да јој он прилази, полети, цикну и загрли га грчевито. И Милош зајеца држећи је тако у загрљају један тренут.

– Милошу, Милошу, наш Милан је умро! Сад смо га сахранили. Ниси могао стићи, али ја сам знала да ћеш ти доћи. Тата није веровао, и нису ме хтели пустити, али ја сам знала, и хтела сам ја да те дочекам! – викала је и шапутала кроз плач млада жена. Милош се убрзо прибра, нареди ствари да се изнесу из кола, па полако изведе снаху, која се немоћно наслони на њега.

– Хајде Меланија, хајде полако! О, Боже, од куда та несрећа тако изненада.

– За седам дана, тужна ти сам ја, за седам дана! Онакав човек. Тифус, ништа му доктори нису могли помоћи. Тешко мени!

– А тата?

– Кад је Милан издис’о, он му је држао главу, па се одједном сруши. Сад лежи, узета му је цела десна страна. Једва се може разумети шта говори. Сирома, изгледа да није ни сасвим при себи. Доктори кажу, ако га не удари поново, може остати. Али тешко. Децо моја, сирочади моја, тешко мени!

– Не бој се, Меланка, не бој се док је мене, неће Миланова деца осетити да им нема оца. Умири се само, све ћемо ми већ довести у ред. Несрећа је непроменљива. Мораш се измирити. Сад само мораш пазити на себе. Ако не себе, а оно деце ради – а за материјалне ствари не брини. Све ћемо ми већ то удесити.

И док је Милош водио клонулу жену испод руке, која се свом тежином наслонила о његову мишицу, док ју

је смештао у кола, пазећи да јој се сукње не ублате и покривајући је ћебетом, враћао се његов мир, осећао је неку сигурност и неко тужно али топло задовољство, као да је добио ново сведочанство о својој вредности и снази.

Пред капијом их дочекаше троје деце у црнини. Протегљаста и бледуњава девојчица од девет и два дечка, један од осам а други од шест година. Они су се прибили једно уз друго, и чудећи се, укочено стојали су на месту. Мати бризну:

– Ево вам вашег чика-Милоша, децо!

Деца му приступише, и тражећи му руку да је пољубе, бризнуше и она у плач. Милош их је миловао, загледао и љубио.

Кућа је још одисала тешким ваздухом људског испарења, убраних и нагорених цветова, воштаница, тамјана и масне боје. У предсобљу су, у једном углу, лежала још носила са уваљаном црном чохом, а у празној великој соби су полако догоревале две дебеле, жуте свеће у великим чирацима. Ту их дочека стара тетка, сестра очева, строга лица и сувих бодрих очију оних жена које су се већ свикле на недаће, болештине и смрти у својој кући, чувале јачину духа и практичну подозривост у општој пометњи.

– Добро, синко, што си дошао. Јесте ли закључали врата? Да се не увуче којeko. Ходи полако. Сиромах, нешто бунца, не могу да разумем шта хоће.

Милош опрезно приђе болеснику и стресе се. Није га могао познати. Седа глава му је била заваљена, а груди, испупчене, убрзано су се дизале и спуштале. Десни му се образ отомбољио, десно око затворено, а десна рука преко прсију је непрестано дрхтала. Лева нормална страна образа чинила се смањена као у детета, само му се лево око исколачило, и очајно строго, ишчекивајући нешто, прождрало је оно мало светлости што се цедило испод лампиног окриља. У грлу и у плућима му је крљало и пиштало.

– Тата, ево Милош је дошао! – викала је снаха, поднимивши руку под његову главу, гласно, у уши болеснику.

– Удавићу се, ваздуха, отворите прозор! једва разумљиво је јечао стари.

– Тата, познајеш ли ме? – запита Милош кроз плач, и стиште на усне његову дрхтаву руку.

У очеву оку сину свест. Хтеде да крене руку, али узалуд, хтеде се пригнути, али не може, но се загледа немо и строго у сина.

– Шта хоћеш, тато?

Сви се напрегнуто загледаше у његова уста, чија се десна пола поче мицати.

– Ту, ту, сад, остати?

Шта каже? – очајно се окрете Милош снаси.

– Пита, да ли ћеш остати овде код нас?

– Милош се намршти, али осети како би немилосрдно било да се сад објашњава, препире, и видећи упаљено око очево, које је љубоморно и нетремице ишчекивало његов пристанак, као отпуст мука и живота, он климну главом.

– Хоћу, оче, хоћу.

Преко болесниковог десног образа мину осмех, а око му се наводни.

– Ходи, ходи, да те пољубим.

Милош се прислони, да га отац с великим напором дирне олабавелим, модрим уснама у образ.

– Дигиталис, дигиталис дајте! – јечао је даље у мукама, и опет се занесе.

Тако, уморан и без мисли, седео је дуго крај свога оца и гледао у његово умирање, докле га снаха и тетка не дигоше и одвукоше да вечера. Деца се окупише око њега, одговарајући паметно на питања, у који разред иду и да ли слушају матер. Мати диже са канабета и најмлађу секицу, чије се златне косице уковрчише и прилепише за зајапурене обрашчиће.

Видиш, секице, то је твој чика Милош!

Секица, полагаано трепћући, диже главу са матерна рамена, и осмехну се на Милоша. А он се исто тако насмеши и пружи руке.

– Ходи чики.

Секица се стидљиво предаде у Милошев загрљај и прислони му своју топлу, мирисну, чупаву главицу.

– Како си ти златна! Слатко моје мало. Јеси л' ти чикино злато, а?

Мала климну стидљиво, и загрли Милоша, а кад ју је мати хтела узети себи натраг, она се припи још чвршће уз њега. Милоша на то обузе велика радост, и обасу је пољупцима.

– Остави је код мене. Није ми тешка и неће ме упрљати. – И, сетивши се да се за децу вели да она нагонски осете доброг човека, поносно ју је дизао у вис, и нишао и засмејавао.

– Воли чика и вас, само је она мала, она још ништа не зна – рече осталој деци, која су мирно седела, милујући их очима.

Отац је пред зору умро. Цело грађанство је долазило да Милошу изјави саучешће, и ретко је ко пропустио а да му уједно не честита на његовим успесима, за које су они нешто начули, и којима се и сви они, његови земљаци, поносе. А неки су му нарочито топло стезали руку што је тако добар брат и син. Он је после свршене породичне трагедије постао сталожен и брижно је уређивао сахрану и пазио на ред у кући.

Иза погребна приону на посао, узне снаху пред себе и поче рачунати. Трговци и јемци братовљевих меница јавише се сами, и он најзад склопи рачун. Из братова осигурања је платио све летеће дугове и један део меничних. Преостали део он прими на себе и обвеза се да снахиној месечној пензији од стопедесет круна, дода још барем стотину. Из тога ће моћи живети док деца не порасту. А онда ће се он већ побринути. Дотле ће и он боље стојати.

Снаха се захваљивала, али није могла да скрије жалост.

– Научила сам да се ослањам на неког. Досад сам имала две мушке главе крај себе. Како ћу сад, јадница, сама?

Милоша текну у срце тај њезин пасивни и нетерористички протест.

– Мораш се научити. Истина, тешко ће ти бити, али ја ћу одсад чешће долазити.

– Кад мислиш ићи? – запита Меланија кукавно.

– Исакаћу још месец дана одсуства. Уморан сам, да се мало прикупим.

Жени синусе очи. Најстарија, Милица, изненада дохвати његову руку и пољуби је.

– Немој, чико, ићи. И мама и ја ћемо да те служимо. Ми те тако волимо.

Милош је пољуби у косу.

– Ти, мала.

– Нисам ја тако мала, чико. Знам ја и да ти дугме пришијем. Само ћу се бојати без тебе. Кад већ нашег тате нема.

Милошу посукнуше очи те се окрете.

– Неће вас чика оставити за увек. Не бојте се.

Прва три дана није излазио из куће. Одмарао се. Хо-дао је из собе у собу, разгледао зидове, стари и познати намештај, узимао у руке и превртао и последњу чашу из оног сервиса, којим су се још они некад служили. Остали су још сви стари везови, који ишчилише, и старе слике „Херцеговачко робље“ и Дефрегерова „Последња одбрана“. И све му је то сад било лепо, и, са осмехом у души, сећао се како су му некада те слике, у доба најбешње сецесије, биле ужасно примитивне и неукусне. Извлачио је братовљеве и очеве књиге, и сатима срицао очеве, наивне, протестне глосе по маргинама „Quo vadis“-а, где је стари православац доказивао да Петар није ни био у Риму. Превртао је породични албум слика и налазио лепоте у старој, смешној ношњи његових тетака и у шиљастој фризури његове снахе док је још била девојка. Особито је дуго посматрао слику покојне матере и оца. Мати у

широкој, тешкој, црној свиленој хаљини с турниром, с високим корзетом и узаним рукавима, и с великим овалним медаљоном на прсима, а отац у широким, јасно сивим, неуглачаним панталонама, које се доле још више шире као изврнути левак, до шиљка дугих ципела. Коса дуга и колмована, а у руци нови полуцилиндар с малим ободом. Леп пар људи. Из последњег листа извади своју слику као матуранта, и стави је до родитеља. За чудо, како је налик на оца. Само је нос кукаст као материн, али очи и јаке усне су као очеве. Да пусти ону брадицу испод доње усне, био би још сличнији.

– Милораде, ходи унутра. Дечко уђе.

– Стани мало да те видим.

И Милош погледа час у очеву, час у своју слику, а час у братића. И осмехну се.

– Знаш ли да имаш наше, Окинске очи. Као деда, и као ја.

– Мама каже да сам исти тата.

– Да, да, прави Ока. Хајде иди!

– Боже мој, боже, и то је тај потез вечности. Ewigkeitsszug!

Милош зажмури и причини му се што му ни математика, ни историја није могла дочарати, да је осетио дах бесмртности, вечитог трајања, и његов закон, чији је символ породица.

Шетао се по дворишту и по башти. Снаха му је показивала руже које је Милан калемлио. Оне сад пупе. Он неће видети плод свога труда, али Милица ће их мирисати и китити њима свој сточић. Очево чокоће цвета. Он га је још резао, али сад већ Милош мора да кида излишне изданке и ластаре. Миланови голубови гучу и тапшу крилима на крову. Они сегадински, жути, биће још од његових, ради којих се он пре петнаест година завлачио на таван да се успављује њиховим вивкањем.

– Воли ли Милорад голубове?

– Дабоме. То је од вас наследио. Хоћу да га одучим од тог беспосличења.

– Пусту га.

Сваки дан је излазио на гробље са снахом. Суседи су их с поштом поздрављали и освртали се за њима. Он је пролазио међу гробовима сам, и са жалошћу гледао је онај велики део који се испунио док је он био на страни.

– Све су то добри наши људи.

И учини му се да није лепо поступао с њима што није мислио на њих никад, док су се они борили са животом и са смрћу.

Затим је излазио у град. Један пријатељ, још из школе, пратио га је и с поносом тумачио, колико се нових кућа сазидало за последње време. Чија је оно лепа кућа тамо? То је Симендићева. Не знам да ли ћеш га се сећати? Ишао је с нама до четвртог. Па је онда свршио палирски испит. Врло вредан човек, способан као какав инжењер.

– А Србин, је ли?

– Да.

– Хвала богу! А како Срби уопште?

– Тја, многи пропадају. Старије породице. Али дижу се мали људи.

– Нека, нека! Хвала богу!

У читаоници га сви поздравеше ванредно топло. Стари поп Аврам се тужио што ето и он иде у туђину.

– Тешко је нама Србима овде издржавати конкуренцију кад све што вреди оде, или у Србију или на страну. Разумем ја, наравно, да овде нема терена за јаче људе, али ипак овај народ је заслужио толико жртава баш од својих најбољих синова, да своје личне амбиције и жеље за богатством подвргну општем добру. Напоследку, и код нас се може радити кад се хоће, и кад се има срца за наше потребе. И код нас се може стећи. Видите баш смо сада управо у очајној неприлици. Треба нам добар Србин инжењер, наше дете, јер за странца неће велики жупан ни иноверска већина ни да чују, па да га одмах изаберемо за главног градског инжењера. Место веома угледно, плата 8000 крука годишње, а вредан човек мо-

же заслужити приватном праксом још управо толико. А колика би то била добит за наш народ у овој вароши и околини, то не треба говорити. Што ви не бисте, млади човече? Носили бисмо вас ми, као мало воде на длану.

Ока се осмехну, али се осети поласкан.

Ја имам ванредно добро место, и онда, ја сам радио досада само велике, конструкционе послове.

Молим, и овде вас чекају већи послови. Сад ће се у општини претресати питање електричног осветљења, трамваја, асфалтовања, водовода, нових железничких веза с околином, комасације. Ту нам је преко потребан спреман Србин, који неће дати да се краде и да се српска села мимоилазе, српски квартави пренебрегну. Знате ли ви, колика је народна штета што нисмо имали стручњака, који би уложио свој енергични протест против новог дунавског моста који нам је упропастио житну пијацу? Нису то ситнице за презирање господине мој.

Та, више случајно, бачена идеја поче кружити по граду, и већ мештански лист донесе белешку о нашем одличном земљаку кога ће једна депутација грађана замолити да се прими кандидатуре за главног варошког инжењера, јер варош бољег избора нема, и како се надају да ће се он одазвати једногласној жељи своје постојбине.

Снаха га је посматрала с очекивањем, није хтела да га пита, али је Милош читао радост и нестрпљиво питање у њеним очима.

На недељном парастосу, у малој, почађалој гробљанској црквици, Милош доби кијавицу. Стојећи на хладном и влажном камену, гологлав, њега прођоше жмарци и дрхтавица. У руци је држао воштаницу, и пазио да не покапа њоме снахино одело, и расејано је проматрао свештенике у црним одеждама пред ниским и зарђалим иконостасом. Они су појали тако исто расејано, сваки за себе, неуредно мешајући и прихватајући својим назалним тенорима и басовима погребне стихире, и у исто доба отресали отопљени восак на попуцале плоче, где се одмах и ледио. Милош их је слушао и гледао, и причини

му се, да се попови нишу десно-лево, док одједном почеше се мешати у друштво сувих светаца на иконама, и витлати се уокло. Милош се намршти и стеже прстима чело између очију и већа. – Охо, то је несвестица! – И уплашено примети да му колена дрхћу као од треме, а бедра му се ознојише. Он се окрете да би се охрабрио, и тада се сукоби са једним погледом. Застаде. Једна малена девојка, румена лица у воштничкој светлости, гледала га је један минут без трепета, па онда мирно спусти очи. Милош осети тежину свог заустављеног даха у прсима, и с напором се одвоји од тог погледа. Нека болна забуна и пријатно узбуђење овлада њиме. – Шта је то? Ко је та девојка? Шта је хтела? – И сети се одмах сличног расположења када је некад као ђак тако у цркви разазнавао међу гомилом бели крајичак једног профила. Од куда то старо осећање? Да то није у вези с његовом грозницом? Глава га је болела, али он је, не обрћући се, осећао онај поглед, који лежи на његовој усијаној глави као мека рука.

При излазу се опет погледаше. У њеним светлим очима, које су се зелениле из њеног белог детињског лица као две цветне леје у њиховој чистој баштици, било је нечег упорног и питомичког, готово очајног. Око њених детињски напућених усана није ни заиграо осмех. Шта је то? То није шипаричин поглед, то није кокетерија са непознатим и први пут виђеним, то је поглед који говори као да наставља већ започете речи. Шта значи та одлучна озбиљност, тај јогунасти захтев и страх, позив и преклињање: да је разуме, али да је не услиши? Целог пута је осећао тај поглед на себи, освртао се као да је ту крај њега, и ћутао. Запитао је снаху, ко је та девојка била, и она му је рекла непознато име једне обичне, сиромашне девојке.

Није хтео да се потужи на болест. Што да их плаши, и овако ће проћи. Али глава га је подмукло бридела. И он се узалуд трудио да то скрије, јер снаха и деца осетише да се с њим нешто збива, и сви се престрављено згле-

даху питајући га, тобоже тек онако, да ли је уморан. Да ли жели врућег чаја или укувана вина, јер је могао на гробљу прозепсти. Њега је гануло то нагонско схватање и саосећање, и бранио се да му није ништа.

Целе ноћи је мислио на ону девојку. Сањао је њу и Вилму, као да је она Вилмина собарица и сестра, и како их Вилма затиче где заједно читају Фауста, те малу хоће да истера из куће, а он не да.

Ујутро му је било исто онако зло, али се он усили и диже. Отишао је у улицу где она станује са мајком и са једном лудом сестром. Морао је да се усиљава и претвара, као да послом пролази, међутим је мотрио прозоре, и кад је пролазио поред куће за коју је мислио да је њена, срце му се узнемирило. И радовао се и смејао се себи, што чини као да му је осамнаест година. Није ју видео, и то га је разочарало и ражалостило. Стао је на угао, не знајући куда ће и страхујући да ће пролазници сазнати шта је наумио и, смејаће му се. – Ех, шта ко може мислити! – и врати се се опет натраг.

Она је стајала крај ниског прозора, у белој, зефирској блузи и с мушким оковратником. Равно подшишане шишке су је чиниле још детињастијом, а на бронзаној, извученој мекој коси, као црни лептир на расцветаном шебоју, лежала је велика свилена машна. Погледали су се исто онако озбиљно и устрајно, као двоје прокажених у туђини, када се грчевито приљубе у великој несрећној својој љубави.

Милошу зарудеше образи, и он осети физички бол, када је морао своје очи да откине од њеног погледа.

По подне му је већ било горе. Остао је код куће и гледао кроз прозор. Допадало му се све. И то, што када пројуре кола његовом мирном улицом већ из далека зазвектају чаше на креденцу. А нарочито је волео да слуша сељаке који вичући говоре о својим обичним пазарима и о женидби синова, као да су глухи. Научили се викати на широкој, ветровитој равници, где се крај плугова довикују с чахире на чахиру.

Одједном примети њу. Ишла је полако, по свој прилици због снебивања, јер је морала журити од куће и борити се на углу, да ли да сврне у његову улицу? Ишла је погнуте главе, и ако је морала њега видети. Имала је палето до колена, у чије је шпагове дечачки турила руке. Испод палето-а плаву сукњицу више чланака, са широким плисирањем, која је несташно одскакивала од њених ногу при ходу. Мушки оковратник, на који је као набурено, притисла своју малу, округлу браду. Али најлепше и најслађе је било код ње нешто, што је Милош дотле замаерао као велику неукусност код сваке друге. Носила је високе ципеле са много дугмади, али те ципеле су биле шире од њених ногу – у црним чарапама. Заиста се Милош дивио себи, од куда баш то, што се њене ногице као мичу и лелујају у обући, од куда је баш то давало толико миле и детињасте дражи њој. Пролазила је полако и као да је гегуцала, као дете које се игра маторца.

Он је воли, воли, воли. Ма како да је бесмислено и глупо, он је воли. Старији је од ње барем за четрнаест година, он и не зна да ли је паметна, нежна и добра, није лепа ни изблизу као његове дотадање везе; мајушна је, незнатна је, али је он воли. Исто онако као кад је био дечак. Воли је кад је види само, и уздрхти кад га погледа, а сва му је жеља да с њом преседи ћутећи пола сата; па ипак жели то страсније но пољупце свих раскошних, светских жена. То не може бити болест, јер он је при себи и свестан свега што се с њим и у њему догађа. Једино је могуће да га је преправила душа овог малог града, да је ветар младих усева здувао с његове душе наслагане слојеве великоградских димова и паркетских прахова, и да је у њему опет проклијала чуваркућа и невен. Може бити; до врага! али се он с тим осећа срећнији но на белним рукама Вилминим, опијен мирисом њеног парфема. Али шта ће бити на крају? Има ли то смисла? Не зна он ништа. За сада ће се предати нека га овај жубориви поточић носи као дечју лађу од новина, па ако буде бесми-

слица, бесмислена и опасна, он ће се тргнути. Чекаће још с упознавањем. А после? Бог зна.

И ако га је глава заносила и почело га пробадати у слабинама, он се ипак спремао да по подне прође њеном улицом а намеравао је уједно и да јој пошаље цвећа. Примила не примила безимено, биће јој драго. Али пре но што се извукао; дође му хотелски слуга с писмом. Умало се не сруши, јер писмо је било од Вилме: – „Дођите одмах. Соба бр.8. Вилма.“

У први мах се уплаши, и намисли да не оде, али онда превлада у њему срџба и жеља да види у чему је ствар, и да енергично онемогући сваку женску капрису.

Кад је отворио врата од собе бр. 8, Вилма учини плахи корак унапред, као да хоће да полети на Милоша, али се одмах застиде и запрепасти, видећи његово бледо и скамењено лице.

– Од куд ви овде?

– Дошла сам да видим ваше родно место.

– За то сте могли изабрати лепше време, а не кад сам ја у жалости. Умрли су ми и отац и брат.

– Ужасно! – прошапта Вилма па превуче укочене прсте дуж образа. – Милош, примите моје саучешће. Али, за бога, пазите бар ви на себе. Ви врло рђаво изгледате.

– Мала индиспозиција.

– Не, вас ова несрећа страшно потреса. Треба што пре да напустите овај град. Мртве ни онако не дигосте више из гроба.

– Не могу још, морам се одморити.

– Напротив. Што се више бавите овде, бићете све уморнији и истрошенији. Знам ја вас. Ви ћете напоследку толико ослабити и телом и духом, да ће те и остати овде. За то сам и дошла по вас!

– Али како сте ви могли доћи? Јесте ли сами дошли?

– Јесам и – и Вилма се осмехну.

– Сами? А Господин Барон?

– Господин Барон је остао да се приучи опет на гарсонски живот.

– Зар?

– Да. – И Вилма одлучно и блиставим, херојским очима погледа у скупљене Милошеве очи. – Јесте, оставила сам га. Не могу више с њим да живим. Признала сам му све. Галантно се понео.

Милош пребледе и ухвати се за столицу.

– Милош, ви сте пребледели. Зар ме тако не волите? Ја сам учинила за тебе све. Почећемо нов живот, достојан тебе, да не будеш више само туђ чиновник.

– Касно је, госпођо. Ја се нећу више вратити у Берлин.

Вилма погну главу и зајеца.

– Добро. Искапићу чашу до дна. И ако ме не волите, отрпите бар моју жртву, и примите ме овде. Бићу вам жена, метреса, шта хоћете чините са мном.

– Не могу од вас примити ништа. Ја вас не волим. Ја волим другу.

Вилма цикну и пође на Милоша, устремљена, на прстима и са укоченим опруженим рукама.

– Дакле, лагао си ме? Милош испружи руке.

– Нисам. Овде сам је заволео.

– Ту, ту, у овом дроњавом гнезду? Ха, ха, ха! – па се зацени у кикоту, који пређе у грчевит плач.

– Одлазите, одлазите!

Милош, привидно савршено миран, полако се покло-ни, и изиђе, корак по корак као месечар.

– Збогом, госпођо!

Чим је стигао кући, он паде с врата у несвест.

Кад је дошао себи, учини му се да је у врућем купатилу. Обливао га је зној, а уста су му горела. Полако отвори очи, и срете уплакана лица, која се усиљаваху да се смеше. Крај њега је стајао и држао га за руку стари доктор.

– Биће назеб и нервни потрес. Лезите само мирно.

– Воде!

– Ево ти лимунаде.

– Изгорећу. Је ли то тифус, господине докторе?

– Какав тифус! Обична грозница. Лезите само мирно. Добићете хладне облоге.

Касно у вече је ватра попустила, и он се већ весело разговарао. Но говор га умори, и он заклопи очи, замолвивши остале да само причају, то га успављује.

Тетка и снаха су говориле шапућући.

– Кога је то спомињао ?

– Нешто немачки. Свађао се с неком женом, и све спомињао неку Миру: „Meine Mira... Mira...“

– Боже мој, Боже! Да, јеси л' чула за ону Миру благајникову?

– Спаваш ли ти, Милошу?

– Шта?

...Она се, знаш, као волела, ђачка љубав, с оним Јециним сином, учитељем. Та знаш Јецу снајдерку, моју укућанку. Јеца је била од почетка противна. Хватала им је писма. Последњи месец дана изгледало је, каже, као да су се разишли. Но сад опет Јеца ухватила поново једно писмо. И знаш шта пише, несрећница? Каже, опомиње га на његово обећање, да је неће оставити у срамоти. Сад, каже, она је онако остала, па она поручује, ако је одмах не узме, она ће убити и њега и себе. Замисли, молим те, ко би то мислио за ту девојку!

Милош изненада диже главу.

– Која је то Мира?

– А ти не спаваш? Види га, види само, како прислушкује.

– То је, знаш, она што си ти на парастосу питао како се зове.

Милош заклопи очи и паде на јастук.

– Је ли ти опет зло, Милошу?

– Не, не, идите напоље, молим вас.

Жене изађоше, а Милош седе у постељи, мада га је глава пртезада доле, јекну потмуло, и ишчупа праменове косе згрченим прстима. Па се немоћно завали у душеке, а сузе му потекоше, и није их ни могао ни хтео за-

оставити. Тресао се, вио се од јада. Осећао се преварен, увређен, разочаран и бедан као никад. Са страшним клетвама је спомињао Мирино име, „мрзим је, мрзим, мрзим!“ „Срамота! Стид да те је, блуднице!“ Он се није сећао да је икад био толико несрећан, баш зато што му је несрећа била тако иреална, беспомоћна и бесмислена. Ту сад нема спаса, нема помоћи. Стискао је песнице, као да је у страсној срџби гушио њен врат, измишљао је и очајно тражио поводе како да се свети, како да је презре, и по неколико пута је покушавао да скочи и да седне, и да јој напише писмо. Да јој рекне да он зна све, да ју је волео и да је сада презире, презире, презире! Па се и опет немоћно превртао, тражећи својим разјапљеним и испуцалим устима вездуха.

Најзад се све смутило у један црвени пожар, у ком су буктале мисли без везе као језици жарких пламенова, а гушила усијана пара црне туге и пржила јара устрепталих, сажежених страсти.

Покидао је кошуљу са себе, дерао је покривач и скочио крештећи: – блудница, блудница! Дајте ми је на траг!

Жене су га једва могле савладати и положити у постељу.

И данима су га морале чувати, јер је непрестано чупао и кидао и бацао око себе. Јастуче од гуме, са истуцаним ледом, припитомило би га само на пола сата, и већ после тога почео би опет бунцати и дувати ватру из себе.

На махове је само долазио к свести. И тек што би се преврнуо на једну страну, почео би јечати, јер га је дупшек пекао као паклени камен. У бунилу је тражио рукама зидове, и припијао на њих своје спаруштене дланове и образе, тражио и хватао чаше, те и њих притискао на чело и грлио их.

– Воде, воде?

Жудно је стезао малу чашицу с левком, и сисао воду. И онај округли, хладни млаз, који је сисао, осећао га је

потпуно у његовој округлини и дужини, преко језика, до ужеженог грла, као нешто свилено, глатко, мило и драго. Ништа и никог није распознавао, сви појмони и све мисли и осећања била су само: убитачна, мрска, врућа и благородна, добра, студена. Сва његова чула су само то примала и разликовала; он је и питао и чуо и видео и мирисао само жар и хладовину. Хтео је да бежи, јер је постеља душманин његов који га сагорева, и избуљених очију бленуо је некуд напоље где се смеше на њега, зовући га у своје рођачко, утешно, умириво, бело, бело крило, сметови, санте и мразеви. И широко, плаво, хладно море! Ах, лећи, го-голцат, на студену пучину која га опкољава свега меко као кадифа и упија се у његове поре, и пливати, пливати у студени, и удисати хладну воду, пити хладну воду, јести хладну воду, мислити хладне, океанске мисли, љубити хладну воду, тепати јој, молити јој се, заклињати јој се, венчати се за вечита времена, с хладовином, с хладовином... Бог је ледени мир, анђели су ледени звуци иња и пахуљица, Христос је ледена бела милост, Маријини кринови су ледено цвеће, Мира је била грудa леда која је проврила на пурпурној шаци усијаног порока. Вилма је сунчев колут, жене су похотљиви мехури кључале воде. Берлин је бескрајна настрешпица модро усијаних, платинских ступова кроз које струје искре које праскају, људи јуре на кострешених, разбукталих коса које ударају, а срца им сијају кроз беле кошуље као комође ужареног брикета... Милану је хладно, оцу је хладно, гробље је пољана покривена снегом, његова је кућа од снега, деца су бела, прсти су им суцуци од леда на стрехама. Раванград је бео, хладан, тишина је хлад, мир је вејавица, тиха, тиха вејавица. Он чује како се снежне звездице даркају једна о другу, смеши се и пружа руке да падају по њима и да се слажу, слажу у купу...

Треће недеље је попустила врућица, он је отварао очи и сваки пут се сретао са истим благим, забринутим лицима која га теше својим осмесима. И дању и ноћу се-

дела су крај њега, и као да су чула и миг његових трепа-
вица, чим би он отворио очи, већ би снаха, згрчена и за-
спала на фотељи, погледала и машила се онога што би
он онога часа пожелео. Од куда то немо читање мисли?
Каква је та велика и смерна љубав? Зар може бити бе-
страсна љубав тако моћна, тако профињена? Није то
користољубље, јер да је он у болници, где се обилато
плаћа и где се вешто негује, опет не би нико умео да
осети: кад треба изгладити наборани простирач испод
његовог, улежаног бедра, кад треба руку положити на
чело, кад треба питати, кад заћутати, као што његови
овде сви то наслуте и учине. И од куда тим слабим же-
нама толико снаге? Које су праве жене, или оне које нас
љубећи уцвељују, или ове које нас, изможене пољупци-
ма оних, тихом преданошћу исцељују?

Реконвалесценција је најблаженије расположење.
Једна опште хладна и млитава отупелост тела чини да је
пријатно и лежати и слушати и говорити. Милош је
имао тако тренутака, када се осећао тако задовољан, да
је звиждао и певуцао не мислећи апсолутно ништа. Сва
наивност жеља, незасићености и фантазије, вратила му
се.

Уђе ли снаха, он је дочека радосно.

– Седи, седи, остави пос’о, седи ту, ту, да ти причам,
како сам ти ја славан човек, ха ха, ха...

Тако почне с гладном нестрпљивошћу, гласно, па све
тише, док се иза треће реченице не умори, пређе у ша-
путање, па задихан заћути. Но не једи га што није могао
испричати наумљену причу. Он ју је већ прежалио и за-
боравио. Напротив, завали главу и задовољно, уморно
се смеши и шапће: – Не могу!

Рђаве мисли није мислио, као што плућа неће да уди-
шу зле гасове. Падне ли му на ум Мира, он се намршти,
и мисао одгони, као домаћин совуљагу са свога крова.
Но што му је здравље боље напредовало, он је све че-
шће морао да прекида ток мисли. Још је могао да запо-
веда и сновима, али склизавим асоцијацијама већ теже.

Ускоро су и Вилма и Мира лежале мртве у његовој души. Он их је осећао, али је болно место оградио, као што пчеле змију, која им се увуче у кошницу, залију воском. Она је унутра као мумија, али не кужи. Обујмио је Мирин лик црним измирењем у непроменљивост. Био је начисто с тим да јој неће ни писати. Чему? И најзад, којим правом? Доста ће бити ако је никад више и не погледа. И то ће бити доста.

Пролеће је било у јеку. Он је то приметио по сенци оне лозе, коју зором сунце баца на таваницу више његове постеле. Он сваким даном види како јој је лишће шире. Избројао је и колико има листова, и листови колико углова. Избројао је и све беле венчиће, фигуре на плавој основи бојадисаног плафона Има их с једне стране четрнаест, с друг четрнаест и по, а са ужи страна десет и девет и по. Сваки венчић има по пет цветова, а сваки цвет по осам белих црта. Он је све то бројао, сабирао и делио и налазио је да има један магични број, која се провлачи кроз све комбинације. И нашао је да су ти цветови само за површно око једнаки. Ко боље загледа, уочи њихове индивидуалне особине. У главном, сваки је венчић, кад се кроз трепавице гледа, сличан мачјем лицу. Али их има намрштених и има их доброћудно искежених.

По дрхтају сенки знао је ветрове, а по положају њиховом знао је време. Чуло мириса му се тако развило, да је осећао из опраних рубаца старе мирисе, и кад снаха уђе, шта се кува, а дође ли ко, одакле долази: да ли из мушког или женског друштва? Заволео је тишину, и сазнао је њене говоре, сензације и панике. Шум, кад се одело и перје у душецима слеже, даске крцкају, мишеви трче по ћебету, муха хода по политури. А јутра су свечана. Тада се отвара прозор, улази ваздух и сунце и мирисна прашина са гроздова. Кад се једном једна пчела забунила и улетела у собу, њему су сузе навреле на очи од среће. Њен зузук је био за њега оркестар; питање њеног изласка, најважнији проблем дана. Он јој је

тепао и распектовао је, јер је она била сва жута од цветног прашка у који се умељала, а на њеним бутинама теретно су се слепили слојеви жутог воска.

Сада су већ долазили пријатељи да га походе. Он је слушао њихове говоре и почео се занимати њиховим тежбама, и саживљавати се с њиховим радостима и жалостима. То су све добри људи, и заиста, питање њихова опстанка је питање изнад свих. Њему је ласкало што се цео град интересовао за његово здравље, што је чак и начелник, за време његове критичне болести, наредио да се улица испуни и обложи дебелим таваном сламе, како болесника не би кола узнемиравала. И кад су му рекли, да су одложили избор инжињера док он не преболи, и не рекне своју реч, њему је та пажња била ванредно мила. Он је обећао да ће се примити тог места, и тада није осећао да чини икакву жртву и нити га је вређало што су сви били задовољни, и сматрали да је у ствари и он сам постигао велику срећу. Снаха га је с децом обасипала захвалама и сузама, што се он за њих жртвује, а он је из чистог уверења доказивао да то није жртва, да је то дужност и срећа.

Сада су у њему од свих тих одлука, које одређују нови правац његова живота, много важније биле етапе: млека, гриса у млеку, пиринца у млеку и чорбе, а први ајмокац од пилетине очекивао је он с целом кућом као повратак победоносне војске. На дан устајања из постеље чиниле су се припреме као за првенчеву поступаоницу. Слали су му цвећа, слаткиша, а деца су добила чоколаде. Држали су га испод пазуха, и он је, колебајући и љуљајући се, успео да достигне канабе. Затим је изашао на сунце и, обавијених ногу у ћебе, седео у плетеној дубокој столици на сунцу. Пружао је шаку према зрацима, и смешио се како се она провиди и као да се назире румена крв која у прстима струји. После неколико дана већ се шетао у подневном присоју испред куће.

Из далека примети Миру. Мало се узнемири, али, умотривши да га је она видеела испод свог широког

сламног обода и да је пребледела, у његовој души, место да плане срџба, заталаса се жалост. Она, сада, сигурно, нема сна и нема мира. Она већ недељама корача међу људима као међу трновима и бојажљиво, уздржана дисања подзрева. Ко зна од њих за њену срамоту? О, како мора да стрепи њена ојађена душа сада, како мора она да чека, да ли ће приметити на њему: – зна ли и он за то? Можда ће то бити за њу судбоносна пресуда. Јадница! Ево је већ близу.

И Милош, с тешким напрезањем диже главу, и уложи сву снагу да дочара у своје очи некадашњи израз.

Она је пролазила, полако, погнуте главе, гледајући испод ока према њему, бледа и упијених образа и истањених усана. Па, прво бојажљиво изненађена, а затим постепено, охрабрених, ширених очију, управи поглед, у ком је муцало нагађање: – Можда он не зна?

Милош се бледо осмехну, и скиде лепо шешир.

Мира поцрвене, а у очима јој грану срећа са сузама, и пожури даље.

– Сиротица, доста је њој њеног јада. Што је не бих за један часак барем овеселио!

Када се сасвим опоравио, ишао је полако у шетњу, на поља, на оранице. Уживао је у лепоти равнице, у коју се ступа сталожено, знајући куда се иде и на шта се гази. Све је отворено, јасно, поштено. Нема привидности ни обмањивања. Посејеш, и видиш где ниче. Докле год видиш, све можеш руком дохватити, људском снагом и замахом. И најмањи травин цвет је леп, кад га принесеш и угледаш савршену и скромну лепоту склада у његову саставу.

Разговарао је са сељацима, и био је задовољан кад се са њима споразумео, равноправно као с људима. Заустављао је неке с којима је ишао у основну школу. Говорио им ти, и стискао им руке, здравећи њихове породице, и искрено се радујући њихову напретку.

Кад су га изабрали он је био срећан и задовољно је слушао комплименте својих суграђана, а поносан је био

што им толико поверења улива, и очекују препород градског грађевинарства од њега.

Најзад, ништа се није побунио против пријатеља, који су га опоменули, да би било мало незгодно, да он живи у кући са снахом, а обоје су још млади. Може свет свашта говорити, а после она би била и најбоља за њега, а и деци би он био бољи отац од туђина. Наравно, треба диспензација од владике, али то је већ брига најугледнијих мештана, који ће специјално зато отићи у Нови Сад.

Тако је и било. И Милош Ока је радио вредно. С највећом је амбицијом створио нови план града, и поносан је био на своју конструкцију клупа у парку. Тек кад је у мештанским новинама изашла белешка о његовом десетогодишњем јубилеју, од како је главни инжињер у граду, где се спомињао као понос ондашњег Српства, као генијалан инжињер, који је оставио сјајну и уносну каријеру на страни само да привреди своје родном месту, Ока је осећао голему сатисфакцију.

Најстаријег сина је поучавао сам, и радова, се што је у њему нашао исти талент. Дуге ноћи је седео с њим упућивајући га у тајне више математике; а кад је матурирао он га је спремао за технику, с напоменом, да ће га по свршеном факултету послати куда на страну, да се усаврши, а онда ће му уступити своје место.

Но пред полазак Милорад одлучи да отворено говори са оцем. Морао га је потражити у кухињи, где је с начарима и са својим домаћим алатима, попевши се на лестве поправљао кућевну електрику. Он је конструирао неки друкчији микроакумулатор, који даје електрику не само за звонцад но и за целокупно осветљење и грејање. Он је био на тај свој изум, који га је стао доста новаца, изранредно горд. Ту му Милорад саопшти, како он хоће да буде поштен, неће да га вара, па после да он жели да се ода науци, електротехници, и да по свршеним наукама он неће у онакву праксу, како би то отац желео,

јер неће да се врати овамо, у ову глупу варош, него ће отићи у Америку, Николи Тесли.

– Хајде около, балавче један, сврши ти само, па ћемо видети! – с доброћудном љутњом ману чекићем Ока по једном клину, и по Милорадовој амбицији.

– Немој ти тако, оче. Ја осећам у себи дара потребне енергије, да то спроведем што желим.

– И други су тако желели, па се опет лепо овде смирили.

– Пхја, – презриво ће мали – па да ти искрено кажем, и ти да си имао потребне енергије, не би се сахранио у овом раванградском блату. Ја бих се одмах сад убио, да знам да ћу се морати амо вратити. Нема овде полета, нема разумевања за велике ствари, то је само цепидлачење и ситничарење. Ја то нећу. Ја мрзим ову досаду, овај уски, притешњени живот. То је недостојно таворење, без идеја и полета.

Ока се само насмеши:

– Иди, боље ће бити, па притисни звонце у салону, да видим је ли добро и одврни сијалице.

Милорад са жаљењем и омаловажавањем премери оца, и оде.

– Тррр!

– Звони! – кликну Ока радосно. – А гори ли?

– Гори! – одговори оздо Милорад.

– Гори!!!

1913.

Младен Весковић

ЗЕМЉА КАО НЕЗАСИТИ ПАГАНСКИ БОГ

Вељко Петровић (1884-1967) је несумњиво писац чије је место у историји српске књижевности неупитно. Истина је, такође, да се његов статус мењао од незаобилазног аутора у разноврсним антологијама и изборима приповедака у време између два светска рата и након Другог светског рата, до релативног заборава у наше време. Напросто, у претходним деценијама у којима се српска књижевност преображавала и усложњавала, Вељко Петровић постао је део историје књижевности, а много мање писац актуелних тема и интригантне поетике. Тако се из његовог великог и разноврсног опуса (објављивао је континуирано у дугом временском луку од 1902. до 1964. године), у којем се налази око сто приповедака, издвојило неколико оних које су најбољи репрезенти тематских интересовања и поетичких опредељења овог аутора. То су, по квалитету и броју понављања у антологијама, пре свега приповетке «Салашар», «Земља», «Препелица у руци» и «Буња». Оне показују да је Петровић реалистички приповедач, тематски везан за земљу, Војводину и судбине људи из најразличитијих друштвених слојева које на њој живе у разним околностима. Петровић полази од усмене наратије (технике *сказа*), која са собом носи широко описивање околности и потом лагано фокусирање на кључне елементе и главне ликове приповетке. Причу казује свезнајући приповедач у трећем лицу, а ликови су по правилу типизирани, како и налажу конвенције реализма. Мотивација је логична, узрочно-последична и у њој битно место имају психолошки и социјални елементи. Радња нас нужно води узлазном путањом до тачке климакса, након

које долази до разрешења и закључка који симболички резимира оно што приповедано.

Ни приповетка «Молох» (написана 1913. године) није изузетак у односу на дати опис Петровићевих приповедачких стандарда, али га фином игром симболике наслова и његове везе са садржајем битно допуњава, чинећи ово дело посебно упечатљивом, нарочито када се узме у обзир време које је прошло од њеног настанка. Дакле, и ова Петровићева приповетка је фокусирана на судбину изузетног појединца, Милоша Оке «доктора технике и првог инжењера велике светске предузимачке фирме *Пенц и Брезлмајер* у Берлину». Поникао у војвођанској вароши Равангарду, он у Немачкој успева да створи сјајну каријеру и задобије статус ванредно надареног и смелог инжењера, чије иновације остављају без даха и његове колеге и обичне људе. Међутим, усредсређен на успех током година студирања и рада («моја снага је и самоћи», каже он), јунак заборавља на завичај и потискује га дубоко у себе. У тренутку највећег тријумфа – успешне изградње великог аквадукта – Милош добија вест да су му отац и брат на самрти. Због тога, након дугог низа година он одлази у своје родно место, где затиче мртваг брата о оца на издисају. Окружен тугом због две смрти, братовљевом децом и осталим укућанима и суграђанима, стварима које су му чиниле детињство, Милош почиње да заборавља на мирисе берлинских паркета и изнова почиње да ужива у мирисима завичајне природе. Када нестане самоћа, као да и Милошева снага ишчезава. И то је место кулминације у приповеци на којем се клатно премешта на супротну страну таса, радња креће другим током, из Берлина прелази у Раванград – родна земља почиње да се обмотава око Милошевих ногу и он одбија љубав жене свог првог шефа у Немачкој, а почиње да се занима за жене из своје вароши. Грађани га моле да прихвати дужност главног градског инжењера, што он након неког времена и чини и тако постаје «понос ондашњег Српства,

као генијални инжењер, који је оставио сјајну и уносну каријеру на страни само да привреди своме родном месту». Ласкавост таквог комплимента, заједно са љубљивошћу према родној земљи чини Милошу животни обрт сасвим сношљивим, чак жељеним решењем.

Након што је на тај начин разрешио заплет, Петровић на самом крају приче, у последњој сцени, још једном у компримираном облику резимира све претходно исприповедано, али целини додаје и једну нову сазнајну димензију. Наиме, Милош Ока са најстаријим (прворођеним!) сином Милорадом, кога је сам подучавао природним наукама, поправља електроинсталације у кући. То је и тренутак у којем се Милорад спрема за одлазак на студије негде у иностранству. Док помаже оцу, син му саопштава да по завршетку студија «неће да се врати овамо, у ову глупу варош, него ће отићи у Америку, Николи Тесли». На то му отац одговара: «– И други су тако желели, па су се опет лепо овде смирили.» И тиме давнашњи круг, којим је и сам отац прошао бива отворен и затворен. Отворен за сина, а затворен за оца. Символика краја је неупитна и недвосмислено упућује на значење наслова приповетке. Наслов заправо засвођује приповетку и «дописује» јој још једно значење, које без њега можда не би било тако видљиво, а то је да је жртвовање за заједницу, приношење себе на *жртвеник домовине* ипак – жртвовање, одрицање и лишавање, које некада ни велике речи и лажна или истинска захвалност колектива ипак не могу да компнезују. Иако је Петровић чешће користио метонимијске наслове за своје приповетке, овога пута се руковођен талентом и интуицијом одлучио за одличан симболички наслов, а да при том само име Молоха које нигде у тексту не бива апострофирано, што изузетно доприноси успешности утиска који читава прича оставља на читаоца. Аутор је приповеци дао врло симболички снажно име – «Молох», јер је реч о старом семићанском богу рата и сунца, али и богу суше, болести и зла, којем су у религиј-

ским обредима, у циљу отклањања зла, разарања и смрти приношене и људске жртве, најчешће прворођена деца. Био је поштован у многим античким културама широм средоземља, замишљан као џин са главом бика и великим рукама, који седи на престолу, тако да је временом постао симбол злих ритуала и страшне и следе силе која захтева многе и невинне жртве. Символичка веза између главне Петровићеве приповедачке теме – земље и захтева за њено очување, то јест жртвовања за земљу и заједницу, и мита о античком богу сасвим је јасна и недвосмислена, само што овога пута она није у судбини главног јунака добила трагичну димензију. Али речи Милошевог прворођеног сина упућене оцу ипак бацају снажно светло на ону демонску страну античког Молоха: «па да ти искрено кажем, и ти да си имао потребне енергије, не би се сахранио у овом раванградском блату. Ја бих се одмах сада убио, да знам да ћу се морати амо вратити. Нема овде полета, нема разумевања за велике ствари, то је само цепидлачење и ситничарење. Ја то нећу. Ја мрзим ову досаду, овај уски, притешњени живот.»

Отворен крај приче даје нам могућност да домишљамо да ли је Молох земље касније успео да добије још једну жртву, или је невино прворођено дете, Милорад, ипак успело да се ишчупа из канџи дива с главом бика. Али цео један век који је прошао од времена када је Вељко Петровић написао ову причу – и то век који је успео да у себе смести два велика светска рата, неколико крвавих балканских племенских чарки и неколико држава на истој земљи – многоструко је показао занчењску универзалност ове приповетке, која нам не даје нам превише разлога да поверујемо да је незасити пагански бог најзад задовољио своје апетите на овом парчету земље на којем живимо. Нити да ће се то ускоро десити.

Сибе Миличић

ЗИДАЊЕ ХРАМА

Кад су, једног дана (баш пред подне), стари клесар Петар и његова млада кћи Маргарита, улазили у село (са мазгом натовареном с једне стране клесарским алатом, а с друге, машином за шивење), нико од сељака није ни сањао колико зла долази к њима са ово двоје људи.

Кућа је за њих већ била спремна: мала, камена (као све куће на овим острвима), на један спрат, празна још од лане, кад се цела једна породица одселила у Америку.

Село је намеравало да започне градњу нове цркве: стара је била премалена. Тражили су дуго клесара који би ископао камење из каменолома (којих ту има у изобиљу), док нису успели да наговоре овог старог, искусног клесара. Он се одазвао после много размишљања, највише стога: што је у граду на копну радио под туђом управом, па му се то није више свидело, а друго, што је тамо његова ћерка шивењем мало зарађивала, па се надао, да ће јој на селу посао ићи боље.

Ћерка није била нимало одушевљена очевом одлуком, али шта је могла? Морала га је слушати. У души, је, ипак, одмах стварала план како ће му сваког дана убризгавати по капљицу отрова, да му огади овај живот „у пустоши“ (како је она говорила) и тако га присилити да се понова врати у град, где је она имала начина свакакве разоноде, што јој у селу (како је она мислила) неће бити могуће.

Сељаци су их дочекали са највећом пажњом. Одведоше их до куће и предадоше им је. Девојке уђоше у предсобље, па, кад уђе гошћа, скупише се све око ње и пове-

доше је по собама, чудећи се непрестано, како је она лепа, бела и румена, као права лутка!

Старац је остао у дворишту док су му сељаци све скинули и унели у кућу. Онда се и он, погурен од педесетогодишњег рада, полако попео по степеницама и сео за сто у предсобљу, на којему га је чекао већ обед, који му је спремио један будући комшија.

То му се није никада догодило у граду, за то се тамо не зна! Ћерка је остала запрепашћена, чудно дирнута, и ако јој баш није било одвећ пријатно јести нешто што је спремила некаква, Бог зна каква сељакиња, нечиста и замазана. Али, ипак, уморна од пута и изгладнела, почела је, готово са страхом, да једе, док није осетила да је јело врло укусно, тако да јој је, на свршетку, изгледало мало. Отац је већ био научен на све, он је јео са највећим апетитом, после чега се напојио добрим вином, које је, такође, било донесено на дар од сељака.

Док су они јели, комшије стајаху око њих, мирно, као војници на стражи. Девојке су пазиле на клесареву ћерку, као на неку долетелу, нову, непознату птицу, сву шарену и чаробну, завидећи јој, што су њезини образи бели, а на јагодицама црвени, као најлепша јабука, а њихови црни, сви изгорели од сунца. Посматраху јој и одело, додирујући јој чипке на раменима и чудне наборе на рукавима, готово не верујући да то може бити право: тако им је све изгледало лепо, као да је насликано!

Говорило се мало; сељаци се још нису били ослободили. Девојке су само задовољно посматрале гошћу, па се, кадикад, насмејале, погледавши једна другу, да би тако изразиле своје велико задовољство и цело своје очарање.

Пре него што се свршио обед, дошао је и жупник, Дон Антун, да их види. Чуо је од звонара да је дошао клесар са ћерком, па се пожурио да их посети. Био је млад сасвим, предат свом душом своје тешком звању, мислећи само: како ће улепшати село новом црквом, која ће га уресити као круна.

Кад је свештеник ушао, старац се први дигао а за њим и његова ћерка. Девојке се ужурбаше да пронађу још једну столицу, па је наместише до старца.

И жупник (чим је сео) започео је разговор о путу, о вароши, али обично, свакидање, док, одједном, не пређе на цркву. Тада се занесе, и причаше дуго: како ће она бити лепа, украс села, и таква, да би и у најлепшој вароши могла да се сагради. Говорио је о неком каменолому, за који се прича, да су из њега још древни Јелини копали камење и носили преко мора, да тамо граде своје дивне, вечите храмове.

Клесар је на то одговорио да он познаје све врсте камена на свим овим острвима; да он већ педесет година клеше камење по овим крајевима, па, да је сигуран, да ће овде пронаћи чист, бео камен, којим ће моћи да се сагради црква онаква какву село жели.

(Док се овако водио разговор, клесарева ћерка је ћутала и често погледала на свештеника. Он је слушао позорно њезиног оца, или заносно одговарао. Она, љубопитно га посматрајући, утврдила је, да свештеник врло лепо говори, да је врло леп, врло пријатан, и да му смех има нешто врло примамљиво. У граду су били све неки стари, дебели, угојени, масни попови; овај јој се учинио отмен и некако необично фин, као неки велики господин.

И док су они непрестано разговарали, она је непрекидно пазила на свештеника; неколико пута се, кад би је он погледао, и насмешила; али он то није запажао).

Одједном, свештеник погледа на џепни сат: било је већ око три сата после подне. У разговору време је прошло брзо, требало се дизати.

Дон Антун се диже први, и позове клесара да иду на место где се имала подићи црква. У исто време, позвао је њега и ћерку му на вечеру.

Сви се дигоше. И Маргарита се дигла и отишла до врата да испрати госте. Док су гости пролазили, она је стајала на вратима и поздрављала их са „збогом“; све-

штенику се дубоко поклонила. Пратећи га погледом, сетила се (ни сама није знала зашто!) свога љубавника у вароши. Упоредила га, подсвесно, са жупником, и (чудновато!) одједном, помисли да није имало смисла што га је замолила да је посећује барем једанпут недељно.

Клесар и његови пратиоци, са жупником на челу, изашавши из куће, нису прекидали разговор. Полако, застајкујући, ишли су ка месту на коме се имала подићи црква. Путем, скупљало се све више света, највише деце, тако, да је, напослетку, поворка личила на неку велику пратњу.

Кад су стигли до места где се имала сазидати црква, жупник се распричао још више него у кући, пратећи своје речи са све више покрета. Причао је клесару све што је намеравао да учини, обећавајући му непрестано, да ће му, чим стигну кући, показати и инжињерски нацрт будуће цркве.

(Сељаци су стајали око њих и слушали, већ по стоти пут! причу младог жупника: зашто је баш изабрано ово место, које је у средини села, на малој узвишици; каква мора бити црква с поља, каква изнутра, и друго.)

Сви, у разговору о свему томе, упутише се, најпосле, према жупниковој кући, у коју уђоше само старији сељаци са жупником и клесаром; остали осташе неко време пред вратима (деца се попеше и на зид, одакле се видело у кућу, али их одатле отераше), па се, полако, разговарајући сви о цркви, разиђоше.

У кући, пред нацртом, Дон Антун се запенушио. У жару и пламену, говорио је о црквеном прочељу, о олтарима, о плочнику унутра, о кандилима, о прозорима, о сликама, о звонари, о звоновима: који ће брујати, не, као до сада, разбијено и без склада, већ ће бити удешени нарочито, по нотама, и тако, да ће се глас сва три звона стапати у један диван склад и падати, као музика, на све душе пуне молитве и вере.

Отишао је затим у покрајну собу и донео књиге о новцу, и сав сакупљени новац. Избројао га пред свима (било је ту много хиљада), па, онда, у заносу, клицаше: како ће се, из тог мртвог, ништавног папира и ниског метала, дигнути ка небесима дивна богомоља, бела, као рајска голубица што се спустила с неба на ово парче кршевите земље. Док је говорио, његово је лице било до било нешто пророчког, узнесеног, зрачног. Свака његова реч била је један звук звона, један усклик душе светле и обасјане.

Утонувши у оштри дим јефтиног сељачког духана, који је пецкао очи и грицкао грло, неко предложи да се изађе напоље.

Изађоше.

На отвореном, зачудише се, кад опазеше да је готово вече. Тако је време брзо прошло!

Сутрадан је била недеља. Жупник је морао у цркву да нареди све за сутра и да види има ли ко што жели да се исповеди.

Стога он остави сељаке и клесаре и оде до цркве; отшкрину врата и погледа унутра: црква је била празна, пуста, ниједна „залутала овчица“ није тражила спаса! Жупник дозвољава црквењака, нареди му све што треба и врати се к друштву.

У то се спусти сумрак. Одасвуд жагор и дозиви, звонца, клепетуше на овновима и мазгама. Вече је оживело. Најпосле, и „Здрава Марија“ одјекну са старе звонаре, старим гласом једног усамљеног звона инвалида, да најави тишину која ће се спустити, за трен, над ово тихо острвско село, срећно и поносно, узнесено једном великом, светлом надом.

Клесар и жупник одоше натраг у жупникову кућу, где их је чекала Маргарита са вечером; остали одоше својим кућама.

Жупнику је било врло пријатно клесарово друштво, клесаровој ћерци исто тако жупниково, само је стари клесар био некако нерасположен. Он се сетио да је тог дана субота, па, да је у вароши, он би могао да се прође и разоноди. Свако вече, особито суботом, он је излазио у једну кафаницу (рађе, крчму), где га је чекало друштво са вином и картама. Овде, у селу (видео је одмах чим је стигао), нема ниједне крчме. То га је озловољило.

– Ко ће моћи издржати! Жупник ће за кратко време отићи у своју собу и затворити се да чита псалме, а ми ћемо морати кући, у пусту собицу, мртву, без ичега! –

Тако се и догодило. Жупник их замоли да га извине, али да данас целог дана није прочитао ни једног ретка из свог бревијара, па да мора још вечерас да све дочита.

Клесар и ћерка му, дигоше се одмах и одоше кући. Путем их срете месец: диван, велик, чудан. Никад га таквог нису видели у вароши! Обасјао им је пут јасно, чисто, лепше од свих градских лампи. Дижући се, полако, пратио их је све до куће, тихо и меко, као најбољи домаћин.

Једно је вече било изгубљено у животу старог клесара. Ове ноћи неће кроз његове руке проћи ни једна карта, кроз његова уста ни једна псовка, ни једна чаша вина. Једна ноћ живота била је за њега изгубљена!

Док су ово двоје већ били и заспали, Дон Антун је још бдио у својој соби и читао псалме па при крају читања, клекнувши на клупицу пред распећем исповедао све своје грехе: Њему, Распетом Богу. Месец је пао кроз прозор и увукао се дубоко у жупникову собу, напунивши је својом светлошћу.

После исповести, Дон Антун се диже и, као вучен неком тајном силом, оде ка прозору. Прозор је био широм отворен; свежина ноћи улазила је кроза њ у жупникову душу. Са прозора он се загледао у, месецом осветљену, даљину, у разбацано село.

Дон Антун гледа, непрестано, док му око не стаде на простор на коме ће бити подигнута црква. Месечина га целог обасјала, прелила се преко свега као срма.

Жупник гледа и као да се заноси, као да види где из оног месечевог сребра расте велика, чудна зграда, (готово до небеса!) као да чује глас небеских звона (не од земаљског метала!), а нека дивна, узвишена радост пуни му груди. Не може више да издржи, већ пада на колена, склапа сав срећан руке и шапће неку молитву.

Месец га је обасјао целог, пао је по његовој пригнутој глави, по леђима. Он га је осетио, као неку најнежнију руку, као благослов.

Тако је остао неко време; онда, сав блистајући у души, диже се и оде у своју собу за спавање да се одмори до јутарњег звона које ће га дигнути из кревета.

Дон Антун је био сељачки син, али из имућније породице. Још у мајчиној утроби он је био одређен за свештеника: мајка се заветовала због неке несреће у породици.

Отац је био најсрећнији човек кад се дете родило; узевши га онако голишава у руке, насмејао се и кликнуо: – Ево мог свештеника!

Са тим заветом мајке биготкиње и жеље строгог оца, Дон Антун је одрастао, као четврти син у породици, мажен од свакога, проводећи све слободно време уз старог жупника, све до времена кад је морао оставити село и отићи у гимназију.

А кад је то време дошло, Дон Антуна одведоше у „семинар“ једне вароши на копну и ту затворише (са још тридесеторицом „одређених“), и обукоше га, већ прве године, у црно свештеничко одело. Оно му је тако добро пристајало да, кад се на свршетку школске године вратио у своје село, сви су у селу нашли, да личи на светог Алојзија, чија је слика са крином била на главном црквеном олтару.

Васпитан тако строго верски, његова је душа добила неки чудан страх од свега што није долазило у сагласност са вером и чистотом. Све нагонско, све телесно, све што је доносило задовољства, он је избегавао, тако

да се његова душа, полако, расцветала у један дивни, бели, мртви цвет, као они сребрни цветови на олтарима.

Кад је после свршене гимназије и теологије рекао „младу мису“, т.ј. прву мису, његово је село било тога дана једним делом раја. Цело је село било на причести, цело је село било чисто од греха. На свима улицама биле су засађене исечене гране бора, подигнути славолуци, извешене безбројне заставе. Целог дана, напукла, стара звона, јецаху са звонаре, али њему и његовим сељацима изгледаше, као да се то лије са неба песма серафима. И прангије су праштале, као громови. И из вароши су дошла три свештеника, да миса буде „у троје“, а, са неба, сишло је, на ово благословено, рајско село сунце, најчистије, најзлатније сунце најсјајнијег неба далматинских кршевитих острва, које се образује у плаветним дубинама чистог, каменитог дна Јадранског Мора.

У породици Дон Антуновој радост је тога дана била доведена до врхунца. Биготкиња мајка само је плакала и непрестано понављала, да сад може одмах да умре; строги отац добио је на лицу неки чудан израз, као да се цео његов дух претворио и скаменио у његовим цртама на лицу.

Само два дана после прве мисе остао је Дон Антун у своме селу. Одредио га бискуп за капелана у једно ближње село, а, после годину дана, (кад је стари жупник умро) на молбу целог села, био је потврђен ту за жупника.

И ретко је ко био вољен, као свештеник, у селима на острву, као баш Дон Антун у своме. Од првог дана село се цело предало њему у руке, као покорно стадо овчица. Његове младе године нису ни најмање сметале његовом упливу: он је знао да са чистотом свог срца све придобије, нарочито старе уседелице и биготкиње, које га, одмах на почетку, окружише, као онај трнов венац око главе Христове. Оне су око њега ишле цео дан помажући му у свему, упућујући га у све тајне села, у све гре-

хе села, тако да је он могао, сваке недеље, да одржи успелу придику против ових који нису слушали речи цркве и евангелија, већ ишли путем ђавола. Оне су му биле и домаћице, спремале су му све што је требао, убеђене да он то заслужује због чистоте своје племените душе, и говориле су (са потпуним уверењем) да су оне сигурне, да ће се он после смрти посветити.

Тако је Дон Антун, непорочним својим животом, владао срцима и душама целог села и водио своје благе овчице ка спасу вечном, предат сав свом дубоком верском осећању.

Јутарњи звон га је пробудио. Зора је већ била прошла и зраци младог сунца закуцаше му на прозор. Док се дигао и обукао, сунце је обасјало цело село, које је већ било у пуном одјекивању јутарњег живота.

Изгледало је да је управо недеља! Све је било светлије него обичног дана; шта више, и море као да је добило неку покретну боју велике, плаве заставе, која непрекидно лепрша: треперило је цело све до хоризонта! Дрвета љуљаху своје немирно лишће, врапци певаху са свих кровова, а сунце се лило непрестано на ово бело, камено село, и запљускивало га својим бљештавим зрацима, немирним и трептавим, као од неког скупоценог, финог, растопљеног метала.

У селу се већ рано све спремало за цркву. Тако је од како је Дон Антун у село дошао. Стари жупник није могао никако да навикне село да дође рано у цркву; Дон Антун је у томе одмах успео.

На доксатима људи се брију искрививши дуге вратове, изгореле од сунца. Нагнуте главе преко ниских столица, лица им се набираху у неке чудне гримасе због иступљених оштрица сеоских бријача. Жене трчећи, тамо-амо, са утијама, спремаху своје недељне хаљине и мараме.

И клесарева ћерка се спремала. Да би запрепастила село, узела је најлепше одело: све набрано, начичкано,

лаковане ципелице, и дуги златни ланац који је на крају подржавао неку јефтину лезу. Намазала се и наруменила јаче да би изазвала и још више дивљење.

А кад је дозвонило, цело је село већ било у цркви, или околу ње; код куће остадоше само младе мајке и болесници.

Поче миса, свечана, певана. Десеторица сељака певају латински: громко, погрешно и поуздано. Одговарају им, као обично, сви остали, чак и женске, још громче, поузданије и још погрешније.

Сва црква дисала је поверењем у сваку реч вере. Дон Антун, са уздигнутим рукама ка небу, дизао је, у чистоћи свог заноса, и све остале душе. Сви у цркви посматрају, са дивљењем и предано, сваки његов покрет. Благослов Бога силазио је преко њега на сва срца и нека срећна тишина владала је свима.

Тек око подне свршила је миса, али, пре свршетка, жупник је замолио народ да сачека пред црквом, јер да има нешто важно да им каже, па оде у „сакристију“ да скине ризу.

Сем женскиња, које отидоше кући да спремају обед, све је остало пред црквом. Деца се попела на зид гробља, које је управо пред црквом, а нека и на циновске гране старог дуда, који има преко седамдесет година. Сељаци поседаше по каменим степеницама и клупама очекујући свештеника.

Кад је Дон Антун стигао и стао на праг цркве сви се дигоше скидајући капе. Он им одздриви и започе одмах, чим се стишаше:

– Драга моја браћо! Данас је најсрећнији дан мога живота. Данас је наша заједничка жеља већ близу остварења: ево (и показа на клесара) мајстор, који је дошао из далеке вароши да нам ископа камен, и исклеше, и сагради цркву, која ће наресити наше побожно село.

– Браћо, моја је радост неизрецива, моја се душа купа у светлости највећег задовољства: наша црква ће се

брзо забелети у средини нашег срећног села, дивна, као најлепша невеста! Добра као најбоља мајка, она ће вас све примати у своје крило, да вам свима даде мира души и спреми свима путеве Господње; да вам свима даде наду за већу, вечнију заједницу на небесима. –

– Браћо!

(Глас му је подрхтавао од узбуђења. Изгледао је као неки дивни, древни светитељ у борби против паганства. Лице му је било обасјано неким чудним сјајем, који је долазио из душе пуне неизмерне радости.)

– Браћо, ми имамо доста средстава; ваљда ћемо успети да саградимо цркву са овим што имамо, али, ако не успемо, обећавате ли ми сви да ћете дати све што можете, и више но што можете, да подигнете овај дом спаса ваших душа, овај... –

Нису му дали за заврши. Крикови, плескања, плач, прекидоше његов говор. Обећања у новцу, у раду, падаху са свих страна. Неки су били готови да продаду цело своје имање, и кућу, и жену, и децу, само да се забели црква међу простим, старим, црним кућама њиховог села. Неколико биготкиња које осташе као жупникова гарда у цркви, притрчаше му, да му пољубе skut мантије, али он то одби треперећи сав од скромности.

После овог триумфа, опрости се жупник са сељацима, сав раздраган, па позвавши клесара, крену, праћен целом масом, према свом стану, на чијем прозору стајаше, сва насмејана, клесарова ћерка Маргарита.

Тек кад је жупник ушао у стан, народ се полако развишао. Кренуо се низ криве, стрме улице, разговарајући, а у души носећи дивно обећање, један неизрецив занос.

Они који су пролазили улицом која је ишла уз место где се морала подићи црква, задржаваху се тренутно, показујући где ће бити прочеље, где звонара, где „сакристија“.

Мало после, све улице опустеше, само се сунце лило, још увек, преко свега, као поплава: преко стена и пољана; преко шума и далеког, непрегледног мора, које се изгубило у бесконачности.

Читавих месец дана прошло је од ове „велике“ недеље и рад око нове цркве напредовао је необично. Пронађен је био и каменолом са дивним каменом, белим, прозачним, као мрамор. Клесар и Дон Антун (који је од првог дана непрестано пратио клесара) дуго су се мучили откопавајући са сељацима старе, запуштене каменоломе, док нису пали на овај, по изгледу најстарији, потпуно затрпани, готово поравнани са околином. Копали су и избацивали земљу (читавих два дана!), док се пред њима није забелио први слој камена. Онда клесар сиђе у ископану јаму, удари чекићем по дугој равној стеници откривеног каменолома, и, кад се одби парче камена и забели, бела, дивна камена кришка, као сјајни јесењи полумесец, крикну он изненађено: „Мрамор!“ После се исправи: „Као мрамор!“, али неко ко је ту пролазио, застао и чуо разговор, и видео сву изненадну радост клесарева и Дон Антунову, вративши се у село, објави, да је клесар пронашао мрамор, и додаде, да је Дон Антун рекао: да ће нова црква бити сва од мрамора, као једна црква у Риму.

(Узалуд је жупник, после, хиљаду пута, говорио сељацима, да се тренутно клесар био преварио: нико није хтео да у себи убије тај чар сна: о мраморној цркви, „као једна црква у Риму“.)

Један део села радио је већ у каменолому. По цео дан чуло се бушење и праштање мина. Клесар, са још третицом радника (које је он пре неколико дана довео са копна) клесао је са највећим задовољством бео камен (који је под његовим длетом добијао облик који му је он хтео дати) лако, без напора, као да је од сира. Свршено, исклесано камење, односило се одмах на мазгама у село и ређало, једно на друго, у једном ћошку простора где се имала зидати црква.

Други део села копао је темеље цркве. Већ је било све измерено и одређено; инжењер са поглаварства био

је већ два пута, да види, да ли се ради на основу одобреног нацрта. Велика хрпа ископане, црвене земље, диза-ла се на простору будуће цркве, али и њу, полако, разнашаху сељаци на мазгама, затрпавајући неку јаму испод села, у коју су, неколико пута, упадале овце, и ту, узалуд тражене, гинуле.

Остали сељаци (далеко у пољу) копали су песак и доносили га, трпајући га на хрпу близу црквеног простора; а најјачи и најиздржљивији из целог села, све изабрани, саградише у средини највеће шуме велику кречану и, потукавши шуму, спржену и осушену од сунца, трпаху је у паклено ждрело кречане, спремајући најпотребније средство чврстине будућег божјег храма, који ће кроз столећа показивати потомцима, колика је била вера и какво пожртвовање њихових побожних отаца, дедова и прадедова.

И дрвена грађа за цркву дотурала се полако: њу је куповао неко у вароши на копну и на рибарској лађици довозио у најближе пристаниште, одакле, велике греде, пренесише снажни младићи на раменима до села, а осталу мању градњу, пртише на мазге.

И кад би Дон Антун, свако вече, враћајући се из каменолома са клесаром, посећивао место где се имала зидати црква и видео, како посао око ње напредује, осмех највећег задовољства засјао би на његовом младом лицу, па, сав радостан одлазио би кући, убеђен, да је сам Бог с неба пружио своју свету десницу над овим побожним радом, и, да тако даје, у видном знаку напретка око зграде, доказ свога божанског задовољства.

После, ушавши у кућу, он је падао пред распећем у својој малој тихој соби и молио непрестано, благодарехи Богу на његовој доброту, што се удостојио да баци свој самилосни поглед на њега и његово село, које се предаје целокупно у његове свете, свемогуће руке.

Тако је зидање цркве било осигурано. Сви су били убеђени да ће већ друге године бити под њезиним кро-

вом, а онда, за најкраће време, да ће моћи да се заори у њој песма благодарења, која ће одјекивати радосно по њезиним великим просторима.

Али, док је овако срећно напредовао рад око цркве и село се дубоко и побожно радовало, одједном паде једна тамна сенка на његово осунчано расположење. Неко, ко је био послом у вароши на копну (ваљда жена) и тамо остао неколико дана, у разговору, случајно, дознаде од неког грађанина (или грађанке) да је клесарова ћерка девојка врло сумњивог владања.

И кад се овај вратио и село то дознало, оно се препало. Међу девојкама и женама у селу није било ни једне којој би се могло и најмање приговорити што се тицало њеног владања: све су женскиње биле чланице „Удружења накнадне свете причести“, те су се морале по партијама, причешћивати сваког дана, да би тако надокнадиле сва занемаривања у причести свих хришћана, широм целог света. Сваке недеље, после подне, иза вечерња, ове су се скупљале у цркви, и онда, најпре девојке, све у бело, па онда остале, последње удовице (све са црвеним ешарпама на којима је, као медаљон, био насликан „остенсориум“) под заставом (са великом сликом „остенсориума“ из којег је излазило безброј зракова) обилазиле су село, молећи гласно „Св. Рузариј“. Ниједна девојка у селу, ниједна жена удата, ниједна удовица (ако само није била силом запречена), није никада пропустила ниједан од ових побожних састанака, па се чисто срце Дон Антуново радовало неизмерно, видећи како је божја реч, преко њега, пала, као добро семе на добру земљу, и уродила дивним, светим плодом.

Стога се село и препало.

Кад је ова прва вест о неисправности клесарове ћерке стигла у село, прво што су учиниле све мајке, било је то, да су забраниле одмах својим ћеркама да се друже са њом. Она је била лепа, отмена, грађанка! Девојке су је заводеле, оне су се њој дивиле и све чиниле да би јој би-

ле потпуно сличне, јер је она за њих била савршенство! Кад нису биле код куће, сигурно су биле код ње.

Стога су се мајке прве и побојале да ова неисправна женска не дејствује рђаво, својим меким, лепим начином на њихове добре наивне девојке. Али осим мајки узбуниле се и све друге жене. И састаде се одмах цело „Удружење накнадне свете причести“ да заузме став према свему овоме што се чуло и учинило.

Ипак није било лако пронаћи шта да се уради. Случај је био врло сложен. Дон Антуну нису могле ништа још да кажу, јер је требало ипак проверити ту страшну вест. Осим тога, бојале се, ако му кажу (познајући добро његову ћуд), да он неће ни једног тренутка моћи да дозволи, да у његовом стаду остане (па било то и за један једини трен) једна шугава овца. Он би је одмах отерао, а онда? Онда би и стари клесар отишао; а кад би он отишао шта би било са црквом?

Ипак се морало нешто учинити, па одлучише, да ће са лађом, која доноси дрвену грађу за цркву, упутити некога у варош на копну, да тачно испита, колико је истине у причи о клесаревој ћерци и њезином неморалном владању.

Тако и учинише.

А кад је после неколико дана стигао гласник из вароши, где је до ситница испитао случај клесарове ћерке и донео још страшније вести о њој (како она има правог правцатог љубавника и како је већ једном и родила) страх је тако обузео цело село, да су се готово све куће затвориле као пред кугом, а женскиње, у опште, нису више хтеле ни да пролазе око клесарове куће, већ су је, на далеко, обилазиле.

Такве ствари нису се никад десиле у овом побожном селу. У њему су све девојке под венцем ишле на венчање, чисте, као анђели, на које су личиле приликом венчања, са оном копреном на глави. Ако се неки пут и сумњало, ипак, нико није могао то сигурно устврдити,

јер да се то засигурно знало, Дон Антун не би био никад положио своје руке за благослов на главе тих страшних, немогућих грешница.

Клесарова је ћерка, на почетку, била изненађена овим понашањем према њој, али је одмах разумела шта је свему узрок, слегнула раменима и примирила се. Сад је по цео дан остајала сама, довршавајући посао који је још имала да доврши, готово задовољна, што се овако ослободила тих досадних сеоских девојака, брљивих, као и њихове овце, стрепећи само: хоће ли њихов поступак на томе остати, или ће умешати још неког.

Али њезин страх беше излишан: нико у селу није против ње ништа предузимао, и то највише због Дон Антуна. Знајући сав његов занос и све његово предање за цркву, сви су ћутали о свему што су знали, желећи уштедети бол и разочарење своме миљенику.

У том расположењу пролазили су дани у селу. О клесаревој ћерци говорило се све горе и горе, али она није о свему томе ни водила рачуна. Неко је причао, да је једног дана видео баш њеног љубавника где, под селом, чека први мрак да се увуче у њену кућу, јер, да он долази к њој из вароши на копну сваке недеље једанпут; и друге ствари.

Село је ћутало и сада, и трпело све због свог жупника.

Али, једног дана, догоди се нешто, што је цело село довело да, готово, полуди од страха.

Као већ први дан доласка, клесар се осећао осамљеним: крчме није било, друштва није имао; друкчије је он живео у вароши!

Неколико пута, под изликом да мора у варош да оправи искварени алат, одлазио је он у ближњу варошицу, одакле се враћао увек касно, и тако пијан да се једва могао дотетурати до куће. Ту је онда настајала вика,

псовање на ћерку, која му (јер је већ спавала) није одмах отварала врата.

Али такве „излете“ старац није могао да изводи често. Било је то за њега напорно, јер је варошица била два-три сата далеко. Он стога покуша да наговори једног бакалина у селу да набави играће карте, вина, па да постави у једном ћошку дувана један сто, где ће он, вечером, да се мало забавља са својим радницима, које је довео из вароши да му у послу помогну.

На почетку била су само ова четворица играча, али, после, почеше да далазе и сељаци: најпре неки распштенији млађи (којих је било и у узор-жупи Дон Антуновој) затим и неки старији, те је, иза неколико дана, бакалин морао наместити још неколико столова, сав весео што му посао тако лепо и брзо напредује.

Али преко својих повереница жупник је за то брзо дознао. Стога, љут, срдит, позва одмах к себи бакалина и нареди му, да не дозволи више коцку и пијанчење у свом дућану. И бакалин му послушно обећа, али, исто вече, кад муштерије нађоше затворена врата, сви, а особито радници, навалише на дућан бакалинов, и били би све поразбијали да им није било отворено.

Дознавши за то сутрадан жупник се разбеснео. Цео је дан мислио шта да започне. Отерати раднике заједно са клесаром – могла би доћи у питање црква; дозволити коцку, пијанчење – значило би дозволити грех и најгоре. Шта да се учини? Пробао је већ да у цркви, у проповеди, нападне, по имену све оне који су се коцкали и пијанчили, али од тога није видео никакве хасне: пило се, коцкало се све више. Напослетку, видећи да је у питању добар глас целог села, жупник одлучи, да ће, ипак све учинити, да стане на пут великом злу које му прети. Па, како му је изгледало, да је најбоље, да пресели к себи клесара и ћерку му, то учини, надајући се, да, одстранивши коловођу, остали неће имати смелости да наставе.

И тако, једног дана, пређе клесар са ћерком под кров жупника Дон Антуна.

Да је гром ударио и у стару цркву и порушио је до темеља; или, да је земљотрес сравнио са земљом цело село, не би толико тајне кукњаве и трепета пало на срце читавог села, особито жена, колико је пало оног дана кад се пронела вест: да се клесарева ћерка са оцем преселила у кућу Дон Антуна!

– О, то не сме да буде! – викале су жене, трчећи једна ка другој, да би једна другој исказале сав свој страх и сву своју стрепњу због овог страшног догађаја.

И поново се сакупише све у кући „председнице“ да се договоре и да одреде, шта треба да започну. Расправљало се дуго; до закључка се није лако могло доћи. Док су једне говориле, дотле су друге плакале, чупале косе. Напослетку, кад су се испитали сви предлози и сва решења, исплакале све оне које су се морале исплакати, одлучило се: да ће се, за прво време, послати помоћница домаћици Дон Антуновој, јер (председница је то добро запазила) како домаћица има много посла око спремања куће и у кухињи, она не би могла непрекидно, будно, пазити на кораке опасне клесарове ћерке, која би могла, лако (у својој покварености!) управити своје грешне намере и на самог чистог и непорочног Дон Антуна.

И, после дугог договарања, изабрана је била за помоћницу једна млада удовица (права правцата светица по свом владању) и њезин је задатак био, да не дозволи ни једног слободног корака клесаревој ћерци, да пази непрестано на њу и на њезино кретање.

(Ова удовица, узгред буди речено, имала је све особине које су биле потребне за успешно решење овог задатка, јер је, пре венчања, неколико година, била у једном манастиру Бенедиктинки. Како, због здравља, није могла да издржи затвор манастира, морала се вратити кући, где се, после цигле једне године на селу, удала, али јој муж, након кратког заједничког живота, умре. Од тада се она предала, потпуно, у свете руке доброг и непорочног Дон Антуна и била му је одана свом душом, по-

магала му у свим верским стварима, у свим црквеним потребама, знајући, више него остале, све црквене послове; упућена дубље у тајне вере, и уједно, сачувавши све што је била научила у манастиру: подмуклост, непрекидно, болно уздисање, и прикривену, веома вешто, свеопшту пажњу и завидљивост.)

Осим удовице изабрана је још била и „депутација“, која је отишла ка Дон Антуну. Разлог за помоћницу: да стара домаћица треба сада да се брине и за клесара и за ћерку му, а, да она због старости то неће моћи, убеди Дон Антуна, те он приста (не мислећи ништа зла) да удовица уђе у његову кућу.

И тог истог дана, увече, удовица је већ била у жупничковој кући.

Прошло је од тада поново неколико дана, али мирних, спокојних. Село је било убеђено, да је овако постављена чврста брана између покварености и чистоте, коју неће бити могуће, тако лако, прескочити. Жене су мирно настављале свој домаћи посао, не бринући се више о Дон Антуну, знајући да испред ока „помоћнице“ неће остати ништа сакривено.

И у истину, није се могао учинити бољи избор за чување Дон Антуна од клесареве ћерке, но што је био учињен. Удовица је одмах одредила места за „осматрање“: кад Дон Антун буде у соби, кад у ходнику, кад у башти, итд., и нико се не би био могао довинути, да се она ту налази, не због неког посла око куће, већ због чувања, да се грешна Маргарита не приближи чистом и непорочном Дон Антуну.

То је све било за „осматрање“ по дану. За ноћ је избрала собу тик до оне клесарове ћерке. У њу је преселила и домаћицу; и онда су ове две добре жене, као чувари, наизменце бдиле (са напола отвореним собним вратима) да их клесарова ћерка не изненади.

Сва та тајна скривања и све те прикривене пажње ни су могле остати незапажене од клесареве лукаве ћерке. Она је, одмах првог дана, осетила на себе четири пажљива ока, која су се свуда за њом, и непрекидно, кретала. На почетку, није ни она сама помислила, да је то због стрепње за Дон Антунову чистоту; тумачила је то више завишћу, да не би она почела да се уплиће у ствари куће, и тако, мало по мало, истиснула, као непотребне, ове две „пажљиве“ жене. Али, кад је, одједном, разумела, да је то из страха због жупникове непорочности, насмејала се гласно, и онда у себи одлучила (не мислећи и не верујући ни у какав успех код Дон Антуна) да ће, заинат овим женама, од сада бити што љубазнија са њим.

И, од тада, она је почела да се све више приближава жупнику. Где год би га само видела, прилазила би му, да га запита о ма чему, само да са њим разговара. Улазила је у његову собу док је он тамо радио (до тада то није никад чинила) извињујући му се, да није знала да је он ту, али, да мора нешто да намести у његовој соби. Започињала је са њим разговор, смејала се некако чудно на најмањи његов смех; шалила се дирајући га некако двосмислено, јер је знала, да пред вратима чува стражу једна од оних жена, и, да, разрогаченим очима од страха, прати позорно сваки њезин покрет и памти сваку њезину реч.

Дон Антун није ништа знао о свему овоме што се око њега дешавало. Он је већи део дана био, или са клесаром, или у својој соби, мислећи само о цркви, правећи рачуне и радујући се, што је, пресељењем клесара под свој кров, згазио главу оном страшном злу које је пакленом силом улазило у његово, до тада, мирно село. Клесарева ћерка (као, у опште, све жене) била је за њега парче камена; она је узалуд стајала код њега (често пута врло близу, радећи то намерно због оних жена) али он, ни једног тренутка, није ничим показивао да осећа

њезину близину: у њему је сваки љубавни нагон (барем је тако изгледало) био увео, ишчупан његовом јаком вољом, као зла трава коју сељаци чупају из својих винограда и бацају, да се суши, на сунце.

Домаћица и њезина помоћница, и ако су знале за ову снагу Дон Антунову, нису могле у њу слепо и за увек веровати, јер жене знају боље од мушкараца, да је ђаво највећи непријатељ човека и, да он нема мира, већ напастује свакога, тако, да му је и сам Христос једва одолевао. Стога, пазећи са страхом на клесареву ћерку, оне су сваког дана, и сваког тренутка, стрепеле, да ђаво не буде јачи!

Стрепећи тако и пазећи на све (особито од како је Маргарита постала љубазнија са жупником) оне би сваког дана силазиле у село и причале сакупљеним женама све што се дешавало у кући Дон Антуновој, увеличавајући (већ према женској природи) све што су виделе; тумачећи према своме страху све на свој начин, тако, да је село дошло полако до убеђења, да је невиност њиховог доброг Дон Антуна у опасности.

И село се заталасало. Оно је осетило, искрено и дубоко (особито женскиње): буде ли Дон Антун побеђен, да ће се изгубити нешто најлепше, нешто најсветије што се имало.

И сакупише се поново оне жене код председнице удружења, тихо, потајно, да се договоре, да одлуче шта би било најбоље да се уради (и то одмах!) и на који начин да се спасе Дон Антунова чистота.

Много се и на дуго разговарало, али се тешко долазило до закључка. Неке су биле за то, да се напречац реши ово питање упадом у кућу Дон Антунову и терањем клесара и његове ћерке, па ма шта се десило са црквом; али друге нису могле тако свирепо поступити према своме љубимцу већ су биле мишљења, да се он упути у све што се зна и говори по селу, верујући, да ће он, сво-

јом савешћу и преданошћу за веру и непорочност, решило ово питање на задовољство и Бога и народа.

И би одлучено, да се пошаље ка Дон Антуну поново једна „депутација“, која ће му испричати све што се дознало о клесаревој ћерци, о њезином понашању у вароши, о њезиној ђаволској игри око њега самога, предочивши му, да та покварена грађанка не преза ни од саблазни!

Кад је депутација дошла к жупнику, он ју је са доброћудним осмејком примио и саслушао. Онда се уозбиљио, и изјавивши, да све зна о клесаревој ћерци (што је „депутацију“ веома изненадило), подсетио их на Христове речи оној Великој Грешници (доцније светици) доносећи им јасно пред очи све страшне путеве ђавола у градовима, на којима може да залута и најчистија и најјача душа; напоследку замолио их је да имају поуздања у Бога, који ће и клесареву ћерку довести на пут спаса и истине. Што се пак њега лично тиче, изјавио им свечано, да је пресељењем Маргарите у свој стан имао на уму само спас њене душе, и да то нимало не може сметати његовом добром гласу, јер се добар свештеник, као и добар војник, може да упозна само у борби са непријатељем, а да ће се он против свога непријатеља, ђавола, борити све до конца, силом своје вере и свога духа.

– Ипак – рекао је на завршетку, да би умирио затреперела срца целог села (што је њега до дубине душе дирнуло) – преселићу клесарову ћерку у други део куће, готово у другу зграду, да ђаво не би могао ни најмању сумњу увлачити у ваша добра срца, пуна вере и љубави.

–

„Депутација“ је овим била задовољна, па, сва срећна, одделила се од жупника, потпуно убеђена да је овако спасена једна светитељска душа.

И село се повратило у свој пређашњи мир, обogaћено још једним новим искуством. Прича Христова о добром пастиру, који оставља цело стадо да пронађе ону

залуталу овцу, ишла је од уста до уста, примењена на Дон Антуна. Сад су сви били, још више, убеђени, да, док је Дон Антун њихов жупник, ниједна душа из његовог села неће отићи изгубљена, да ће он сваку отети ђаволу и вратити је у крило Бога, одакле је и била упућена у ову „долину суза“.

Али, док је село овако поново добило свој пређашњи мир и спокојство, догодило се чудо са Дон Антуном. Од оног истог дана кад га је посетила она „депутација“, као да се отворише његове очи, као да се расцветаше све поре на његовом телу и почеше да упијају, од наоколо, све тајне неког до сада неосећаног задовољства и жудње. Неким opakим чудом, неки несхватљиви, тајни пламен сиђе на његово чисто, безгрешно тело, и он поче, одједном, да се плаши сам себе, да бежи из собе у собу, да се сакрива кад чује неке тихе кораке кроз своју кућу.

Његове очи, мимо којих је до сада пролазила свака жена незапажена, готово невиђена, одједном почеше да запажају све облике женског савитљивог тела. Оно изазивачко треперење и поигравање неподвезаних младих груди, поче да буди у њему неко, још непрокушано, осећање, неко голицање у крви, неку страшну жудњу, неки блудни занос. Чврста женска бедра додириваху га чак у осами, у његовој соби; женске руке грлиле га чак из даљине; он више није имао мира, он је бежао, он је често падао пред крст и молио, молио, али узалуд!

Долазило му да се шиба, као они древни пустињаци, да раздере ово гадно, слабо тело шта га вуче у пропаст.

Ђаво је отворио врата Дон Антунове куће и почео да се шета свим собама, пунећи их топлином женске пути и жуђења.

Не могући одолевати себи, Дон Антун је онда бежао напоље, ка клесару и радницима, и ту, на сунцу, на ваздуху, тражио умирења. Мирисали су дивни предели око њега, певали су весели радници, а он би и одатле побе-

гао. Одлазио би натраг у село, на место где су копали темеље за цркву, и ту тражио умирења. Сељакиње, здраве, крепке, знојаве, пролазиле су испред њега, носећи терете на глави, а он, који никада до сада није ништа запажао, видећи пред собом рђаво покривене груди и бедра ових простих жена, треперио би сав као у грозници, и опет би морао побећи и лутати далеко од сваког, преко поља и брежуљака, вапећи непрекидно помоћ, ма од кога, који би га могао спасти од његовог одједном пробуђеног тела.

А кад би се после тог страшног лутања враћао кући, измучен, чудан, на запрепашћење свих, затварао би се у своју собу не пуштајући никога унутра.

Прва је клесарева ћерка разумела ово његово понашање, осетила га оном чудном моћи, изопачене, блудне жене, и то ју је изненадило. Она није никада ни помислила, ни зажелела нешто тако од Дон Антуна; она га је била схватила некако доброг, некако занесеног, некако без страсти.

Али сада, кад је осетила и разумела да је он као и други човек; кад се сетила шта ове две жене у кући са њом раде; шта село све чини и шта јој је све учинило баш због Дон Антуна (а без икакве њене кривице) пробуди се у њој, одједном, једна страшна, велика жеља освете, рушења, исмејавања свега због чега су ови људи тако стрепели. Осим тога, видећи како њезина присутност тресе Дон Антуновим нервима, како неки тајни пламен прожима њега целог кад она мимо њега прође, дошло јој је некако пријатно, чудно победилачки, дигнути „светоалозијски цветак“ човеку који се заветовао да неће познати жене, ни свих њених чари, целог свог живота. И та помисао, да двадесетосмогодишњи младић који ни прстом никада није дирнуо, у намери задовољства, женско тело, стоји пун стрепње од жудње за њезиним љубавним тајнама, узбуђиваше њезину грешну уобразиљу, и она је већ, пуна гордости, јасно видеда

дивну слику пада овог посвећеног крина пред великим тајанством њезине јалове утробе.

Ношена овом мишљу и жудњом, ствараше она у машти све чудније и заводније слике разврата. Она је већ јасно себи представљала како ће све то бити. Тражила је само место достојно такве жртве, и чисто подсвесном намером рушења свега што је он имао, свега што је чинило његову целокупну личност, одлучи да га нападне баш у цркви, ту где је он одрастао, где се створио, где се уздигао до свога великог сна; ту где он, у симболима, разговара, сваког дана, видно, са својим страшним Богом.

Чекала је дуго. Али једног дана, у очи неког великог празника, даде јој се прилика за извршење њезине замисли. Било је много света на исповеди, толико, да, кад се последња жена исповедала, падао је већ мрак. У мраку, она је ушла у цркву, кришом, као лопов, и сакрила се иза једног стуба. Тишина црквена могла се готово опипати: силазила је тешка, несносна, на њезино срце, као нека грижа савести; али она није одустајала од своје опаке намере. Над главним олтаром, обешено о строп цркве, шкиљило је и тихо се љуљало једно сребрно кандило. Мирисало је све на тамјан и на влагу. Стари сат, изнемогао и сустао, ударао је непрекидно својим тешким репом, као неки змај чудовишни.

Кад се ова жена дигла и отишла од исповедаонице, Маргарита је притрчала.

Глава младог жупника повири: хтео је да запита има ли још неког што жели да се ослободи греха; али кад опази женску прилику (коју у полумраку не препозна) где жури, на врсима прстију, ка исповедаоници, повуче се поново унутра, да прими на себе још једно бреме греха, које ће, побожно, његова посвећена рука отпустити.

Клесарева ћерка, сва узбуђена, приђе и клекну на клупицу пред исповедаоницу, и, сада, само једна танка

решетка делила је од жупника! Осећала је топлину његовог лица, које се приближило решетки да јасније чује шапат грехова. Али она није започињала исповест док није чула да су врата цркве зашкринула, па онда залупала (што је значило да је и она последња жена оставила цркву). Онда је започела, полако, да исповеда само неке безначајне грешке, мале, ситне, једва видљиве; али после, доведши лице баш до решетки, започе да говори своје велике грехе, одједном тако бестидно, тако жарко, тако са пуно заноса, тако са пуно ситница, да им је жупник, у исповедаоници, осетио сву њихову лепоту и сву топлину. Познавши њен глас, он је хтео да је прекине, да је заустави, али није успео. Она је настављала, набрајајући све учињено, уплићући безбројно измишљеног, у намери да га што више надражи. И, кад је осетила, да он, готово, не влада више сам собом, да је као у бунилу, започе да му говори своје намере; да му изјављује сву велику жудњу коју осећа за његовим загрљајем. Описивала је тако тачно, тако вешто, начин како би хтела да је он узме, да он више није налазио у себи снаге да издржи њезино причање, већ скочи и јурну из исповедаонице. Али она крену за њим, дохвати га, као Путифарова жена, за рукав хаљине, али он не успе, као праведни Јосиф, да се ослободи. Њене руке, жељне греха, овише се чврсто око његовог врата; он није више нашао снаге да се противи: и ту, у тишини старе мртве цркве, коју је нарушавало само ударање старог, зарђалог сата, пред оком Бога што се сакрио у „табернакулу“ на главном олтару, Дон Антун је пао жртвом ђавола, победног, вечног заводника.

Прошло је од тада неколико дана. Нико у селу није ни појма имао о целом овом догађају; шта више, оне две „чуварице“ Дон Антунове биле се готово примириле, успокојиле; изгледало им да је Дон Антун, њиховом помоћи, ван сваке опасности. Али све то није могло остати за дуго тако прикривено. Морало се дознати. Дон Анту-

ново понашање, већ на почетку, одмах после његовог пада, било је некако чудновато, али „чуварице“ нису могле ни замислити, да је могло нешто избећи њиховој будној пажњи, а ни сањати, да би неко могао учинити оно што је клесарева ћерка учинила, и на онакав начин, и на онаквом месту, па су тумачиле све то некаквим нерасположењем, у које оне нису хтеле дубље улазити.

Дон Антун се сам издао. Он је, сваким даном, падао, све више и више, под власт клесареве ћерке и њеног заводног тела. У својој соби, на осами, он би увек осећао сав свој грех и сву грижу савести, и са ужасом би затварао очи пред страшним рушевинама свог великог света у себи. Бацајући се пред крст, он би често вапио у помоћ Бога, као утопљеник у страшном мору плоти, али узалуд, јер чим би његово тело осетило мирно корачање клесареве ћерке кроз његову кућу, њен звучни глас, он би одмах заборављао и себе унутарњег и себе спољњег. Излетео би на врата, да је види, да је осети погледом, и, у тим тренутцима, он је био готов, да пред самим домаћицама изрази целу своју силну страст, и сву своју жудњу за њом. Једва се уздржавао да јој не притрчи, да је не загрли и да јој не каже најслађе речи најмилијег тепања.

То га је и издало. Узалуд га је Маргарита молила да се уздржава, да пази, те налазила најскривенија места за њихове састанке (не презајући ни од обесвећења) ипак се, терана сумњом, једног дана ова „света“ удовица на своје очи уверила да се зло догодило и да је Дон Антунов крин скршен. Сва ужаснута због тога, побеже из жупникова дома; њезина улога није више имала смисла: она је била побеђена.

Вест о Дон Антуновом паду примило је село као највећу несрећу. Потресосе се сва срца. Ни филоксера, која је пре неколико година уништила све винограде, није била тако, свом тежином, притисла све душе, као овај догађај. Село је предосећало да је то предзнак још неког већег зла што ће се срушити на све њих. У вечи-

тој борби са Природом, сви прости људи налазили су неко зрчно, светло уточиште у чистом и непорочном животу Дон Антуновом, а, ево, одједном, он је срушен, оборен.

После одласка „помоћнице“, оде из жупникове куће и стара домаћица: ни она није могла да сноси и гледа на своје сопствене очи како ова одвратна, покварена жена, вуче, све јавније, по блату цвет чистоте Дон Антунове.

Али ова није могла да оде ћутке, без речи, као она прва жена: она је хтела да каже жупнику све у очи, као да се још надала, да није све пропало, да ће се он моћи оправдати и доказати јој да се није ништа зло догодило. И пре одласка оставивши завежљај својих ствари пред вратима, ушла је у његову собу и рекла му све, све, не тајећи ни оно што се није ни догодило, а о чему село говори (да је клесарева ћерка у другом стању), корећи га и пребацујући му све, као његова рођена мајка.

(Он је, оборене главе, ћутао непрестано, као дете које је нешто врло тешко мајци згрешило.) На почетку, домаћица је била бесна, наваљивала је на њега без самилости, пребацивала му најгоре ствари, али после, видећи га све више сломљеног, пониженог, одједном брзину у плач, па, брзо се окренувши, побеже из собе, узнењак са стварима и спусти се у село. Тако, пуна болне самилости за њега, и, после овог састанка, удвојене мржње за клесареву ћерку, чврсто одлучи да му мора помоћи, да га мора ослободити и дигнути поред страшне дубине у коју је био пао.

Чим је ова оставила ствари у својој кући, отишла је селом да се састане са свима главним женама, па поче своје страшно причање о клесаревој ћерци и њезиној покварености. Причала је тако живо како је Маргарита напастовала Дон Антуна, као да је ова само то очекивала, или барем о томе сањарила и то узалудно желела; причала је како је клесарева ћерка улазила ноћу у жуп-

никову собу (и ако ју је он неколико пута отерао; што није било истина!) и тако, поновљеним нападајима, рушила његову велику снагу супротивљења, док га није, напослетку, савладала и овако незнабожачки срушила.

Све ово није било ништа ново за село: то је пре ње причала и њезина „помоћница“, али је ова пронашла у себи толико жара и за сваку тврдњу толико заклетавана, да је све што је причала улазило целокупно у већ заталасане душе сељака. Најпосле, она је прочитавала своју страшну сумњу да, ваљда, клесарева ћерка није нико други до „прави правцати паклени ђаво, који је узео човечји облик само зато да лакше савлада снагу божју у Дон Антуну“.

Ово последње потресло је цело село и преко границе могућности. Било је дирнуто у његово сујеверје! Сада се могло очекивати од њега све, и најстрашније! То се полако скупљало над свим душама, јер се у народу закопало уверење да се ђаво, црни, страшни паклени ђаво, умешао у намере и побожност села; да он, у својој вечитој мржњи на Бога, не може да подноси да се, у славу божју, подиже овај нови, свети храм, па свим ђаволским силама настоји да осујети то на што се село одлучило, а као оруђе за своје паклене намере употребљава баш клесареву ћерку и самог старца клесара.

Док се ово овако догађало, рад око цркве није престајао; шта више, све је више и више напредовао. Клесар је био необично задовољан врстом нових камених слојева који су, што се дубље улазило, били све белји и лепши. На месту где се имала зидати црква, лежала је већ велика гомила простог камења за зидове изнутра и велика наслага лепо поређаног исклесаног камена за прочеље и звонару. У јамама, нарочито за то ископанним, пушиле се велике количине већ погашеног креча, и као пирамиде, где и где, на пољани, дизале се хрпе ископаног песка.

Тако је све у најбољем реду напредовало. Тек веза између сељака и клесара постајала је све лабавијом. Се-

љаци су се одбијали све више од њега, чисто су бежали; на сва питања која им је он упућивао, они су се само крстили. То њега није ни најмање забрињавало, нити се због тога бунио. Радио је увек, једнаким миром, свој посао, и смејао се у друштву својих радника глупости ових простих људи, који су толико затуцани да ни једног корака нису могли учинити без благослова свога жупника. Шта више, њихово понашање још га је раздраживало и терало да им се што крвавије наруга, да их јавно исмеје, јер се он, као грађанин и некакав „социјалиста“ (што је овде значило: незнабожац), осећао слободним од свих поповских „марифетлука“.

Али, и ако је посао око нове цркве напредовао (са свим тим што је Дон Антун залутао, и, повукавши се потпуно, водио врло мало рачуна о свему) много је ствари отишло на горе. Клесар се поново дочепало своје слободне и поново наговорио бакалина да отвори биртију. Тако се вратило одједном све зло у село; нико више није водио надзор над грешницима: оне „свете“ жене одбиле се, потпуно, од Дон Антуна, и ако су потајно плакале и чекале, с неким чудним уверењем, чудо његовог „васкрсења из мртвих“.

Тако је Ђаво опасао својим репом сво побожно село, и тако је изгледало, да је он потпуно однео победу над Богом.

Једног дана, пред вече (киша је цео дан падала, па се није могло напољу радити) клесар је седео са својим радницима у бакалници, коцкао се и пио. Како је већ цело после подне пио, био је мало више „нагнуо“.

Сељака је било у великом броју у радњи.

Како се дошло до разговора о поповима а вери, нико не би знао; али клесару, некако, одједном, дође да дира у побожна осећања сељака око њега, па поче да се изругава и поповима и цркви, и вери, и свему, говорећи: да су сви попови плаћени да лажу и вуку за нос наивни народ.

На почетку, слушајући га онако пијана, нико од се-

љака није одговарао; али после, кад се је он, видећи да нико не води рачуна о ономе што говори, разбеснео, оде тако далеко да свету хостију назва палачинком, а свету мису комедијом!

Тада наста страшно ћутање у бакалници. Као да се отворио сам пакао; као да је најцрњи ђаво изашао пред ове људе у целом своме ужасу и почео да им се руга. Полако, готово пузећи уза зид (као у неком бандитском филму) измилеше напоље, најпре неки осетљивији (међу којима и сам бакалин); остали, запрепашћени, осташе на месту, да, кад је он поново наставио, и они груну, одједном, на врата, бежећи главом без обзира.

Тек кад су били сви на улици, осетише се спасени. Једни, бледи као крпа, крстили се не могавши прозборити ни речи; други, стојећи као укопани, уображаваху да су били у самоме паклу. Али, кад се изнутра, из бакалнице, одједном, разлеже пијани, подругљиви смех клесаров, сви, као на одговор, дохватише каменице, а бес, као пламен, сукну им кроз срца.

– Каменујмо га! Каменујмо га! – клицаху јурнувши поново на врата бакалнице.

Клесар се препа. Смех му се прекину одједном, као да га је неко ножем пресекао. Његови радници, видећи да ће га линчовати, скочише да га бране. Али му не би били могли помоћи, да није, осетивши опасност, скочио кроз прозор и, са противне стране, побегао према жупниковом дому. Разјарена маса, видећи га где бежи кроз прозор, јурнула је натраг и, оптрчавши кућу, нагнула за бегунцем.

Клесар је трчао што је брже могао, али неки млађи били су бржи од њега. Да је жупникова кућа била само још за сто метара удаљена, сигурно би га били ухватили и убили. Овако је имао баш толико времена да ускочи у трем куће, затвори врата на крачун и тако се спасе.

У то је и цела маса приспела пред капију и налетела на затворена крила капије, вичући да им се преда клесар. Крила су била чврста и одолеше првој навали масе.

Чувши велику вику, клесарева ћерка притрча из кухиње и сретне се на степеницама са оцем. Он је дрхтао сав, заморено дисао, па улетевши у предсобље, бацио се на прву столицу, држећи се једва на ногама.

– Шта је то? – запита га она, преплашена.

– Били... би... ме... убили... да... – одговараше он прекидано.

Споља се чула вика, претње, повици на клесара. Маса је расла непрестано.

Клесарева ћерка је хтела да погледа напоље са прозора, мислећи да се та вика односи само на њезиног оца. Али чим се показала на прозору, проломи одоздо:

– Ено је! Ено блуднице! Убијте је! – и безброј камења полете ка прозору.

Изненађена бесом народа, претрнувши сва, она се готово срушила на под пред прозором. Онда, скупивши сву снагу, побеже у своју собу да се у њу затвори. Ту се (готово се забарикадиравши) збила у једном ћошку, сва трептећи као прут, држећи да ће ово бити последњи дан њеног живота, да ће маса продрети у кућу и да ће је онда убити.

У то је и Дон Антун дотрчао. Био је на другој страни куће, у својој соби, па није одмах знао шта да чини, слутећи због чега може бити све ово. Али, кад је чуо Маргаритин крик, бојећи се да је не убијају, дотрча. Хтео је да отвори врата њезине собе, али није успео: ова их је закључала и на њих наслонила један велики сто и две три столице.

На његов захтев да му отвори, она је изнутра викала:

– Убиће ме! – и није му отварала. Кад је видео да она неће никако да му отвори, а да маса пред кућом све више бесни, одлучи се он на једно. Сиђе полако низ степенице и крену ка капији куће.

Ноћ је већ готово била потпуна; прве звезде затрепаше између црних, кишних облака који су путовали брзо преко неба.

Кад је маса зачула да је зашкрипао крачун на вратима, спремила се за напад. Сви дохватише каменице и заћуташе. Али, кад се врата растворише и, у полумраку, појави се на њима, место клесара, Дон Антун (сав сло-мљен, у дугој, црној, свештеничкој мантији, опустивши руке, оборивши главу) сви стадоше као укопани.

– Каменујте мене! Ево ме! – викну он.

Маса устукну. Каменице попадоше саме из свачијих руке и, полако, сви кренуше натрашке.

Дон Антун подиже главу.

– Браћо, шта чините? Браћо! –

Сви су осетили да је сувише то што су учинили, па, не могући издржати његов прекор, окренуше се и одједном нагнуше, готово да трче својим кућама.

Оставши сам на вратима, Дон Антун се загледао у ноћ. Влажан ваздух ударао му у лице. Небо се разведрило готово сасвим. Црни облаци још су, терани, брзо летели, као неке велике сенке, преко звезданих простора.

Затворивши поново врата, крену он степеницама па први спрат, мирно, али са једним дубоким болом у души. Пењући се чу, како се горе журе из собе у собу; како се отвара стари орман и опет затвара; како лупа поклопац сандука у коме су биле ствари клесареве ћерке; а кад се, узнемирен због тога, упутио према Маргаритиној соби и опазио њу где скупља све своје ствари и стрпава их у корпу, застаде запрепашћен.

– Шта је? Шта радиш? – крикну, и приђе јој сав преплашен, разумевши да се она спрема за бег. – Куда ћеш?

–

– Не могу више остати овде да ме ови твоји дивљаци убију! –

Дон Антун се готово срушио. Није се усудио ни помислити да би он могао икада бити без ње. Она је ушла у сваку вену његовог тела, у сваку кап његове крви. Отргнути је од њега, значило би ишчупати је из његовог тела, значило би убити њега самога.

Пошавши према њој раширених руку, као према некоме најмилијем, као према свом сопственом животу, треперео је сав од страха, као у грозници.

– Не учини то, молим те! –

И стигнувши до ње, баци се пред њу на колена. Обгрли јој ноге и мољаше је, да га не остави, да га не напусти. Сва страст која се разбуктала у њему за ово време које су били заједно, претворила се у један ужасан, огроман страх целокупног тела, које губи одједном могућност свога јединственог задовољења. Он више не зна ни шта говори, ни шта ради; он моли, заклиње, плаче, да га не напусти, да остане. Никада, ни у најфанатичнијим тренутцима верског осећања, није он могао да тако заборава сам себе. Она би могла сада да затражи од њега све што хоће, он се не би могао успротивити он је готов да се одрече свега, да погази и најсветије што му је остало, само да она не оде.

– Маргарита! –

Она није хтела ни да чује. Кушала је само да се ископа из његовог загрљаја.

– Пусти ме, остави ме! –

– Не, не! Маргарита! –

Гурнувши га мало јаче, она се ослободи, а он изгубивши из загрљаја њезина пуна бедра, која га опијаху, паде на руке, на земљу, и тако остаде.

Она га гледаше. И, одједном, њој се смили тај измучени човек, али ипак не одступи од своје намере.

Тако посматрајући га, болно, самилосно, неко време, поново му приђе, и прешавши руком преко његове косе, зовну га по имену.

Он се дигну. Трачак наде сину му из лица, из очију. Готово се насмешио.

Она му гледаше право у очи, са оним ситним, заводилачким њеним осмехом.

– Бежимо! Заједно! – шапну му и погледа га страшно, дошавши му близу својим грешним, блудним лицем.

Он устукну. Томе се није надао. Он није никада ни помислио да би му она могла тако нешто предложити.

Избацивши руке пред себе, као да се брани од нечег страшног, несхватљивог, али тако блиског и опасног, да осећа да му неће моћи одолети, учини два-три корака унатраг, и онда стаде, са лицем изобличеним, као да пред собом гледа себе самог мртвог, сабласног!

Више није било ништа што би могао учинити. То је последње рушење; то је као печат на цео његов живот, на све његово. Даље се више није могло, она га је довела до последње степенице; даље је понор.

– Побећи! – поновио је он полугласно, као неки полудео човек што се нечег давног сетио. – Побећи! –

– Дакле, нећеш? Знала сам ја то! – врисну она и окрену се од њега па потрча ка вратима собе.

– Оче! – викну, али њезин глас одјекну само од празних соба куће. Нико није одговарао.

– Оче! – викну она јаче, изашавши у ходник. Нико није одговарао.

Крену ка степеницама и зваше, али није било одговора.

Полете ка капији куће: она је била отворена. Погледа напоље: ноћ је била тамна, звездана.

Одједном се зачу нечије трчање. Маргарита је хтела да затвори врата, али у то дотрча онај и груну вратнице јако, да је Маргариту готово срушио.

– Шта радиш? – дрекну клесар.

– Где си био? – запита га она познавши га. У то, по степеницама, силазио је брзо Дон Антун, тражећи Маргариту. Чуо је њен глас у трему куће и потрча да види где је.

Заморен од трчања, клесар је причао, како се повратио у крчму да узме своју капу и капут, који је бежећи оставио на чивилуку. Није имао смелости да иде главним путем, већ је отишао преким, скривеним стазама до прозора, кроз који је искочио кад је побегао. Дошавши

до крчме, повирio је кроз прозор и видео је унутра његова три друга сва крвава, а око њих групу сељака, која им још прети, да ће их убити ако одмах не оставе село. Чуо је још како се један сељак закleo, да ће сутра испред целог села (само ако клесар изађе у поље да ради) заклати га као јагње.

– Оче, хајд’мо одавде! Они ће нас убити! – крикну Маргарита, загрливши га и гледајући га у изморено и запрепашћено лице.

Сада је било свима јасно, да им више није било могуће остати у селу. Они су то добро осећали. Требало је још ове ноћи оставити село, да се не доживи још горих ствари. И клесарева ћерка оде у своју собу да заврши посао спремања.

И Дон Антун је увидео, да нема више могућности да они остану у селу: да више није био господар његов, оно се отело из његове руке. Опасност је била све већа за ово двоје људи, и није више имало смисла задржавати их.

Он се први, полако, успе по степеницама, и, као пијан, отетура до своје собе. У соби је, пред распећем, горело кандило, и тако, мало, осветљавало мрак који је беше целу обузео.

Чим је Дон Антун отворио врата своје собе и угледао, према себи на зиду, полуосветљени крст, пред којим се он сваког дана молио, појури к њему и баца се преда њ на колена.

Одједном га нешто тамо привукло. Чудно, несхватљиво осећање обузело га. Изгледао му да ће му Он помоћи, да ће Он погледати својим самилосним очима на њ, као на ону грешну жену Новог Завета, и ослободити га од ове тамне, необуздане и несавладљиве силе, која га гура све дубље, све ниже.

Молио је дуго, али ни сам није знао ни шта, ни зашто. Јер, док је, на почетку, тражио у својој молитви или боље, у својим испрекиданим вапајима, да га Он ослободи

од ове страшне жене, која га везује грехом за себе, полако, неопозице, почеше његови крикови да траже од Распетог да не допусти да она оде: нека је Он задржи, заустави, јер да он не може више живети без ње.

И његови крикови беху све јаснији, све очајнији. На-
последку, сруши се на под, и зваше наизменце Бога и
Маргариту, заједно као два божанства, једина и свемо-
гућа, који му овога тренутка једини могу помоћи.

Док је он тако молио, отворише се с буком врата, а
са њима се појави клесарева ћерка.

Он је остао миран, не мичући се с места, гледајући у
њу као без свести.

– Збогом! Ја идем! – довикну му она, и окренувши се
брзо, јурну ка излазу.

Тек тада он се освестио. Скочи на ноге, па потрча за
њом.

– Маргарита! –

Она застаде.

Он, дотрчавши до ње, повуче је поново у собу и, гр-
лећи је, стаде је молити, заклинавати, да га не оставља, да
не одлази.

(Он је знао, да је све бесмислено, али је ипак гово-
рио.)

– Убиће ми оца, и мене! Ја не могу више остати! – од-
говори му она хладно и убеђено.

Он потврди главом.

– Хајд'мо! – понови она.

Он крену мирно за њом, као понизно псето.

Она се изненади, али крену напред.

Кад су били на вратима, одједном се заустави:

– А паре?

– Какве паре? –

– За цркву! –

– ?! –

– За цркву, да! За цркву! – одговори она кривељећи
се.

Пред њезиним страшним захтевом он више није имао никакве снаге противљења. Извадио је из цепа кључеве и дао јој их; она је отишла до касе, па, узевши сав новац, турила га између кошуље и блузе на прсима.

– Зар све? – запита он сломљено, изгубљено, срушено.

– Све! Све! – дрекну она љутито, као да некога коље, па онда, ухвативши Дон Антуна за руку, потрча са њим низ степенице на капију.

На вратима је чекао отац.

– А куда ће он? – запита отац запрепашћено.

– Са нама! – одговори Маргарита.

Ноћ је била дивна, свежа, звездана. Полако, обазриво, сва трн бегунца прођоше испред цркве, па, једном уском стазом, изађоше неопажено ван села. Маргарита је журила прва, за њом њезин отац, а Дон Антун некако ван себе, као месечар, вукао се за њима, тетурајући, као да га је неко злонамерно опио.

Дан најстрашнији (готово гори но што ће бити дан страшног суда за ово побожно село) освану пун сунца и свежине. Село се полако разбудило, само; отворише се већ сви прозори: црквењак је данас мало задоцнио са Здравом Маријом; звоно није готово никога разбудило.

После јутарње Здраве Марије, црквењак је отишао у „сакристију“ да спреми све за мису (Дон Антун је врло рано устајао и говорио мису рано, да и они који иду на рад у поље, могу присуствовати) сигуран да је већ тамо Дон Антун. Али њега није било! Извадио је све што треба за њега; однео неке ствари на средњи олтар, (данас је миса морала бити на средњем олтару, због једног од светитеља који је насликан на њему) и опет се вратио у сакристију, али Дон Антуна још није тамо било. Учинио му се, одједном, да чује кораке. Прислушкује: нико. Потрчи уз степенице до врата која воде, као преко неког затвореног моста, из сакристије у жупникову кућу, прислони ухо на врата и слуша: ништа. Тишина. По-

куша да отвори врата. Не може: закључано. Потрчи низ степенице, па кроз цркву до главног улаза у кућу Дон Антунову. Погледа на прозор. Био је отворен.

– Дон Антуне! –

Нико није одговарао. Викну још једном, јаче. Нема одговора. Ухвати за велико кваку за зеленим вратима, притисну, гурну, али врата стоје чврста, не попуштају. Сав уплахирен, поново се одби од врата, крену неколико корака уназад и викну поново жупника. Нико не одговори. Скочи на један зид, па онда на кров штале пред жупниковом кућом, викну, гледаше унутра кроз прозор: соба празна, кућа пуста, никога. Сину му кроз главу да их је све, ваљада, ноћас неко убио. Али му опет изгледаше немогуће, да би неко могао дигнути руку на Дон Антуна. Није знао, тренутно, шта да ради; онда скочи, потрчи у цркву. Требало је јавити селу, читавом селу. Како? Звонити на узбуну!

И одједном заталасаше се три чудна, нескладна звона (два већа и једно мање) на маленој звонари на крову цркве. Љуљаху се, наизменично, више плашљиво него бунтовнички, ове разбите бронзане изврнуте шоље, и дозиваху народ који се спремао, или се већ кретао на рад у поље.

Село је тренутно замрло. Сељаци се окретаху у круг око себе, дизаху се на узвишице, мислећи да је сигурно пожар. Али, кад нису ниоткуд видели да се дим диже, ни чули запомажући врисак, појурише одасвуд ка цркви. Кроз све уличице, са свих страна, трчало се ка цркви, на којој су се клатила још увек стара звона.

Цео простор пред црквом био је већ пун народа кад су звона престала, а сав преплашен сишао је црквењак, објављујући да је нестало Дон Антуна, клесара и његове ћерке.

У маси је настао неописан жагор; чуо се и плач. Требало је викати да се стишају. Тада један најгрлатији сељак викну још једном Дон Антуна. Узалуд. Онда се кре-

нуло ка вратима; хтео их и силом отворити, али се неко успротиви. Тај уђе у шупу и изнесе лестве. Попеше се двојица до отвореног прозора и ускочише у кућу. Маса задржа и дах. Неки су још хтели да се попну, али им не допустише. Народ и не шапће. Чекају са трепетом и страхом.

Она двојица иду од собе до собе, траже, али нигде ни-ког. И кад су све обишли, завирили у сваки кутак куће, запрепашћени, сломљени, појавише се на прозору, а један од њих јави доле сакупљеном народу, да у кући не-ма никога (што онај други једним гестом потврди).

Тада, одједном, наста кукњава какву село, још од прошлог земљотреса, није запамтило. Узалуд су се мушкарци мучили да смире жене, оне се нису могле ника-ко умирити: плакале су, чупале косе и завијале, као ра-њене зверке.

Кад су мушкарци увидели, да им је сав посао око уми-ривања жена узалудан, одоше на мали поплочани про-стор пред црквом (ту су увек држали са Дон Антуном састанке) да већају шта да се ради.

Требало је нешто учинити: требало је потражити Дон Антуна; требало га је пронаћи, јер село би иначе умрло од бола, цело би целцато свиснуло.

Дуго се већало, а то највише због претњи клесару и његовој ћерци, које је, сваки час, понеки, у свом вели-ком бесу, испољавао. И све те претње добивале су пред храмом божјим значај велике, свечане заклетве, само ако се пронађе клесар и његова покварена, одвратна кћи Маргарита.

Напослетку, иза дугог претреса разних предлога, од-лучило се да се изабери двојица, који ће отићи да траже Дон Антуна. Најпре ће га потражити на острву, а онда ће отићи и на копно (па и на крај света!) само се мора пронаћи њихов добри, побожни жупник, јер је цело се-ло јасно осећало, да им без Дон Антуна нема живота. И ако се – тако је било закључено – после петнаест дана

врате ова прва двојица без успеха, онда ће отићи друга двојица, и неће се престајати док се Дон Антун не пронађе!

Како се није хтелo губити ни тренутак у времену, одмах се „изабрани“ (главар села и писар у „Задрузи“) кренуше кућама да се спреме за пут; а како су имали врло мало ствари да спреме, брзо су изашли на улицу, носећи у малим завежљајима све потребно.

И кренуше се ка варошици, где ће се пропитати: да ли се Дон Антун, са клесаром и његовом ћерком, укрцао за варош на копну.

Кад су ова два прва „извидника“ нестала иза последњег завијутка пута, одакле су се још могли видети, сељаци почеше да се разилазе сваки својој кући, полако, тужно и смирено. Неке су жене још плакале; свима су биле очи црвене од суза.

„Извидници“, чим су били стигли у варошицу, дознали су да се Дон Антун истога јутра укрцао на пароброд (у друштву клесара и његове ћерке) и да је отишао за варош на копну. То су они одмах јавили у село, и уједно обавестили, да ће и они првим паробродом за њима.

Од тада читавих петнаест дана није било о њима гласа. Скитали су се по разним варошима, а Дон Антуну нигде ни трага. Нико им није могао дати ни најмањи податак о њему, тако да су се морали без успеха вратити у село.

То је сељаке још више узнемирило. Мислило се и причало свашта. Неко је изразио сумњу да га је клесар убио и негде закопао, па са ћерком побегао. Код жена, напротив, преовлађивало је, све више и више, ужасно, страшно уверење: да се, ваљда, са Дон Антуном догодило оно исто што и са оном несрећном девојком (пре више од сто година), о којој се прича, да ју је сам ђаво однео у пећину више села, и да је ту за увек нестала.

Сељаци ипак нису престајали са тражењем. Послаше другу двојицу у друге градове на копну.

Тако се обилазило дуго. Готово се обишли сви морски градови на далматинском копну. Цела је покрајина брујала о побеглом жупнику и његовим „тражитељима“. Грађани, на које се обраћаху ови добри сељаци тражећи вести о свом Дон Антуну, почеше да их исмејавају, упућујући их, онако лаковерне и наивне, на најразличитије установе у граду где би они, тобоже, могли добити обавештења. (Једном их тако, у некој вароши, одведоше до једне јавне куће, где је врисак и смех заглушио тако уши једних сељака, кад су запитали оне добре девојке, да ли се ту налази њихов обожавани жупник Дон Антун, да су им уши, још у селу, од тог подругљивог смеха дуго зујале.)

И већ се у селу, засигурно, мислило да је Дон Антун заувек изгубљен и да га више неће никада село видети. Утученост била је општа и неописива, али, уза све то, није се губила нада. Неколико пута одлазили су нови „изасланици“ у нове градове и вароши, да траже доброг, незаборавног жупника, и враћали се увек покуњени и без успеха. Напослетку, кад се већ готово све обишло, и узалуд, предлагало се, ако се још за неколико дана не пронађе Дон Антун у покрајини, да се мора послати неко чак у Америку, да види није ли тамо побегао међу иселенике из њиховог села.

И село би било све то извело, да се, одједном, не догоди право чудо.

Било је једног касног вечера. Ноћ је била већ, сасвим покрила село: половина је села већ била заспала, а друга половина полако се спремала на починак. Одједном, одмерено, мукло, почне да удара велико црквено звоно, као кад зове на пратњу. Изненађење у селу било је неописиво: врата, прозори, почеше да се отварају; млазеви светлости падаху у таму ноћи, као неки светли потоци.

Сељаци (стојећи на вратима, или посматрајући са прозора) гледаху преплашено, изненађено, у ноћ, и слушаху, ћутке, мукло ударање звона са цркве, која је престано остајала тамна.

Најпосле, неки смелији сељаци, ослободивши се првог утиска изненађења, почеше да се довикују. Онда, узевши неко нож, неко ловачку пушку, цело се село крену ка цркви, не могући никако протумачити ову чудну звоњаву у овако глухо доба ноћи.

Дошавши до затворених црквених врата, пробаше сељаци да их силом отворе (црквењак још није био пристао), али нису успели. У то је престало ударање звона. Најближи погледа кроз кључаоницу и виде једну тамну прилику како иде кроз полумрак цркве, па како паде пред главни олтар и легну ничице по земљи.

– Кључ! – викну онај што је гледао.

– Кључ! Кључ! крикнуше остали. Црквењак је у то већ био дотрчао и кушао да се пробије кроз масу, али није успео. Стога преда кључ најближем, а овај га даде другоме, овај даље, док, преко глава, не стиже до оних на вратима.

Чим су врата била откључана, цела маса гурну у цркву и испуни је целу.

Први који уђоше у цркву, претрчаше је брзо па дошавши до главног олтара, пред којим је лежао непознати, дохватише га и подигоше. Одједном крикнуше запрепашћено:

– Дон Антун! –

– Дон Антун! – поновише, још запрепашћеније, најближи, и глас оде, као јека, од првих до последњих. И онда наста гурање, јер су сви хтели да дођу што ближе, да би могли видети и готово опипати свога жупника. Требало је викати, гурати јако унатраг, док се понова сви не смирише.

Тада, полако, као побуђени факир из каталептичког сна, исправи се Дон Антун. Тихо, дошавши до зида олтара, окрену се, мирно, опуштених руку и оборене главе.

– Браћо! дошао сам да ми судите! – крикнуо је он.

Ко зна с каквим осећањем дирнута, сва се маса, пола-

ко, спуштала на колена. Сам, сломљен, изнемогао, стајаше Дон Антун окренут према народу, оборене главе као да чека казну.

– Браћо, дошао сам да ми судите! – понови он јаче.

Нико није одговарао. Цела је маса оборила главе као и он.

Одједном се зачу, из доњег краја цркве, неко јецање (сигурно жене) које, полако, освоји целу цркву. И чудно је одзвањао од црквених сводова овај плач и неко шапутање, као неких тајних молитава.

Дон Антун је стајао непомичан, чекајући да га камењују, као оног из Светог Писма: између цркве и олтара. Пролазило је време, а нико се није јављао. Дон Антуну је био несносан овај мук: он је хтео испаштање, казну.

И још једном, готово у очају, крикну свом силином:

– Браћо, дошао сам да ми судите! –

Нико није одговарао; чуло се све јаче јецање.

Дон Антуна као да је то јецање још више ражљутило, разбудило га из овог његовог понизног чекања.

– Људи! срушио сам вам све! – крикну. – Наругао сам се вашој побожности и поверењу. Уништио сам у вама веру у доброту. Срушио сам вам најлепши сан о човеку који је био веза између вас и Бога. Ја нисам више ја; не постојим више. Казните ме! Судите ми! –

Нико се није јављао, само је плач постао општи: цела га је црква била пуна.

Дон Антун је био сломљен. Последња енергија коју је прикупио попустила је, ноге као да му се подрезале; паде на колена.

– Браћо: судите ми, судите! Наш занос за цркву утопио сам у најгорем блату. Све што смо толико година купили за нови дивни наш храм, украо сам вам, однео и потрошио у блуду. Покрао сам ваше кржаве залобаје с којима сте хтели да дижете дом, диван дом Богу, у којему сте хтели наћи мир својој души, а подигао сам храм ђаволу. Браћо, чујте, смилујте се, судите ми!

– Доста, Дон Антуне, доста! – крикну из дубине цркве нека жена и паде, као у несвести, на камене плоче. Сва црква се заталаса од узбуђења, и чу се само један крик: – доста! доста! –

Али Дон Антун није престајао.

– Завела ме је овде, пред Богом, у самој цркви. Ужасна, страшна жена, којој боље да нисам никада ни имена чуо. Од тог дана њено тело никад није престајало да ме вуче у бласто; ја сам ишао за њом, све ниже, све ниже. Осећам као да сам био у самом паклу; нема дела на мом телу које је чисто. Срушила је, срушила је потпуно нашег Дон Антуна! Смилујте се, смилујте! –

– Доста! Доста! – проломи се сва црква, као у свечане дане, кад се пева „Тебе Бога хвалим“, а крикови хистеричног плача разлегосе се, као да се покопава неко коме је цело село било више од оца и мајке.

– Одвела ме собом у варош на копно и затворила ме у неку страћару, са њом заједно и са њезиним љубавником. Али кад су видели да се брзо утрошиле паре које сам за њу, вама украо, отераше ме. Он ме је изударао и запретио ми да ће ме убити ако се вратим ка њима. Гладан, оронуо, бедан, вукао сам се тада друмовима, бојећи се да ме неко не позна. Куда? – питао сам сам себе. – К вама? Нисам имао срца. – У свет? – Нисам знао шта да радим! Једно вече, сав измучен, изгладнео, паднем пред једну лађу са нашег острва и замолим господара брода, да ме превезе до острва. Бојао сам се вас. Бојао сам се, али сам ипак знао, да сте ви једини који ме можете осудити и опростити ми. Кренух се, полако, уз брдо, ка селу. Сакрио сам се у шумарку испод села, док се није смрачило. Чуо сам многе из села који се враћаху кући. Њихов глас, за који сам одмах знао чији је, дирао је дубоко моје срце. Надао сам се да ћете ми опростити. Опростите! Опростите! –

Није могао даље: сруши се на плочник као мртав. Цела црква одјекнула је криком доброте и страха.

Опет се сви дигоше и појурише ка главном олтару, из страха да није свиснуо од бола, и опет се морало гурати унатраг да га не погазе.

Дон Антун је пао као мртав. Најближи му приђоше, ухватише га својим снажним рукама и подигоше.

Носећи га кроз цркву, непрестано довикиваху народу да даде места, али свак хтеде да види свог покајника. Жене се додириваху скутова његове исцепане мантије и љубљаху их, као да очекују чудо, као хаљине светитеља.

Ноћ је напољу била мека, топла. Ова чудна литија изађе и заокрену ка вратима жупничког стана.

Дон Антун, на јаким рукама сељака, осећао је неку најчуднију радост, неко блаженство опроштаја, које никада није могао ни замислити. Изгледало му је, као да је он то умро и као да га неки чудновати, јаки анђели носе ка небесима. Држећи непрестано затворене очи, он је хтео да не поруши тај сан, да му се целокупан преда.

Сељаци донесавши га у собу, положише га на кревет. Бивша газдарица одмах се код њега нашла и донела му све што је затребао. Кућа је остала до касно у ноћ пуна; нико није хтео да оде док не види како је Дон Антуну. Тек кад је он, после неког времена, мирно уснуо, поче кућа да се полако празни; остадоше само неки најближи пријатељи и стара домаћица.

И село је доживело најлепшу, најдивнију своју ноћ, као они свети пастири из Библије.

Ненад Ивановић

УЗ ЗИДАЊЕ ХРАМА С. МИЛИЧИЋА

Сложени наративни поступци психолошког нијансирања ликова, анализирања њиховог унутарњег стања, као и описивања сликовитих карактера и њима својствених духовних особина, спадају међу најизразитија обележја српске приче прве половине 20. века. Уобличени у карактеристичне приповедачке технике, ови поступци се нарочито интензивирају и профињују у периоду после Првог светског рата – када, захваљујући рецепцији Фројдових есеја о књижевним, митолошким, историјским, друштвеним и другим питањима – на плодно тле књижевности почињу да продиру први психоаналитички мотиви.

Психоаналитички погледи, који у својој анализи обједињују елементе књижевног тумачења, филозофије и семиозе, у периоду између два светска рата извршили су главни утицај управо на причу као карактеристично отворен књижевни жанр. У том контексту, може се издвојити низ приповедача који обрађују наративне елементе инхерентне фрејдистичкој слици света. Тако се, у причама И. Андрића, Б. Ковачевића, В. Ж. Масуке, С. Миличића и других, у овом раздобљу по први пут јављају јасно оцртани мотиви (не)остварене реализације породичних сценарија, дететовог односа према родитељима (посебно према мајци или жени као замени за мајку), фантазија реализованих кроз сан или будно сневачење, митолошких параболо сагледаних кроз контекст неуро-за, и др.

Прича *Зидање храма С. Миличића*, која је објављена у збирци *Борови и маслине*, 1926. године, представља једно такво дело. Радње смештене у затворену, готово

изоловану средину (забачено далматинско острво), она свој фокус усмерава на ликове и њихове међусобне односе. Сеоски свештеник дон Антун свим срцем је посвећен задатку који је постављен пред њега: подизању нове цркве. Његова младост и животно неискуство компензују се обожавањем које му упућују његови парохијани, сујевјерни и припрости људи. Овај, херметички затворен однос родитељско-синовске супституције нарушава се када на острво дође клесар који је унајмљен да руководи градњом храма, заједно са кћерком Маргаритом, женом слободног понашања.

У почетку, радови на цркви добро напредују, али током времена све више долазе до изражаја тензије између Маргарите и жена из села. Овај сукоб наћи ће своју кулминацију у дон Антуну, као психолошки најлабилнијем лику у причи. Вођена жељом за осветом паланачкој средини у којој се затекла, Маргарита заводи свештеника. Убрзо затим, она са оцем бежи из села, водећи са собом и дон Антуна, кога је претходно нагнала да украде сав новац прикупљен за градњу цркве. Маргарита убрзо после тога одбацује дон Антуна који се, на крају дугог лутања, покајнички враћа назад у своје село, да би у том покајању наново успоставио нарушену равнотежу личности.

Сложену психолошку структуру приче *Зиданье храма* писац изграђује кроз више слојева. Основну равнотину чини однос између главних ликова, дон Антуна и Маргарите, који једно другом представљају скоро потпуну антитезу. У овој антитези (која води порекло од истог корена, недостатка родитељске љубави), огледају се различито оспољени, а у основи сродни карактери: дон Антунов, незрео и емоционално зависан; и Маргаритин, циничан и склон разврату. Кључне тачке односа између дон Антуна и Маргарите катализују се у оквирима паланачке средине, на основу чије слике писац гради секундарну равнотину приче. С. Миличић се ту показује као одличан познавалац психологије паланке, посебно њених

најмрачнијих нагона. У оквиру општег амбијента изолованости, ксенофобије и верског фанатизма, који су својствени затвореним срединама, одиграће се главнина интеракције између дон Антуна и Маргарите.

Коначно, однос између индивидуалне мотивације и нагона масе чини трећу наративну раван, у оквиру које долази до главних прелома у причи. Такав закључак добија своју потврду у њеном завршетку, који је обележен дон Антуновим покајничким повратком у село. Са обе стране, тај повратак се доживљава као катарза, прочишћење, и као теофанија, доживљај божанског: село безрезервно прихвата дон Антуна, који се, у покајању, одриче почињених грехова. Није случајно што писац ову сцену пореди са сценом повратка у изгубљени рај: одбацујући онај део себе који *зна* праву природу његових нагона, дон Антун симболично бива очишћен од *сазнања добра и зла*, те је, према томе, поново спреман да преузме улогу која му је предодређена унутар колектива.

Овај кратак осврт на причу *Зигање храма* треба, пре свега, да упути на постојање књижевних топоса везаних за психологију личности сагледану кроз контексте неуроноза. Својом природом и начином реализације, поменути топоси упућују на важан правац размишљања српских приповедача у првој половини 20. века, и истовремено антиципирају низ тема које ће се, у српској причи, јавити у периоду после Другог светског рата.

Лепосава Мијушковић

УТИСЦИ ЖИВОТА

Разишли смо се. А зар је морало тако да се сврши? Зар тако увек бива, да нам они баш које највише волимо отрују душу? И сад, кад је све прошло, кад мирно могу да гледам на све то, што ми се ипак кроз душу провлачи тиха неодређена сета и толико би ми добро било да плачем?

У својој малој соби седим ја сад, а мислима сам далеко ван ње. И ја видим једнако благо, мило лице како ми се смеши као некад. Видим шарене нанизане слике како пролећу једна за другом пред мојим очима и душа ми дрхти од непојамног узбуђења. Па како су неке лепе! Како носе жиг највеће, најнесебичније љубави!... Али све је прошло... И ја већ сад једва могу да схватим ту толику нежност.

* * *

Болесна сам и ти си једнако уз мене. У грозничавом заносу ипак видим твој болни израз, твоју жељу да ми помогнеш. Осећам ти дах кад се нагнеш нада мном. Забринут шапат: је л' ти много тешко? И ја несвесно одговарам: није. Ти ме грлиш нежно, прислањаш свој образ уз моје лице, и ја опет чујем тихо, нежно: мило моје девојче... моје болесно... моје размажено дете!... Па сам срећна онда. Па ми је добро, добро неисказано, и лакше...

Ево сад опет видим она мила лица. Сва смо код тебе. И ено те нежне, благе међ нама, како нехотећи дајеш тон целом расположењу. Не, ту није било ничега тако обичног, тако свакидашњег... И ја вас ето и сад гледам са оним вашим изразом жарка одушевљења за све лепо

и узвишено са оним усхићењем снажне, наивне младости. О, драга лица, нека би ми ви увек само као таква остала у сећању. Само као таква!...

Збогом!... Ја бих толико хтела с вама овако остати дуго, дуго, али слике прелећу и даље једна за другом и безвољно отржу моју душу од вас... Збогом!...

Сутон је. У соби се виде још само црте лица и ствари. Кроз отворене прозоре засипа нас, с маха на мах, мирис топле летње вечери. Ја сам узнемирена. Нервозно прелазим с места на место, устајем, седам. То није моја обична узнемиреност! Мирис... полусумрак... сањиви шумор тих прозрених, светлих вечери... све ме то узбуђује до... до – не знам!... И ја осећам како се та ситна, разнолика осећања сливају полако у једно велико силно осећање, које прети да ме поплави сву. Осећам како се прса шире, шире нагло и постају тесна. И ја не могу да издржим више!... Скочим, узимам флауту што лежи ту на столу, прилазим прозору и тонови појурише нагло један за другим, кроз сутон, у дивној хармонији... час нежни и благи, час бурни и страсни! Ја не знам шта свирам, нисам свесна ничега око себе, само осећам да та флаута, ти тонови, треба да узнесу моју жудну устрепталу душу високо горе... горе пут оних сјајних звезда!... Осећање се шири све више и више а бесна трка тонова све је бржа... И још један нагли прилив, и још један дисхармоничан писак и – флаута умуче... То није био више тон, то је био крик до манитости узбуђене душе!... Да је тада могла моја флаута да проговори!...

Бацила сам је незадовољна далеко од себе, дрхтећи од узбуђења. Тражила сам несвесно свој шешир по соби, нашла сам га и изашла ћутке. Силазећи низ степенице неко ме стеже за руку, – и то си ти била. Загледала сам ти се у лице добро и видех да си ме разумела боље од свих што су ту били.

– Куда ћеш сад? питаш ме полако, мирно.
– У ноћ, у бескрај! одговорила сам ти зането.
– Али ти треба да останеш овде! Ти мораш остати сад! продужавала си даље наваљујући.
– Не... само сад не... молим те... пусти ме... брзала сам ја без везе, па дојмих нагло твоју руку својим уснама љубећи је узбуђено. – Збогом... збогом... врати ћу се одмах... одмах ћу се вратити... Идем... само... и – осетих нежан притисак врелих уздрхталих усана на својем челу. И отргох се!... Како сам те волела! Како! Боже мој!...

И ја гледам себе како лутам срећна по улицама питајући узгред и оно широко небо, и сјајне звезде, и великога бога, како сам малочас толико жудно хтела: – шта је ово?... Љубав?... Пријатељство?... Срећа?... Ово широко, силно осећање што ме толико уздиже у мени самој?

Све ћути. Само онај тајанствени шум ноћу, у коме сам увек најјаче осећала присуство бога, као да одговара: – Јест, то велико осећање, то је љубав, пријатељство, то је срећа и буди срећна!

И велики боже!... цела бескрајна васељена била је у срцу моме!

Станите, станите, миле слике! Куда летите тако? Моја душа болна, преболна, а срце израђављено од удараца живота! Подигните ме, освежите ме ви, јер умирем у овом смрдљивом калу свакидашњости!... Но узалуд би болна душа хтела да задржи миле слике. Оне ишчезавају лагано једна за другом, и ја видим како ми се ближи она страшна слика, онај грозни тренутак који ме је срзао са толике висине у најгрубљу стварност.

Ево је, ту је! И ја падам ничице о тле, јаучући за својом изгубљеном вером, за својим пропалим идеалима...

Зашто ми је требало то сазнање? Зашто сам га толико много хтела? Да је она, мој узвишени пријатељ, најобичнија женска са свима страстима, и лажна, лажна сва!

– Не, то није истина! говорим себи, хтела бих силом да не верујем у оно у што сам се већ уверила. Па излазим напоље, јурим кроз стазе оголелог парка, газећи најдубљи снег и понављам без везе, у бунилу, реченице малочас читаних песама:

– Драга моја, јутрос сам устајући из кревета прогунђао зловољно: брак душа припада само анђелима. Удај се!... Ја нећу толику жртву!... Удај се!... Ја сам луд... луд... луд. – Ево клечећи те молим: удај се! Чувао бих те као мати јединче. Зар не волиш више свога пријатеља? – Јеси ли и ти, душо моја, брала ивањско цвеће?... Загрили бисмо се, али нам не приличи. Разуме тебе твој Н.

– Је ли могуће, питам се даље, да јој ово пише човек у коме ме је навикла да гледам њенога другог брата, њеног пријатеља само, и ништа друго, ништа?! – Је ли могуће да је и ова веза најобичнија љубавничка веза?! Ова веза у којој сам ја гледала најчистије пријатељство само?!... Он њен драган!... Он... човек кога сам, упоређивајући с њом, сматрала као једног, у исти мах, доброг и поквареног дечака, који моју пријатељицу не може другачије да воли и поштује већ као и ја, јер она уме увек да одржи претег доброга у њему. Док све то тако није било!...

Али зашто се она баш трудила стално да одржи у мени ту лажну веру? Зашто је била нужна та непотребна лаж!... Она није смела тако да ради; јест, није смела никак!... Ако је ту било нечег стидног, – зашто је чинила?... А иначе, – нашто та најнепоштенија обмана?...

Разочарана и гњевна враћам се опет њој и никад, никад не могу заборавити онај њен израз кад смо се среле и кад је видеала да знам све... Онај израз грдног запрепашћења и стида! Боже! Кад сам потпуно схватила тај израз, зашто сам толико зажелела да умрем?! Зашто ми је толико било тешко?...

Дубоко, дубоко у срцу пекла ме је силно та грозна обмана, а душа се полако, привидно, мирила са тим највећим разочарањем –

И свршила се борба душе! И ено мене опет код тебе. Зима је. После подне је. И ми смо саме у топлој, угодној соби. Ја седим крај пећи и са отвореним очима сањам о свему што је прошло, о рођеној самообмани, а ти, недалеко од мене, за столом, читаш расејано нешто... Колика грдна провала наједанпут између нас. Осећам како смо далеко једна од друге, како се раскинула она нежна веза, како јој никад више не могу прићи са оним срећним усхићењем као некад. Па ипак!... Ћутимо тако и ја бих хтела нешто рећи.

– Нико!... Она се окренула и погледа ме питајући. – Ја те волим много још!...

Тренутни израз неугодности и смак раменима одговор ми је. Али ја не гледам на то, прилазим јој весело и хтела бих је заглити.

Опет онај израз неугодности на њеном лицу, али и жеља да јој приђем... Ја се стресем и враћам се натраг.

– Ти си лукава, вели ми она незадовољно.

Ја се смешкам и мислим: како се разумемо лепо!...

Опет ћутање... Већ се мрачи. Неко куца на вратима, она се трза радосно: унутра улази он... Расејаност и досада наједанпут ишчезе и све њено биће затрепта од плахе радости... Оне мокре сјајне очи, оно безвољно развлачење усана у блажени осмех, оно потајно, страшно подрхтавање целог бића, све, све је клицало у сусрет томе човеку: како те желим!... Ох, како те желим!...

Па зашто се и ја не радујем?... Волела сам је толико много и требала сам се радовати кад је она срећна. Требало? И ако сам их гледала срећне и заљубљене ту једно поред другог, и ако сам се трудила да гледам само

то што је преда мном, с памети ми, ипак, није силазило питање: да ли одиста овај површни, налицкани и лепоречни човек може усрећити њу? Њу, толико славољубиву и страсну жену?! Не, никако не! И ја јасно осећам њену духовну надмоћност над њим и његову јадну потчињеност њој. Јасно осећам неприродност тих одношаја, ту маскирану страст у облику пријатељства, како је спутала сваку здраву мисао и осећање. Јасно осећам ту грдну лаж како прожима и њихова бића све и како их завашава примамљивим сликама да не виде стварност. И не могу више да издржим! Лаж ме гуши и ја бежим напоље.

И ено ме како посрћући силазим низ степенице, а у најдубљем куту душе јавља се жеља. – Кад би изашла за мом!... Кад би ме зауставила и питала куда ћу, и сад, као негде!... шта бих јој одговорила?... Ах знам, знам!... Ста-ла сам, и, бленући у врата, ишчекивала је да изађе, – но она није изашла. Тајанствена и непокретна стајала су та врата испречена преда мном, а тамо иза њих била је она срећна и задовољна што је сама с човеком кога толико воли. Тамо иза тих врата пировала је лаж и страст!... Тамо иза тих врата...

Јаукнула сам потмуло и слетела низ степенице у студену снежну ноћ... Па лутајући и сад несвесна кроз улице питала сам опет и оно широко небо, и сјајне звезде, и великога бога: – шта је ово сад?... ово осећање, што ме поражава до лудила, што ми не да да јасно мислим и осећам, што ме нагони да вас питам: где је истина? Где је искреност? Како ми је то пријатељство? Где је све то, кад га ни онде нема где сам држала да му је место? Све ћути опет.... Али ни оног тајанственог шума ноћи нема да ми макар наслути наду. –

Студ и ужас мрзли су ми душу, и око узбуђеног срца полако непробојна ледена кора и ја сам се повлачила у

се. Нејасне, изукрштане мисли блескале су без реда у свести, само једна, свирепа, најјаснија, светлела је господарећи над свим. Силна мисао... растанак и смрт...

И ми смо се морале растати! И растале смо се!... И, ено, опет се при растанку грлимо и љубимо као до тада, само што ја јасно осећам како то чиним преко једне провале у којој су затрпани сви пајлепши уреси моје душе, моја јака вера у највећу доброту и чистоту човека. И ја полазим одатле носећи грдно разочарење, бескрајну празнину у души, питајући се једнако: камо ћу? шта ћу? Како ћу?... И као одговор на то, чујем из празнине громки одјек мојих најтајнијих мисли:

Буди довољна сама себи! Потони у тај општи живот, у тај ситан, свакидашњи посао, где их је хиљадама задовољних и ако не мисле даље од себе! Нашто ће ти да мислиш, да искачеш ван, кад је унутра удешено све лепо за паметна и окретна човека?! И чему све то води, то непрекидно лутање, та неопредељена жудња за нечим вишим и бољим?! Најзад, има ли у томе смисла? Љубав?!... Пријатељство?!... Колика је ту обмана, да знаш само! Буди начисто с тим да човек ван себе не може волети никога. – Ето ти верујеш да си волела њу, али то није! то није, знај!... Ти си волела у њој само слику своје маште, далеко од себе; а тако исто и она тебе. Људе везује једно за друго или интерес или сујета, код тебе је било ово друго! Љубав!... Пријатељство! – Бесмислица!.. Веровати и наслањати се на те ваздушасте наслоне у животу могу само глупаци или наивни људи – што је једно исто. Буди сама, себи веруј највише и пођи оном најширом, утрвеном стазом живота, којом толика већина бесвесно и мирно корача до смрти.

И ја сам послушала тај глас.

Ено ме како се опет враћам онамо где сам први пут из школске клупе ушла у стварни живот, одакле сам, болесна растрзана сумњама и изукрштаним питањима о себи и околина дошла теби, верујући да ћеш ми ти показати најискренији пут куда ћу – – Ено како ми опет, као и пре, клизе дани једнолико и тужно. Како се ја трудим да у грозничавом раду заборавим ту једноликост. Како ме ни мало не веселе успеси тога свакидашњег посла, како сам стално незадовољна и како најзад морам учинити нешто што ће раскинути све те везе које су толико спутале мој здрави и снажни живот – – –

И тај је час дошао!... Страшна мисао остварила се необично брзо; упола је већ била остварена!... Растанак је био, сад је на реду смрт – – –

И ево је најтежа ноћ, ноћ уочи катастрофе!... Остављена од свих које сам толико волела, сама, потпуно сама, у средини коју не могу да схватим а ни она мене, увређена, раздрте душе, немоћна да више савлађујем протест набујалог живота у себи против те очите тираније над њим, – дочекала сам је – – –

Из угла у угао своје сниске, неугледне собице корачам нагло, а глас увређене душе кличе дивље, моћно, заглушујући све остале мисли и осећања:

С каквим правом тражи од мене овај живот, ово друштво, да ја живим за њега само? Шта ми даје у накнаду за то? С каквим правом хоће оно да ја угушим ову животну снагу што ври и тежи да се развије до најширих граница?... С каквим правом хоће оно да ја сатрем своје ја, да своје најмилије тежње оставим да сагоре у мени самој?... Док би то све хтело живота!... Хтело да живи пуним, снажним животом, својим животом, достојним човека. Најпосле има ли смисла у томе. Ја га не видим! Има ли смисла у овоме свакидашњем једноликом послу, кад стално осећаш притисак нечега, невидљивог што те

понижава до скота. Коме користи овај мој рад? Или треба газити или трпети да те газе?... Али кад ја нећу ни једно, ни друго... Падоше ми на памет речи нашег старог управитеља: „Стаза живота је тако јасно обележена, ко хоће ван, – пропада“.

И ја видим шта ми треба радити да не пропаднем, – да се удам! Да волим свога мужа, да рађам децу, да заснујем породицу, да будем пикорни роб целог тог света – те породице, да... Ох! Ох!... Стани, девојко, стани мало – викнула сам сама себи гласно. Све је то лепо и красиво, али се најпре треба измирити с тим. Јер нашто би да и ти рађаш себичњаке кад их је и онако много и сувише у овом друштву?! Шта има твоја мати отуда, шта тебе има, тебе, болесно, бедно и вечито незадовољно створење?!... Рађајте се и множите се и напуните ову земљу, срећни!... Што да се ви бринете за децу?! Та, она ће већ умети кад уђе у свет, он ће их сам научити да свако осећање искористе до дна, и своје – и свога ближњега!... Рађајте децу само. а отац небески води рачуна о њима! Отац небески!...

Још узбуђенијим, још нервознијим корацима крстила сам ја и даље од угла до угла своју малу собицу, ударајући се час по, о пећ, о столицу, о кревет, о сто. Свуда су лежале разбацане књиге, ноте, писма, виолина, гудало, чиме сам и сад покушавала, као често, да угушим тај глас душе, – али који је најзад избио свом силином, жестоко, безнадан и претећи... Пришла сам махиално столу, да га уредим. Претурала сам отворена писма, што сам их већ толико пута читала, паде ми у очи једно са исподвлаченим редовима. читала сам га опет гласно, било је твоје:

– „Како бих ти ја све дала, и живот, ако би то потребно било – Како је мало оно што ти ја могу дати. Могу стати уз тебе, могу те волети, могу ти највећи пријатељ бити, али шта је то према ономе што твојој поштеној души треба?!“

Уздрхтала сам. Јао, себични људи! Па шта мени треба?! Јест, шта мени више треба од тога?!... Зар то није много, много више но што човек човеку може и дати у оваквој ћифбакалској средини?! Ја чак толико нисам ни тражила, нисам смела да тражим! Хтела сам само да волим све и да мене макар мало воле. – Али ни толико нисам могла добити од људи који су ми тако издашно хартији нудили свој жиот. Како ми је слатко било обмањивати се! Како ми је мила била некад ова чита лаж. Ова најгаднија лаж!... Ове варљине фразе, лепе речи и само речи!... Она пренемагања тренутног расположења само!... – „И живот бих ти дала“ – Живот!.. Свој драго ћифтииски живот Ха-ха-ха-ха... О лажи!.. О слатка лажи!... О гадна лажи!... живот! – Чекај! И у пеобузданом гњеву цепала сам и писма, и књиге и бацала их у зажарену пећ смешкајући се при том лудачки срећно што горе. Чинило ми се да ћу ту сад изгорети лаж у писмима, лаж у књигама – И кад се последњи лист спухорио на гомили пухора устала сам необично задовољна. Задах изгоретине осећао се јако, а плавичасти, густи дим којим је била препуна мала, ниска соба, гушио ме... – Дим... дим... дим... Па и то је лаж! крикнух запрепашћена. И разумех, како сам изгорела хартије али лаж не, јер је ето ту у томе диму, у ваздуху, свуда.. гуши ме!... Осетих како ми стеже прса, како ме очајнички дави, како ми чупа очи, кида лице... Све се око мене окреће у ковитлац и учини ми се да у том окретању чујем победничко клицање дивље оргије лажи!...

Јаукнула сам и прилетела прозору. Отворих га. Свежина мокре, мрачне ноћи заплусну ме... Наслонила сам врело чело на ладне шипке прозора – било ми је угодно и мрмљала сам једва чујно, несвесно и испрекидано – Боже, боже!... Шта је ово са мном? Ја лудим, о страховте, ја лудим – тешко мени! – Камо ми вере, мога одушевљења, моје младосги, мога разума?! Камо ми света и још – још?... Боже мој, веро моја – где сте? Дај ми разума, Боже, и истине!... Јест, истине светлости хоћу! Тво-

је божанске светлости! – и очајничким погледом кроз мрачну ноћ, желела сам да је назрем кроз мрачну ноћ – желела сам да је назрем ма откуд, – али узалуд. Тужна, мукла тишина и дебели мрак били су величанствено мирни и непрозрачни. Само је киша сипала тужно, монотono, а низ отврдло залеђено срце клизала је полако суза за сузом у дубоку бескрајну празнину – —

Боже! Мрак напољу, мрак у души, мрак свуда!

Затворила сам прозор и тетурајући се ишла преко собе. Угасих свећу и пружих се по кревету. У глави ври као у котлу. Чинило ми се да се љушкам у маленој чунници на непрегледној, широкој пучини. Љушкање... ширина... бескрај... Осетих лако таласање ваздуха као да је сен прошла, отворих очи. Пун млаз светлости склизнуо кроз отвор на пећи, па играјући се по поду и тавану осветлио целу собу. И ја видох на средини собе високу, нежну прилику, увијена црним ваздушастим велом који је падао у дивним наборима широко око ње; била је светитељски лепа. Бледо, увело лице и руке извајале су се тим јаче од црнине чинећи утисак необичне блакости. Гледала ме је. Никад, ни у чијем погледу до тада нисам опазила толико нежности, толико благог саучешћа према мени, толико обећање мира – као у том погледу. И ја разумех да је то била смрт! –

Била сам усхићена.

– Ти си дошла – зар? питам је радосно.

– Дошла сам, звала си ме, – чуло се тихо, трепераво као да то није говорила она, већ светлост што је дрхта-ла око ње.

– Како си добра! Ти ме волиш?

– И ти нећеш да ме лажеш као људи, – је ли?

– Ја сам истина!

Зар си ти она истина и светлост, за коју сам ја толико молила Бога?! – кликнула сам узбуђено.

– Да!

– И тебе ми јо Бог послао?

– Да!

Јао, мила, божанека жено! Како ми је добро! Како те волим! Ходи, ходи мени! Па раширих руке да загрлим највеће добор, једну истину, да загрлим смрт...

И она ми је прилазила лебдећи кроз ваздух а ја сам смешкајући се блажено затворила очи и пустила да преда мном пролети и прошлост, и садашњост, и будућност, и цела вечност.

Славица Гароња Радованац

ЛЕПОСАВА МИЈУШКОВИЋ –
ЗАЧЕТНИЦА СРПСКЕ МОДЕРНЕ
(О причи „Утисци из живота“)

Ненаписана историја женског писма у новијој српској књижевности непрестано се допуњава и обогаћује новим и непознатим књижевним чињеницама, везаним често и за опусе књижевница чији је животни век одавно завршен. Тиме се потврђује правило да је део наше књижевне традиције, због различитих друштвених околности, био неоправдано и прилично дуго занемарен, па је сасвим могуће очекивати у том смислу још нека нова књижевна изненађења и открића. И овај осврт полази од својеврсног „књижевног случаја“ Лепосаве Мијушковић, рано преминуле и готово заборављене српске књижевнице са почетка 20. века. Њене четири прозе, објављене у *Српском књижевном гласнику* 1905-1907, високо је вредновао и Јован Скерлић. Обједињене у постхумно објављеној збирци *Приче о души* (1996), четири прозе Л. Мијушковић иновативношћу тематике и ликова (побуњена жена, хомосексуалност, суицид, лудило, ликови интелектуалаца), као и књижевног поступка (аутоматско писање, фрагмент, подсвест) сврставају ову списатељицу међу прве зачетнике српске модерне. Управо из тих разлога, овај увод биће посвећен мало познатом и изучаваном делу Лепосаве Мијушковић, књижевници од малобројних критичара проглашеном „прерано сазрелим и згаслим талентом епохе српске модерне“¹.

Оскудни подаци из биографије Лепосаве Мијушковић и њено обимом мало, али вишеструко провокативно дело, отварају својеврстан „књижевни случај“ ове

списатељице, који далеко превазилазе наше скромне књижевне прилике и време у којем је живела и стварала. Обновљена књижевна пажња за ову заборављену српску књижевницу јавила се издавањем њених сабраних прозних радова под насловом *Приче о души* 1996. године (приређивачи Добрица Милићевић и Живорад Ђорђевић)² и готово пуних 90 година од смрти списатељице. У овој узорито уређеној књизи, тежиште књиге сачињавају њене четири обимне, за живота једине објављене прозе, као и три песме. Све то је Л. Мијушковић објавила у Српском књижевном гласнику (СКГ), у периоду 1905-1910, дакле у његовој „златној ери“ под уредништвом Јована Скерлића. Треба напоменути да је млада књижевница сву своју прозу потписивала иницијалима. Дакле, у распону од свега пет година, а у јеку највећег утицаја СКГ у српској књижевности, десила се целокупна књижевна судбина Лепосаве Мијушковић. Иако је, како је с правом примећено, пет година мало за бављење књижевношћу³ и остављање неког виднијег трага у књижевној историји, име Л. Мијушковић нашло је своје место у књизи Јована Скерлића *Писци и књије*⁴, а о овој списатељици са почетка 20. века до сада је студираније писао само Драгиша Витошевић⁵. Тако на пример, Скерлић, који је за прозу младе књижевнице показао неочекивану наклоност (разбијајући тако предрасуду да није имао слуха за писце и песнике модернистичких струјања), исписује о њој и следеће редове: „Млада девојка Лепосава Мијушковић јавила се са три одличне, суморне, немирне, готово неуропатске приповетке, које *можда означавају књижевни правац*, али су веома индивидуалне, веома импресивне психолошко симболичне визије и исповести, писане врло једноставним, али при томе и врло уметничким и оригиналним језиком. *Она и њени књижевници Даница Марковић представљају типичне модерне жене у књижевности*.“⁶ (сва подвл. моја). Скерлић је по Мијушковићкиној смрти написао и један топли некролог⁷. У својој докторској дисертацији о *Српском*

књижевном гласнику (поглавље „Заборављена Лепосава Мијушковић“), Витошевић наглашава потребу ревидирања њене књижевне појаве у историји српске књижевности („несхватљиво је да је Лепосава Мијушковић, и поред Скерлићевих крупних и оправданих похвала, све досад остала потпуно непримећена...“)⁸. Његова препорука, да је „крајњи час да се оно мало (али добро) што је написала... објави у једној лепој књижици...“, реализована је упаво наведеним издањем *Приче о души*, 1996. године. Према наводима приређивача ове „лепе књижице“, након преране смрти Л. Мијушковић, преостала рукописна заоставштина књижевнице није била прикупљена, тако да није ни сачувана, а њен живот остао је у приличној мери и данас под велом тајне.

Тајна живота и смрти Лепосаве Мијушковић

Сложена и трагична личност Л. Мијушковић данас се може анализирати, уз оскудне биографске податке, једино из самог њеног дела, односно кроз четири објављене прозе, настале по свему судећи, на снажној аутобиографској подлози. Лепосава Мијушковић „од Исидоре Секулић пет, а од Данице Марковић три године млађа“, рођена је 1882. у Вукмановцу код Јагодине (Левач) у бројној породици сеоског занатлије-поткивача⁹. По преласку у Јагодину, сву своју бројну децу отац је ишколовао („великошколци“), па је тако и Лепосава завршила Вишу женску школу у Београду, као најбољи ђак (награду је примила од краљице Наталије „лично“). Године 1901. одлази на студије у Цирих и у том граду, по свему судећи, дешавају се кључне године њеног животног и књижевног сазревања. Студира заједно са Љубицом Ракић, такође ћерком једног угледног Јагодинца, а ова личност ће обележити њен потоњи кратак и буран живот, као и књижевно дело. Године 1904. Лепосава Мијушковић се враћа из Цириха са дипломом професора и запошљава се, заједно са Љубицом Ракић, у једном

селу код Јагодине. Истовремено, започиње и њен књижевни рад, па тако у СКГ године 1905. излази њена прва проза „Утисци из живота“, која је и Скерлића изненадила („искреност, смела и ретка искреност“). У кратком животу који јој је преостао, следе њене прозе „Близу смрти“ и „Болна љубав“, објављене 1906. године, а за ову годину, драматичну у списатељичином животу, треба забележити и покушај самоубиства. По неким информацијама, поново је са Љубицом Ракић у Цириху. Последња, и по свему, најбоља приповетка објављена је 1907. године под насловом „Прича о души са вечитом чежњом“. Две песме су јој у СКГ објављене постхумно (1910). Умрла је 26. марта 1910. године, у 28. години, а сахрањена „већ сутрадан“ (наглашено је у сведочењима, да је „сређено“ да је умрла „од туберкулозе“). По непровереној информацији, код Љубице Ракић су остали сви њени рукописи, а траг овој жени губи се кроз две вести – о њеној удаји и још једном повратку у Цирих. За гроб Лепосаве Мијушковић данас се не зна.

Чини се, међутим, да истина о њеном животу, или његовим преломним моментима, који су условили и њену необично модерну прозу у односу на време када је стварала, стоји у самом њеном литерарном делу. Уочавајући у њеној прози мотиве који се константно понављају и који постоје у очигледној дубљој узрочно-последичној вези, у прилици смо да претпоставимо и једну животну (и литерарну) судбину која се може читати и другачије, готово са елементима списатељичиног живота као великог романа. Тако, на пример, већ првом реченицом у прози „Утисци из живота“, списатељица се тематски фокусира на крајње интимну драму – разлаз с неким, ко је при томе још починио и „издају“, већу и страшнију од обичног љубавног расанка („Разлишли смо се. А зар је морало тако да се сврши? Зар тако увек бива, да нам они баш које највише волимо отрују душу?“). У експресивном исказу егзистенцијално угрожене јединке (мотиви „силаска с ума“, чежња за смрћу),

постепено се разазнаје да је разлог интимног бола особа женског пола, односно, да је „издају“ проузроковала нека жена. Ако бисмо обратили пажњу на детаље из Мијушковићкине биографије, на њену необичну везаност за Љубицу Ракић из Јагодине, са којом је студирала у Цириху, а потом заједно радила као учитељица 1905. године (ова прича је објављена већ следеће, 1906!), са великом сигурношћу би се могло тврдити да је у питању ова личност. Сложеност емотивних односа две жене, не само да се појављује као главни мотив наведене прозе, већ се тематско-мотивски на њу надовезује и подвлачи и у следећој причи „Близу смрти“ (објављеној такође у СКГ, 1906). Њен експресиван набој, дат техником аутоматског бележења тока свести, жене која се прибירה након покушаја самоубиства, у атмосфери болничке собе и буђења из анестезије, а након оперативног захвата, исувише је проживљен да не би био подударан са биографски детаљем о покушају самоубиства „због неког“, што је у породичном предању преиначено у магловиту представу и наивну причу о пушци и двобоју две супарнице због заједничког љубавника. Проза „Близу смрти“ је надреалистички дневник самоубице покушају – чији емотивни врхунац представља управо долазак у болницу виновнице тог чина, „кривца“ и њеног сучељавање са болесницом, прејаким „неуропатских“ осећања. Другим речима, два кључна момента кратке (и трагичне) биографије Л. Мијушковић, као подлоге за настанак њене прве две прозе, у узрочно-последичном следу: Свакако да је овај чин (покушај самоубиства обележио целокупан живот књижевнице, као скандал по себи, што је као нешто неприхватљиво како за паланку, тако и за породицу, на све начине морало бити заташкавано. Отуд се може објаснити и изврстан немар око Лепосавине заоставштине – ње је сигурно било – јер, као да је намерно препуштено да пропадне и нестане све што је имало везе са њом (нарочито рукописи). Дакле, прве две приче Л. Мијушковић су и умет-

нички транспоновани, најдубљи утисци властитог, интимног живота списатељице.

Преостале две сачуване прозе утврђују место Л. Мијушковић као списатељице од изузетног формата, показујући да њен књижевни наступ није био спорадичан ни случајан. Напротив, квалитативно проширујући тематска поља својих последњих проза и мимо аутобиографског пределошка (нажалост, пресечена у највећем замаху). Две преостале приче које је успела да напише, говоре о побуњеној жени, односно, о већ формираној поетици „душе са вечитом чежњом“, неуклопљене у дате друштвене околности, о хиперсензибилној жени-уметници, у потрази за слободом и апсолутном љубављу, мимо свих друштвених конвенција. У овим прозама битну улогу (у последњој, и главну) као ликови добијају и мушкарци.

Тачка емотивног слома талентоване, и у напону стваралаштва прекинуте животне нити књижевнице Л. Мијушковић, била је дакле, не само њена неприлагођеност, отворено неуклапање „душе са вечитом чежњом“, како је насловила своју последњу приповетку, већ и незајажљива потреба за љубављу у свим облицима (па чак, како су стидљиво навели и приређивачи, и „забрањеном“), као мером свих ствари. За хиперсензитивну, али душевно крхку Лепосаву то је свакако било превише. У ово треба укључити и трауму непостојеће мајке (о којој у породици нема ни једног податка!), а која се, као стално присутан мотив провлачи кроз целокупну Мијушковићкину прозу (као тип грешне жене, која диже руку на себе?), па је можда, и из тих разлога, везаност за Љубицу Ракић била сублимацијске природе. Није, дакле, био у питању мелодрамски хир и „двобој“ две супарнице око „згодног официра“, већ дубоко античка, рекли бисмо, сапфијанска трагедија остављене млађе и крхке стране, од емотивно независне и јаче жене (и то удајом!), у једном сложеном емотивном односу. Обиље страсти и еротског набоја, снажних душевних потреса,

винућа и падова, визија и халуцинација, најзад, праг смрти (покушај самоубиства), као и ванредно снажно дочаравање доласка Смрти (којој се јунакиња силно обрадује, као коначном ослобођењу), су истински уметнички продори које Лепосава Мијушковић завештава у својој прози.

Несумњив књижевни таленат Лепосаве Мијушковић, одликује све четири њене приповетке, које су уједначеног квалитета, са сталним, ритмичким варирањем и понављањем основних (у суштини песничкиј) мотива епохе модерне. То је једно свеопште „дисовско“ осећање стопљености са свемиром и небеским пространством, као јединим природним стаништем душе, док је све остало неприродна егзистенција. Њена Душа је један изразит ентитет, засебан од Тела, која најчешће „лети“, прелећући астралне просторе, а у прејакој навали крви и страсти који немају испуст, душа прска и одушак налази у језику који пулсира од те енегије сабијене у тексту. Необичне су, стога, њене укупне тематске преокупације у прози насталој на самом освиту 20. века, толико различите од онога што се тог тренутка писало у српској књижевности, и толико у дослуху са најсавременијим токовима светске књижевности, и не само „женског писма“.

„Утисци из живота“

Као што је наведено, ова интимистичка проза, исписана фрагментарним поступком, којим се дочаравају халуцинантна стања јединке, њена унутрашња психичка драма у тренутку када покушава панично да нађе упоришну тачку у комплетно обесмишљеној егзистенцији, иницирана је траумом растанка. Тај кобни догађај, „растанак“ са неким, већ се десио. Увод је евокативан и започиње од тренутка констатовања те чињенице (кад може „мирно да се гледа“), да би се у следећим фрагментима јединка отиснула у лично обраћање („ти“),

кроз једну врсту апострофе вољеном бићу. И даље је заједништво потврђивано заменицама „ми“ – „нас“, да би се направио отклон од сувише личног и препознатљивог пола (односно да је Други, женског рода). Ови фрагментарни пасажии проткани су подтекстом са стањима и расположењима типа „сета“, „плакање“, „болест“ (жеља јединке да поново буде болесна да би је „она мазила“, као сећање на неки сличан, стварни доживљај), „сутон“, „музика“ (флаута као мотив – који, парадоксално, јединка не уме да свира), те снажно присуство мириса до стања да се „прсне од осећаја“. Постепено, овај слој лирских фрагмената замењује нарација у којој доминира тренутак када јединка, увређена од вољеног бића, излази из куће у „бескрај“. У дијалогу (датом као искинуто сећање на „тај“ разговор, молбу „да остане“), јединка у самотној шетњи не само да поставља питања о дефиницији свог осећања („Шта је ово?...Љубав?...Пријатељство? Срећа?...“), већ тај осећај повезује и са трансцендентним присусвом Бога: „...Све ћути. Само онај тајанствени шум ноћу, у коме сам увек најјаче осећала *присусство* Бога, као да одговара...“ (мој курзив). И даље: „И велики Боже!...Цела бескрајна васељена била је у срцу моме!“ (19)

Однос јединке према стварности је исти онај који су имали песници Дис и Сима Пандуровић, савременици Л. Мијушковић: за јединку у њеној прози, стварност је „смрдљиви кал свакидашњости“ у којем јединка „умире“, уколико нема оних стања где је њена душа у стању висине, а предмет те висине – љубав – јесте она „страшна слика, онај грозни тренутак који ме је срзао са толике „висине“ у најгрубљу стварност“. (19). Раскорак јединке са спољашњим светом и људима је толики да она показује салну нервну напетост и раздраженост, хиперсензитивну неприлагођеност и побуну, коју исказује на следећи начин: „...Овај живот...стално осећаш притисак нечег невидљивог, што те понижава до скота.“ (24). Предмет бола је „изгубљена вера“, „пропали иде-

ли“ (топоси поезије исте епохе, али овде дефинисани у једно „сознање истине“, праве истине, која је сву њену љубав „срозала у обичност“. („Зашто ми је требало то знање? Зашто сам га толико много хтела? Да је она, мој узвишени пријатељ, најобичнија женска са свима страстима, и лажна, лажна сва!“ (20).

Предмет разочарања је, дакле, особа женског пола, у коју је јединка пројектовала сав свој егзистенцијални идеал, у којој је Душа нашла оно идеално уточиште и која јој је неким конкретним поводом, открила сву лаж њеног заноса, односно, лажност изабраног идеала, из кога се Душа (код Л. Мијушковић заиста се ова именица мора писати великим словом), „стрмоглавила у најгрубљу стварност“. Након тога следи главни исказ – разлог сукоба и разлаза – кроз откриће писма другарице, које је случајно дошло у њене руке, са брачном понудом неког мушкарца. Реалистичке конотације – да две девојке станују заједно, да су везане заједничким послом, да је присност међу њима дугогодишња и главној јунакињи за живот сасвим довољна, нарушена је неповратно. Али, као највећу издају јединка сматра то што је мушкарац који се појавио међу њима био „само заједнички брат“ обема, и та лаж („А она – зашто је лагала?“), скривање истине, правог односа са тим човеком од ње, оно је најдубље што је јединку повредило. После те издаје она је „зажелела да умре“, због те „гадне, маскиране лажи“, у њој се срушило све и више вољено биће није оно што је било, нарочито „кад је видеела да знам све“. Ипак, „примирје“ је успостављено, али само привидно, јер у следећој реалистичкој секвенци оне обе седе, наизглед исто као и пре, али „између нас је провалија“. Успут, ту је и танано, морално преиспитивање јединке („Зашто се не радујем њеној срећи?“) и спознаја да њих двоје, мушкарац и та жена дакле, и не осећају истинску љубав, већ је само глуме, да они само улазе у брак зарад постизања одређених материјалних циљева и друштвеног статуса, и да у таквом устројству има нај-

мање љубави за коју се јединка залаже (он, који није ни достојан да задовољи „њу, толико славољубиву и страсну жену“, а она му ипак допушта да уђе у њен живот), и коју сматра да је до сада једина она могла ту љубав да јој пружи. Јединку та општа људска лаж гуши („Лаж ме гуши и бежим напоље.“) и она у самотној шетњи поново преиспитује своја узбуркана осећања, посредно чезнући да пријатељица потрчи за њом и замоли је да се врати (што се није десило). У шетњи се поново појављује атмосфера „тајанственог шума ноћи“, који искључује сваку „наду“. „Све ћути“, „ледена кора“ је на души јединке, и душа је „мрзла“. Поново понављајући питања („И чему све то води, то непрекидно лутање, та неопредељена жудња за нечим вишим и бољим?...Љубав? Пријатељство?...Колика је ту обмана...Ето ти верујеш да си волела њу, али то није! То није, знај!...*Ти си волела у њој само слику своје машиће...*(мој крузив)“ (23). Са сазнањем да су се, након свега, „морале растати“, јединку обузима празнина: „Камо ћу? Шта ћу?, у чему се ишчитава најдубље егзистенцијално незнање, након чега јединка долази до јединог, али чудовишног решења: „Растанак је био, сад је на реду смрт!“ (24).

У следећем фрагменту, у потрази за духовним уточиштем, јединка „се опет враћа“ у завичај („онамо где сам први пут из школске клупе ушла у стварни живот“) и у овом се, сем аутобиографског детаља повратка у можда, родно село и кућу, ишчитава још један покушај проналаска нарушене духовне равнотеже у једином месту спокоја, у родитељској кући. Међутим, ни ово уточиште није више оно што је било, што јединка наглашава осећањем напуштености и отуђености у најближем породичном окружењу:

„Остављена од свих које сам толико волела, сама, потпуно сама, у средини коју не могу да схватим а ни они мене, увређена, раздрте душе, немоћна да више савлађујем протест набујалог живота у себи против те оците тираније над њим, – дочекала сам је – ...“. У овом

тренутку јединка се директно окреће лицу Смрти, као једином избављењу. Међутим, и као једна од првих „побуњених“ женских ликова у нашој литератури (из чега ће касније српска књижевност добити неколико заиста великих), јединка изговара и ову, готово програмску реченицу за нашу тезу: „*И ја видим штіа ми їреба радити да не їроїаднем – да се удам!*“ (мој курзив).

На овом месту се први пут уводи и мотив мајке, односно песимистичко схватање јединке проистекло из искуства и односа према окружењу, које није тек пуки отклон од одговорности пред животом, већ и филозофски став, да деца, као главни циљ брака доносе само умножавање несреће на свету. („Јер нашто би да и ти рађаш себичњаке кад их је и онако много и сувише у овом друштву?! Шта има твоја мати отуда, што тебе има, тебе, болесно, бедно и вечно незадовољно створење?!...Рађајте се и множите се и напуните земљу, срећни!...“) иронично закључује списатељица.

Покушај њеног мирног живота на селу већ тиме је осуђен на неуспех. Јединка је и овде спутана, а све се догађа „ноћ уочи катастрофе“. Њен „снажан и здрав живот“ коме је тежила њена душа био је на другој страни, у сфери емотивне и уметничке испуњености, свакако не у друштвеним конвенцијама. Поново се налази у ентеријеру мале собеци, коју је јунакиња „крстила“ корацима од угла до угла, ударајући у ствари, што одражава врхунски степен њене душевне кризе. Да се смири, не помаже јој ни музика (виолина) којом је сад безуспешно покушавала да „угуши тај глас душе“. На столу је било и писмо „исподвлачено“ од њене вољене пријатељице, са изразима судбинске љубави: „...Могу стати уз тебе, могу те волети, могу ти највећи пријатељ бити, али шта је то према ономе што твојој поштеној души треба?“. То доводи јединку у стање тоталне раздражености, која исказ из писма назива крајње лицемерним, „ћифтинским“, јер, како наводи, такође програмски у својој самоисповести: „Ја чак толико нисам ни тражила, нисам

смела да тражим. *Хићела сам само да волим све и да мене макар мало воле*“ (мој курзив, 26).

У стању растројства она спаљује све рукописе, сва писма, уз констатацију да је све „гадна лаж“ и, у распамљености и раздражености отвара прозор, карактеришући своје стање као „лудило“: „Боже, боже! Шта је ово са мном? Ја лудим, о страхоте, ја лудим... тешко мени! Камо ми моје вере, мога одушевљења, моје младости, мога разума?!... Камо ми света и још – још? Боже мој, веро моја – где сте? (26). Као крајњи излаз у егзистенцијалној кризи која је на врхунцу, јединка открива Бога кроз истинско молитвено обраћање: „Дај ми разума, Боже, и истине!... Јесте, истине и светлости хоћу! Твоје Божанске светлости!... У општој атмосфери мрака („Мрак напољу, мрак у души, мрак свуда!“), али и својеврсној душевној екстази, девојци се одједном јавља утеха, визија, у виду жене са црним велом („И ја је видох на средини собе високу, нежну прилику, увијена црним ваздушастим велом који је падао у дивним наборима широко око ње; била је светитељски лепа.“ (27). Била је то Смрт, као крајња чежња душе у наступу најјаче кризе. Л. Мијушковић завршава странице ове прозе дијалогом јединке и Смрти са таквим изразима усхићења, у некој врсти трансa, да оне уистину представљају неку врсту катарзе: „Како ми је добро! Како те волим!“, а потом кроз претпоследњу реченицу: „Па раширих руке да загрлим највеће добро, једину истину, да загрлим смрт...“, јединка се стапа са вечношћу, у којој проналази коначан егзистенцијални смирај, смисао и лепоту. Прича „Утисци из живота“ стога долази у ред изузетних почетака и могућности нашег прозног израза на освиту 20. века.

13. 2. 2012.

¹ Живорад Ђорђевић, „Лепосава Мијушковић, јунакиња наше доба“, поговор књизи *Приче о души* (Београд, 1996), 77-95.

² Лепосава Мијушковић, *Приче о души*; приредили Добрица Милићевић и Живорад Ђорђевић, Радничка штампа, Београд, 1996. Сви цитати су према овом издању.

³ Ж. Ђорђевић, нав. Рад, 101.

⁴ Јован Скерлић, *Писци и књије*, књ. ИВ, Просвета, Београд, 1964, 163.

⁵ Драгиша Витошевић, *Српско песничтво 1901-1914*, II, „Вук Караџић“, Београд, 1975, 214; *Српски књижевни гласник 1901-1914* (докторска дисертација), Институт за књижевност и уметност, Београд, 1990.

⁶ Ј. Скерлић, нав. дело, 269-272.

⁷ Ј. Скерлић, исто, 272.

⁸ Д. Витошевић, *Српски књижевни гласник 1901-1910*, Београд, 1990, 272.

⁹ Добрица Милићевић, „О животу (и смрти) Лепосаве Мијушковић“; сви наводи из биографије дају се према овом извору, (предговор) *Приче о души*, 1996, 9-12.

Божидар Ковачевић

УЗНЕСЕЊЕ

*Кад чује речи, човек обично мисли да у њима
шреба открити смисао.*

Мефистофелео у кухињи вештичиној.

Ја, последњи потомак, сањао сам три пута један ата-вистички сан, једно оперско сновиђење:

Усних огромну дворану са безброј врата, кроз која су се опет виделе тако исто огромне дворане са безброј врата, кроз која су се опет виделе огромне дворане...

Кроз све дворане ређали су се ниски столови, груба ногара, поклопљена застргом таблом, на којима стајаху пладњеви, чиније, ножеви, пехари, вагани, заструзи, горужде.

Усних да је све у цвећу и зеленилу. И да је по зидовима такође безброј цвећа, зеленила и јеленских, овнујских рогова, кожа, краљева, светаца, икона, крстова.

Усних један величанствени хаос. Евокацију барбарског сјаја који се у полумраку назире под светлошћу великих буктиња, разгорелих дуж зидова у лучарама и у рукама буктињара који стојаху црни и велики у сваким вратима.

Усних око столова журбу послуге, тихо сударање, разговор, хаос тишине.

А кроз прозоре који су се налазили само на оној страни, која беше у дну дворане, као видех себарска играња и ћипања и као слушах њихове свирке, гајде, фруле, трубе, караке, подвикивања, подврискивања, поцупкивања. Певаху, истовремено или једно за другим или испремешано свакојакe своје песме. Једну чух:

Води коло млад жениче
много су ти орни свати
не кри у гнездо своје тиче
своје јато још не јати.

Затим чух и другу:
Море баш си будалааа
што се ниси удалааа...

Трећу:
Ми играмо и певамо
око младе деспотице
око наше лепотице...

Четврту:
Проћи дико и нашим сокаком
и наша је кућа украј путааа...

Али даље не могах да их разликујем, јер су се у магли сна и снених чула мешале у један тешки хаос, заједно са људима и њиховим земљаним, простим, знојавим лицима.

Видех затим од рођења слепе гусларе, са врло дугачким брковима. Певаху из гласа басом мутним, сетним, дрхтавим уз гусле. Њихови се стихови такође мешаху као какав гротескни вез кроз тај жагор; проваљиваху и процвиљиваху свуда на свима странама и, као у каквом чудном верглу, сваки су се час понављали:

Вино пије краљевићу Марко... –
У по зиме кад му време није... –
Седам кула гроша и дуката... –
Или гори, ил га куга мори... –
Пола пије, пола шарцу даје... –
Даруј селе, дару роде... –

Народ је око њих плакао и брисао рукавима своја земљаства лица.

Видех Циганке како врачају и Циганске медведе како играју уз свирку бубњева и уз песму:

Играј, играј, медведе, даћемо ти мор доламу, да нам поиграш.

И свуда продираше урнебес, хаос летње свечане вечери.

Затим се нађох у дворани. У полутами сна опазих кнегињу Палеолог, светлу деспотицу која се јутрос привенча за Деспота Лазара, видех крај ње Тодора Везира, Властелина Белочела, више других дворана, међу којима беху и три лепе Гркиње из кнегињине свите и један црноризац подмуклих очију. А у дну, као на каквој мутној слици, видех у мраку сна многобројну послугу, која се гротестно и тешко кретала у тамнини, трома, поспана.

Млада деспотица стајаше на сред дворане, руку склопљених над дивном, светлом, црном косом, која јој се са главе и валовима расипаше низ плећа. Она је узбуђено и јетко гледала својим крупним, бадемовим, бизантским очима и љутила се што јој нема мужа.

– Нема га, нема... Шта је са тим дичним Деспотом дичних Срба? Еда ли он више воли по гори лов ловити него на пир ноћни свадбени доћи, ситнила је ситно грчки. Или је Деспот моња који је шћућурен, застићен заспао негде у куту дворца?

Тада се из масива који се стапао у полумраку око кнегиње издвојио Тодор Везир, беловлас старац, и поцупкујући, шеретски, као преплашен, пришао кнегињи, али се обратио властелину Белочелу, сав претворен у шаптање:

– Еј, Белочеле, шта с Деспотом би? Нађе ли га? Виде ли га ти?

– Видео сам га, одговорио је сетно властелин. Деспот лежи на медвеђој кожи и смеје се. По неки пут и зарида. А кад је мене усплахирена видео, одмахнуо је руком и рекао: „Оставите ме да сањам у миру, да пливам по плавим водама које се преливају на сунцу и никада нису исте. Тако је некако, екселенцијо, рекао, али ти знаш да се ја не разумем у те његове грчке песничке манзафларије...

...

Један је дворанин зашаптао уплашено:

– Пст! Ево га!

– О, светла круно, залелекао је устрљаних руку, изувијана врата, узејтињених очију Тодор Везир. Због тебе смо били у бризи? Зашто ти тако пламте јабучице, зашто ти бледи образе горе тако неком страшном изнутрицом? Сав си промењен! Као да ниси ти ти, него неко други, као да су ти волшебници неком потајном волшебном биће заменили. Шта је то с тобом данас, о, реци!

А Деспот Лазар – скоро шапћући, блед затворених очију, екстатичан, као да не говори ником или као да се обраћа свима, трагичан, диван – усних да рече:

– Ах, велико је очајање, да бих бивао увек исти, миран и јак. Ја сам пун страха да сва та страшна и болна знања вечито држим у свом бићу и да се тако таласам, лелујам између бола и смрти. За то је, ето, свакога тренутка на моме бићу нова маска и нови визир и нова душа, коју навлачим увек нову и друкшу, свилену преслакушу.

Али, одједном, као сетивши се да стоји пред својом невестом, Деспот је променио мину и поклонио јој се, учтиво, галантно.

Једва чух кроз сан његово језиво шаптање:

– Клањам ти се, јутрошња моја веренице и беренице, а сада Госпођо. О, како ћеш ми бити верница, кад си ми већ неверница!

И док властелин Белочел прави гест *ја-џа-нишџа не разумем*, док Гркињице из свите пуће уста и Тодор Везир се сашаптава са дворским лекаром, Врачем Тимотејом, Деспот Лазар је опет пао у бунцање, блед:

– Шта зар то нисте ви? Зар ме се не сећате кад сам прошао крај вас на носиљци у врту неком... негде... некад... као кроз сан?... Зар се не сећате како сте прошли кроз неки вечерњи летњи град уз звук звона и канули очима у мене?... О ја вас знам столећима, кнегињо: ваш је поглед једном засјао на мене у једном мрачном храму,

што се већ вековима на дну морском рађа истија у алге и морске траве?... Знате ли, кад сам вас у Венецији во-дио на гондолама црним попут лабуда црних у води?... Знате ли, Атенаидо...

Али га принцеза прекида мало зачуђено, а мало са-жаљиво:

– Шта то говорите, Господару? Ја нисам никада ни са преузвишеним ћесаром, мојим оцем била у Венецији, а камо ли с вама!... И, знате, ја не носим те безбожничко име, којим сте ме ословили. Мени је име...

Подигавши се охоло, свечано, као да хоће да прочита едикт, она гласно изговори ове речи, које добише не-ки тон јаве:

– Ана, Јелена, Констанција, Евдокија, Еуфросипа, Зое, Палеологина, Кантакузина, кнегиња од Тесалије, Акарнаније и Епира, господарица од Солуна и Ларисе... И не знам за Атенаиду...

Али она ни не исказа до краја те своје ретке и иро-ничне речи, јер дворска будала Површко имитирајући Деспотов глас провири иза његових леђа и одговори играјући и подмигујући се, пошто је знао да га принцеза неће видети:

– То Ви не знате, ал знам ја,
ја који свему душу дам,
па сам и Вама, принцезо, дао,
пре но што сам за Вас и знао,

на што му Деспот паде у наручје, са гестом: Ах, ти си ми једини пријатељ!

Међутим, у дворани је сашаптавање све јаче и после неколико кратких гестова, које је Врач Тимотеј изме-њао са Тодором Везиром, дворски лекар пришао је да изброји слепоочни пулс Деспоту, али му Површко буда-ла одмах трже руку, викнувши у једвом комичном стра-ху:

– Хе плашите се врачу драги –
он је од оних лудака благих –
што не чине зла.

Међутим је Деспот Лазар сасвим дошао себи, заћутао у ишчекивању неколико тренутака, као да пресвлачи душу. Кад се насмејао, у њему је већ пламтело једно горко весеље:

– Каква се то туга овуда чула? – повикао је вребајућим, продирним шапатом. Збацимо тугу, ту хаљину ружну и тесну, па заиграјмо плес кроз ове дворане, голи до сржи душе и весели до Бога! Улулу, слуге, овамо са пирницима, – повикао је слугама и запевао са будалом Површком и хором својих патуљака:

Доста је по овом двору јецао мир, –
клецао мој тихи, лудачки ход, –
хоћу да се утопим у пир, –
у плес –
да бесним бес...

Кроз велика врата са свих страна нагрнуше званице у жагору, смеху и ритму: жене, људи, владике, властеличићи, млади и стари, Грци, Угричићи, Дубровчани, Млечићи, Турци, протопопи, попови, калуђери, војници, Саси, Румуни; међу њима су Константин Филозоф и Храбар Дотамописац који се нешто живо препиру већ читаве часове, како изгледа.

– А ваљда нећете порицати да Дунав извире из раја и да се на почетку зове Фисон?

– Не поричем – одговори Храбар Дотамописац, али име Фисон је грчка реч, а у рају се говори јеврејски.

Један стар властеличић, медобрад и риђобрк, диви се дворани и гура своју жену:

– Гледај, гледај! Како је овде дивно! Ко је јуче умро,
тај ће данас да се каје!

И у хаосу намештења за столове, доношења јела и је-
дења, мешају се гласови многих особа. Три Угричића об-
игравају једнако око Деспота, муче га и, клањају му се:

Све те кнеже –
за нас веже, –
све те кнеже –
за нас веже...

А с њим испремешано упадају најразличнији гласови
од најкристалнијег сопрана од пет хиљада трептаја у се-
кунди, па до баса. То разговарају.

Жена Млетачког поклисара:

– На Руднику сам једно поподне лежала сама, напу-
штена и жалосна.

Један властелин из Браничева, преко залогаја:

– Ах, госпо, да се ми сви у со претворимо пред вашим
ногама лепим, не бисмо вам осолити ручка...

Млади властеличић у сопрану:

– Нек се мути кишни дан, –
нека цркне ко је луд,
ја сам ипак радостан –
и проводим бес и ћуд...

Три светогорца (врло брзо): – Дева Марија Богоро-
дица, милости пуна, зачев Господа нашег Исуса Христа,
оплођена је кроз ухо од Духа Светог анђелом божијим
Гаврилом...

Три Ризничара:

– Да ли? –
... зна ли? –
...крали? –
...фали? –

Властелин из Браничева, преко залогаја:

– Ах, када Вас видим, владико, тако лепу, тако красну, не питам тада чему је живот, патња, бол. Не питам зашто су цареви и краљеви ратовали и царства пропадала, јер знам да су векови прохујали само за то да би Ви жене постале што лепше, љупкије игре нама бојницима...

Деспот Лазар:

– Несрећнице, што сте ме изневерили. Ја сам о вама вековима сањао: сви ваши гестови, све ваше речи и погледи, све сам ја то давно знао и сада... зар сада да видим како је све то глупа лаж, обмана, најбесрамнија варка, којом сам икад преварен? Требало је да ме пусте да по водама плавим пливам, које се преливају на сунцу и никад нису исте. Требало је да оставе моје очи набодене на торњеве угарских далеких цркава, кад сам лежао данима загладан у кулама смедеревскога града. Али, ти, проклети Везире...

Тодор Везир се насмеја самоуверено и одговори:

– Да, ја сам Вам тада рекао да је то само младост, господару и да ће све проћи. Треба само да се ожените; и са торњева ће саћи ваше очи, намагнетисане и окаљене. „Шта, да се оженим?“ Ви сте тада узвикнули. „То је ужасно. Читао сам, рекосте, у једној књизи која се отвара само једанпут у сто година да је жена створена од лончарске земље, а деспоти од каолина“. И знам да Вам је кроз мрак блеснула рука и да сте се заклели: „Никада се неће каолин помешати са глином“. А ја сам вам опет одговорио да се треба женити. Не треба веровати књигама, Светла Круно, рекох. И ја сам читао у једној књизи да су жене створиле људе: прва је жена, кажу, обгрлила један храст и он се од њеног пољупца претворио у човека. Хе треба веровати књигама, Светла Круно, рекох. „Ох, шта ћу да радим, Тодоре?“ одговорили сте ми: „Научите ме. Ви сте везир у овој земљи: ви морате да се бринете о мојој судбини. Ви сте присуствовали моје рођењу и примили у аудиенцију суђаје...“

– И ниси умео ништа друго, него да ми предложиш да

бацим цекин у вис, па ако падне на лице, патријарх ће ме ожени, а ако падне на наличје навући ћу ризу. И новац је полетео у вис. А престашене слуге су чучале, гледајући како новац лети, плава од месечине; страшни златни колут судбине.

– Тако је. И новац је пао на лице. Ви сте били у страху и шапнули сте ми: „Можеш ли удесити да се место мене ожени Површко будала; ти си вешт човек“. А ја сам одмахнуо тужно главом: „Ах, Светла Круно, само у томе нисам“. Ви сте онда наредили да Вам донесу Цароставник Владарских Породица и три дана сте се с њиме ваљали по лежајима. „Она мора бити од магле, шаптали сте у бунцању и ватрама. Сањали сте о њој, о њој, о недостижној, надземаљској, принцези Палеологиној, Светлој Круни и госпођи нашој од дана данашњег. „Најзаноснија жена света, она има најдивније дојке и у лепоти надмашава све жене од Еве до данас... Њени су зуби љупке животињице које гризу... У њеним боковима лежи вино векова...“ тако сте сањали о њој. И ја сам најзад сишао у Грчку, под изговором да продам државни лук, да испроси њено господство Деспотицу нашу светлу.

Деспот је био блед. Очи су му севале од љутине лудака.

– Па добро, јекнуо је. Што сте ме ипак преварили сви ви, поганци. Што си ме преварила и изневерила ти, која треба да си ме најближа, ти, другарице мога живота и моје душе, како данас на венчању рече Свети Патријарх? О, најзаноснија жено света, где су ти те твоје дражи? Зар си од дима биле да тако у часу нестану?

Али се Површко будала досети да прекине онај болни разговор, па потакну неке пијане властелнчиће да држе здравице.

– Е, е, у здравље и за дуг живот Светле Круне наше, Деспота и Деспотице, дижу се тешки, пијани, несигурни гласови и испијају се дуги пехари сремског, браничевског, жупског, шарског, новобрдског, густог вина, која се преливају мрким, златним и љубичастим бојама.

Дижу се и три Чтеца, бледа, чудна, разбарушена, нељудских очију, у црним ризама:

– Да не појмимо где смо пали,
пијмо да не би прогледали,
пијмо да не би себе знали!

Али Деспотов бес расте и кроз дворану се шири неки тихи ужас, који унезверава званице и пуни грозом њихове очи. Само Површко будала прозире у страшну атмосферу. Он с веселом мином скаче на сто да држи здравицу:

– Светле Круне, Деспоте и Деспотице од Рације и ви, пирници...

– Прекиде га лудо, промукло шаптање Деспотово, које се све више пење ка викању. Он је здерао вео са лица кнегињиног:

– То ли је твоја заносљивост, блуднице! Таком ли платом враћаш моју столетну љубав?

– Господару, одговори хладно и охоло принцеца. Ви сањате: ја вам нисам ништа скривила. Ви сте полудели: ја вас нисам изневерила и могу се заклети да ме никада није такла мушка рука; вечерас, у ложници, ви ћете ми бити први и једини мушкарац на свету. Да вам случајно господару, мој узвишени отац није још исплатио мираз па за то вичете да сам вас преварила? Или да не мислите можда, да вам је место кћери потурио своје копиле господару?

– Хеј, Белочеле, викнуо је Деспот дворанину. Скидај, цепај ово рухо свадбено да јој видим ту лепоту, надземалску... Пирници, наслађујте се, урликао је у сарказму: кћер Палеологова, деспотица ваша, показаће вам се гола, повеленијем царства нам!

И раздераше дворани, на заповест Деспотову, рухо са Деспотице и метуше је на пладањ златни. Подржаше је слуге на пладњу високо усред дворане и окретаху се у круг да је сваки види. А Деспот се смејаше и ридаше и пљескаше длановима и удараше се тужно у главу и ви-

каше: Уви мње! Уви мње! То ли је твоја красота, Деспотице! О! Зашто ме изневери! О зашто ме превари!

Али се одједном насмеја, као што то бива код лудака, и за трен запева са Површком будалом и хором папуљака:

– Превара! Превара! –
Како ћемо –
Шта ли ћемо –
да нас више не вара?!

И дадоше је себрима, који подврискиваху пред вратима, да се са њом поиграју и чобани, псари, соколари и Цигани је обешчистише.

А после се диже Деспот:

– Константине философе, Пајсије филологе и Јоаникије географе, ах, реците ми колико има звезда ?

Три учењака отпеваше страшан, дуг број.

– Ја сам на свима њима онај, који је преварен. Ах, како је то тешко бити варан на свима звездама. Ах, како је то тешко за мене дићи руку и рећи: Ископајте јој очи, неверници тој, одсеците јој руке и дојке, неверници тој, истргните јој језик, неверници тој... јер морам сваки свој миг, сваки свој покрет, сваку своју реч да саопштим свима својим двојницима, на свима звездама. Али, не... Улулу, слуге, ископајте јој очи, неверници тој, одсеците јој дојке, неверници тој...

И три је целата исекоше и затворише је у кулу да не осети сунца ни месеца; кључеве бацише у сиње море.

Деспот је седео блед и изнемогао у прочељу, окићен цвећем и украсима свадбеним, и ужаснуте пијане очи пирника су се лепиле по његовом бледом лицу.

Јутро је свитало, звона су звонила, ветар је улетао у дворану и зашущтао. Сед се Патријарх подигао и разбарушене косе клео:

– То ли је твоја женидба, безбожниче и оскрвнитељу! У пакао ћеш отићи; тамо где је плач и шкргут зуба...

Али га Деспот није слушао. Он је затворених очију тихо певао са Површком будалом, хором патуљака и звуком јутарњих звона:

– Од силне чежње –
од многог бола –
сагорећу се кад плане зора –
у плави дим –
и одлетећу –
с главом у цвећу –
посторима далеким –
тим –
бескрајним –
... рајним –
... ним... ним... ним...

У песму се умешао поклич себара, који су се нечему чудили напољу. Пирници појурише прозорима да виде чудо.

А чудо се приближавало све више двору и најзад сишло на земљу. Из ваздушних, великих колеса, која су личила на јастреба у лету, изашао је Хамлет, краљевић дански и утрчао у дворану Деспота.

Хајде са мном, повикао је. Ја долазим да те мало одшетамо у небо.

И дохватив Деспота Лазара под мишку, одведе га, грлећи га, у колеса. А кад нареди анђелима, (јер то сигурно беху они људи, који управљаху ваздушним колесима) да их дижу, колеса задрхташе, полетеше, опкружише скамењену, скочањену, ишчекујућу гомилу и винуше се.

Кад се изгубише иза облака, калуђери, сухи и црни, уредише се у чете, а Патријарх, на њиховом челу појаше о вазнесењу слуге господњег Деспота рашкаго Лазара Смернаго.

Тако је пропало рашко царство.

Ово је један атавистички сан, једно оперско сновиђење, које је сањао три пуга последњи потомак...

(1921)

Божидар Ковачевић

НАЈВЕЋИ СЕВАП

Пре него што оде у ценет хуријама,
човек треба да на земљи позна жену.
Арабљани.

На месту данашње палате до београдске Зерек-Цамије, некад се пружаше ниска и оронула кућерина, са огромним, прљавим двориштем, пуним траве, паса и деце. Газда, некакав богаташ, мало се бринуо о тој кући; кирију – а њу је ретко ко плаћао – купио је чича-Исак Теста, лимар, најстарији и најотменији станар, који је са својом бабом заузимао дућанче с лица и собу иза њега. Сем лимара, међу безбројним становницима куће, све надничарима, носачима, удовицама – праљама и бабама са несталним самцима, – народу безбојном, утученом и неугодном због своје пукe сиротиње, највише се запажаху два занимљива и, рекао би, супротна бића: Серафим Призренац, ђак Светосавске Вечерње школе, и Живка, „јавна женска“.

Она у ствари није баш то; има она свој посао – ради у фабрици цигар-папира и хвали се да има највећу накнаду: седам гроша, али уочљиво суседство воли да је зове краће, и тачније. Јер, кад та Живка, изашав од рада, извуче косу из шамије калемћарке, метне шаку на свој пуначки кук који се све тресе, – а женско ти се познаје по томе како држи руку на куку, – па се закикоће, намигне, бубне пролазника песницом у леђа и каже, тобож наивно: „Волим ти мушко, ма, вала, не вечерала“, ко не би помислио на оно што вели њено суседство.

Серафим Ђак је са свим друкчији. Туберкулозан, натмурен, црномањастиви од попа, и у опште некако ђаконског изгледа: висок, повијен, обрве му се саставиле, у земљу гледа, девојке га се боје. О њему се само ово

прича: да је бегунац из Турске и да су му тамо сву кућу побили, а њега осудили на сто једну годину робије, па он побегао. Кад га је Живка први пут видела, рекла је толико гласно да је чује: – Их, кој му је овај?.. – али он је погледа једним од оних погледа, хладних као сечиво, што прозру за метар под земљу, да она само спусти руке низ кецељу. И од тог првог виђења, Ђак поста за њу *Господин Серафим*, некакво више биће које и не опажа њу, недостојну жену, и које би се чак упрљало и срушило са своје висине кад би на њу помислило или погледало.

Међутим, Серафим Ђак није био баш тако равнодушан према Живки. Још док је здравији био, па у послу немао времена за доколицу, он би, лежећи, каткад видео у мислима веселу и пуначку Живку како јој се тресу кукови у ходу преко дворишта, и како својим певајућим гласом збија шале или се флегматично псује са суседима. Али га је то брзо прелазило, јер је обичавао рано ићи негде на рад, па увече одлазити у школу и, вративши се доцкан, дуго учити, шетати се по соби – а седео је „господски“, тј. сам у једној соби код баба-Обреније – говорити, провлачити коштуњаве руке кроз косу, претити некоме... Него сад, откад му се туберкулоза погоршала, па му измождено лице добило црно-жуто бледило и он изнемогао, те се учамио код куће и лежи, њему се Живка једнако појављује, а кад покуша да мисли на друге ствари, мисао се најзад ипак врати на њу.

– Видим ја свога Бога, – мисли он једног мирног јесењег поподнева, у постељи, зазнојен оним тешким знојем јехтичавих, – смрт је ово. И чудно му је што јасно осећа да је он увек имао то осећање умирања и скоре смрти. Још у раној младости, док су му се вршњаци безбрижно играли, он би, сјајних очију и суморна чела, стајао пред таласима велике тишине. Ни брига родитеља, ни нежности рођака које је толико радо имао, не заташкаше му никада тих мисли. Заман се заносио светом: на крају сваке везе са људима, у току свакога уживања,

на дну свакога бола, он осети њен тајанствени знак. Узалуд је нештедимице ћердао младост: ни у највећем заносу не сметну с ума мисао смрти. Од Охридског језера до београдске калдрме, он расу своје жудње, патње, пијанства, дерт, и по друмовима спаваше без новаца, кућишта, пријатеља, али никада не заспа без те мисли.

Његов крај из кога вуче ову немирну крв, пун манастира, испосница и узвишених брда, где људи ходе блиски смрти и небесима, у жалосним хаљинама, суморни и озбиљни као мудраци; тај проклети благословени крај његов, најсвемирскији предео Српства, по коме као да још струји спиритуалност дванаестог века, да ли га он испуни том мишљу на смрт? Или су му то родитељи и рођаци, поклани једне ноћи од Арнаута, пренели у кичму њихов самртни грч? Или сестрица, чијег се кротког лика често сећа: болесног, умног и чудног лица? Била је паметна и виделица тајних и неразумљивих збивања, као што већ бивају такви који рано умиру. Ишла је по кући са урокљивим, старачким очима: у тешким данима укућани је питаху за савет.

И мисао полази даље. Сећа се Серафим неке другарице из детињства и тек данас схвата колико ју је волео. Живела је до њих, у старом, обурваном кућерку. Отац јој беше страшни комита. Када јој умре мати, морбидна и горштакча лепота, она плачући пређе у њину башту кроз процеп на плоту и оста код њих. Беше му место млађе сестре. Од иловаче су пекли кликере, у песку правили грађевине. Ишли су заједно у школу; душу Серафима Ђака потреса и сада њен слаби гласић, којим је некада певала своју омиљену и тако чудну, древну песмицу:

Еј устани, Серафим,
да идемо у гору,
да правимо корабе,
да возимо душице,
с овог света на онај ...

Отац јој, страшни комита, долазио једном или двапут годишње, крадом, ноћу; ћутљив и суморан, с дирљивом нежношћу љуљао би на своме огромном крилу вижљасту и крту малену кћер. Свирепи ратник од кога су дрхтали пукови аскера, играо би се с њом безазлено као вршњак. Он који је равнодушније сејао смрт него други хлеб, крвави ткалац завера и палилац села, задрхтао би чувши кашаљ свога детета. А девојчица је поболевала на грудима; мајчину болест. Неколико пролећа доцније, у пубертету, разболе се на смрт, и предосећајући је, поче бежати од ње, те је Серафим, изнемоглу и прозирну с тугом преношаше из собе у собу, с постеље на постељу, јер би сваки час викала: „Носи ме одавде, овде ћу умрети...”

Живка, пролазећи поред отвореног прозора, обешечки запева неку обесну песму, и бол за одавно умрлом девојчицом претвори се у неку жудњу за женском милоштом. Тешко се подиже на лактове и зовну је неким туђим, пригушеним гласом. Зачуђена, жена се окрете, и збуњена, смерна, опази његов пожудни и болесни поглед.

– Узми сатљик и донеси ми воде, рече јој.

Од тога дана, Живка се некако промени. Не боји га се више, долази му у собу, негује га, разговара га. Он је нервозан, раздражен, и, у прво време, неки пут је изгрди, ако га брзо не послужи.

Једном тако, донесе му супу из оближње кафанице. Серафим с муком посрка неколико кашика, па бесан што је изгубио апетит, погледа је љутито:

– Их, каква си... да пукнеш. Живећеш сто година...

– Боже здравље, господн-Серафим, оздравићеш ти, блажи Живка његову болесничку злобу.

– Јест, оздравићу – мисли пакосно Серафим. – Толики здрави, не знају шта ће са здрављем, а ја морам под црну земљу.

И она страшна злоба јехтичавих попе му се уз грло:

– На, поједи... Одмах, кад ти кажем, викну строго.

– Па појешћу, кад ти је баш толико наспело, одговори флегматично она, проста душа, не разумевајући његову намеру. А и да је разумела, опет би појела, јер ко верује, као она, у судбину, не боји се заразе.

Али што дуже лежи Серафим Ђак и што га Живка све преданије негује, нестаје и његове љутње. Кад му није тешко, они разговарају интимно о свему и свачему. Серафим јој прича о Турској, о сокачићима, борбама, девојкама и обичајима тамо у његовом завичају, а Живка о свом послу, детињству, старим Београђанима и њиховом старинском животу...

Једно вече, кад га је одуминуо зној и било му много лакше, она, гојна и румена, чучећи крај његове постеље, са разголићеним лактовима упртим о колена, а шакама о образе, запита га, онако како је била проста:

– А је ли, госпон-Серафим, ето ти ћеш скоро да мреш, млад и зелен, па је л' ти жао чега на овом свету? Ако ти жао, кажи, болан, па да ти чинимо, јер, знаш, највећи је севап испунити жељу самртнику.

Простреља је Серафим љутито својим крупним, црним очима, па хтеде да плане на њу. Али се насмеја с пола усне, па јој рече, гледајући је како чучи онако бујна, прсата, обла, природна као животиња:

– Ничега ми није жао. Једном само, кад сам пребегао у Србију, па радио у Врањи, једне ноћи, чочек некакав...

– Па, јес', збуни се Живка, жива душа, 'оће женске милоште...

А Серафим се задихао, усјактио очима, па је хвата својим знојавим, коштуњавим и длакавим рукама. Предсмртни нагон туберкулозних испунио га неком снагом. Живка се збуњено насмеја:

– О, роде, то ли те мучи...

После те вечери, Серафим Ђак је убрзо умро. Сахрањен је уз учешће целога суседства. Кад су се враћали с гробља, баба-Обренија, код које је ђак становао, поче да оговара Живку, али је ућутка добри Јеврејин, чича Исак Теста, лимар:

– И како можеш тако да говориш? Само Бог зна ко је какав... Причате сада, а док је боловао, да није било Живке, ко би га неговао? Живка ово, Живка оно, Живка роспија, а Живка највећи севап учини: болесника је неговала, свећу му придржала...

(1924)

Станиша Војиновић

ДВА ВИДА ПРИПОВЕДАЊА БОЖИДАРА КОВАЧЕВИЋА

Између два рата објављивао је приповетке у свим значајнијим часописима тога времена (*Мисао*, *Српски књижевни гласник*, *Реч и слика*, *Воља* и др.) и на крају у две збирке: *Највећи севај* (1928) и *Мирис векова* (1932), које су приказали Исидора Секулић, Милан Богдановић, Бошко Новаковић, Јанко Туфегџић, Боривоје Јевтић, Миодраг Пешић.¹

Као писац започео је фељтонима² (о Дубровнику, Његошима, династијама Обреновића и Карађорђевића, личностима из историје (Југословенима), Сави Текелији, Антуну Соркочевећу, Стефану Зановићу), а како је овај жанр захтевао прецизност у изражавању, неговао је реалистичку приповетку, какве је писао Лаза Лазаревић. Овакав вид приповедања главна је одлика његове прозе.

У предговору за збирку *Мирис векова* Никола Јовановић је цитирао Заратустру Ничеовог који сматра да човек не може дати човечанству онолико колико прими, јер је он један (као и приповедач) а они су све. Због тога Ковачевић узимајући теме из историје, на пример, од Ксенофона „О љубави Краљице Пантеје“, своди почетни материјал на идеју да прича о вечној љубави.

Овакав став имао је и у причама са историјским темама, али је у њима историју сагледавао критички, растакао њену епску основу, тако да је тема само импулс за реминисценције о животу. Таква је и прича „Узнесење“, у којој је спојио песника у себи и историчара, са идејама које су реализоване у часопису *Хиџнос* (месечне ревије за интуитивну уметност) Раке Драинца (у њему је Кова-

чевић објавио причу „Краљевна која вара“).³ За сараднике („11 сарадника – хипниста“) овога часописа „свет је сан у екстази... хипнизам је директна илузија свега, душевних драма и метафизичких дубина. Хипнизам је – Сан екстазе, без кругова и одређења...“⁴ Истој групи припадају и Ковачевићеве приче „Евнух и Маркиз де Сад“,⁵ „Кнез је полудео“, „Љубав краљице Пантеје“. То су приче утапања себе у космос. Оне су претходници пост модернизма, у данашњем значењу тога појма.

У причи „Узнесење“, написаној непосредно после Првог светског рата (1921), потисут је епски карактер историје, и створена нова на темељима недостижног сна. Као њен мото узете су речи Мефистофела изговорених у кухињи вештичиној „Кад чује реч, човек обично мисли да у њима треба открити смисао“. Полазећи од ових мисли Ковачевић је написао причу у којој је присутна историја и поезија. Све је дато у хипнистичкој форми која разара историјски оквир а личностима даје ванвременско значење. Као и у народној песми све почиње сном (као раније у прози Драгутина Илића и доцније Милорада Павића), који се сања три пута и који је увек делимично промењен, као ступњи на животном путу код егзистенцијалисте Керкегора.

Тај сан је толико стваран да у себи садржи унутрашњи пејсаж, оивичен деловима дворане и природе. На зидовима дворане налазе се поред „безброј цвећа, зеленила“ и јеленски и овнујски рогови, коже „краљева, светаца, икона, крстова“.

То је уснули хаос, пун барбарског сјаја, са ужурбаном послугом, разговорима и тишином средњовековља. Тако почиње приче, а онда се чују поскочице, прва, друга, трећа и четврта, и на крају епски стихови. И епске личности су ту, деспот Лазар и Тодор Везир. Када улази деспот ту су већ присутни властелин Белочел, Врач Тимотеј и дворска свита, принцега.

Али прво што се чује то је муцање дреспотово, које прекида принцега упадањем у реч. На сцени је дворска

луда Површко, који имитира муцајући деспотов глас. За то време у велику дворску салу улазе званице међу којима су Патрјарх, жене, владике, властела, Грци, Угри, Дубровчани, Млечићи, Турци, и сви остали по реду: протопопови, калуђери, војници, Саси, Румуни, али и писци Константин Филозоф, Храбри Дотамописац, Пајсије Филолог, Јоаникије Географ.

Сви говоре у исто време, најчешће стихове: Властеличић, Три Ризничара, властелин из Браничева, Тодор Везир а онда и деспот Лазар, па онда Чтеци, Површко.

Принцеза, кћер Палеологова, се опире бесу који расте у деспоту и она открива да шаптање Лазарево значи само једно. Деспот је полудео. Деспот наређује да се са принцезе скине рухо и стави на златни пладањ. Умешао се и Патријарх називајући деспота безбожником.

На крају долази до узнесења деспотовог. „Из ваздушних, великих колеса, која су личила на јастреба у лету, изашао је Хамлет, краљевић дански и утрчао у дворану Деспота“. Тако је дошло до вазнесења деспота рашког Лазара Смернога.

Овај начин приповедања Ковачевић је доцније напустио и определио се за реалистичку прозу, коју је писао до краја живота. Та проза је везана за живот Београда, историјске догађаје и личности од средњег и осамнаестог века „Нове Србије“ и Симеона Зорића, до Првог српског устанка и Светских ратова.

У обимном приповедачком делу Божидара Ковачевића истиче се кратка прича по којој збирка добила наслов „Највећи севап“.

Имајући посматрачког дара ова приповетка је израђен у узорној форми са строгим субординацијом причања и карактерисања. Као у целокупном његовом стваралаштву кроз њу провејава и фина иронија. Централни мотив приче је мисао, да је све у човеку и око њега привид саме идеје и израз нестабилности факата у животу. Човекова милост превазилази поноре тешких судбина и неразумљивих жеља. Описујући судбину туберкулозног

ђака Серафима и Живке „лаке женске“, Ковачевић повезујући њихове судбине као два антипода, рељефно и изнијансирао, по угледу на Лазу Лазаревића, доводећи њихов однос, пун неразумљивих жеља, до могућег краја, смрти. У другој врсти прича, чији је најбољи представник „Љубомора“ више инсистира на типологији личности Станоја Рапавог, погоспођеног сељака, који и поред живота у Београду задржава особине порекла, забринутог за своју имовину, који се мења и у изгледу и у понашању, када је она угрожена. И поред свог реалистичког приступа, због фрагментарности повести које приказује делује романтичан и поетичан, инсистирајући на симболици редукованог израза.

Модерније тенденције показао је Ковачевић у необичној проповеци „Госпођа вампирица“ (*Мисли*, 1923), коју је Гојко Теших уврстио у *Анџологија српске авангардне приповетке* (Нови Сад, 1989).

¹ Приповетке су прештампане у првој књизи *Одабраних дела* Б. Ковачевића (приредио С. Војиновић, Београд, 2010).

² Исидора Секулић је за његове кратке приче (новеле) написала да су под великим утицајем фелтона („Приповетке Божидара Ковачевића“, Српски књижевни гласник, 1928, књ. XXIV, св. 6, 458).

³ *Из Књије „Седам Смртних Болова“*, Хипнос, 1922, св.1, 19-20.

⁴ *Програм хипнизма*, Исто, 1922, бр. 1, 3.

⁵ *Новости*, III, 1923, бр. 516 (19. јануар), 3.

Милета Јакшић (1863-1935),
Приче (1903)
Црно маче (1921)
Лејенде и приче за децу и одрасле (1931)
Мирна времена (1935)
Нечисти кућа (1985)

Лепосава Мијушковић (1884-1910)
Приче о души (1996)

Вељко Петровић (1884-1967),
Буња и друји из Раванграда (1921)
Померене савести (1922)
Три приповејке (1922)
Искушење (1924)
Приповејке (1925)
Изданци из ојалањена грма (1932)
Прејелица у руци и друје сличне приче (1948)
Дах животиња (1964)

Сибе Миличић (1886-1944)
Борови и маслине (1926)
Жена и човек (1927)

Иво Андрић (1892-1975)
Ех ропто, стихови у прози, (1918)
Немири, стихови у прози (1920)
Пути Алије Берзелеза (1920)
Мости на Жети, (1925)
Аникина времена (1931)
Прича о везировом слону (1948)

Божидар Ковачевић (1902-1990)
Највећи севај (1928)
Мирис векова (1932)
Еснафски људи (1952)
Слућа Данило и друје приповејке (1955)
Мирис векова (2010)

821.163.41-1

ПРИЧА : часопис за причу и приче о причама / главни уредник Слободан Стојадиновић ; одговорни уредник Славољуб Марковић. – год. I, бр 1 (новембар 2007). – Београд (Гандијева 167-177) Књижевно друштво „Свети Сава“, 2007 (Београд : ГОРАПРЕС). 21 cm.

Тромесечно

ISSN 1820-5909 = Прича

COBISS.SR-ID 144590860